

UNIVERZITNÁ KNIŽNICA V BRATISLAVE

Studia 2013
Bibliographica
Posoniensia

SB

SB

Studia
Bibliographica
Posoniensia
2013

Univerzitná knižnica v Bratislave
2013

© Univerzitná knižnica v Bratislave, 2013

Zostavovateľka

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.

Lektori

PhDr. Viliam ČIČAJ

Mgr. Luboš KAČÍREK, PhD.

Redakčná rada

Mgr. Petronela BULKOVÁ, PhD., PhDr. Zuzana HUDECOVÁ,
PhDr. Klára MĚSZÁROSOVÁ, Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.,
PhDr. Lýdia SEDLÁČKOVÁ, Mgr. Michaela SYBILOVÁ, PhD.

Obálka a grafický návrh

Akad. maliar Ladislav VANČO

CIP – katalogizácia v knihe – Univerzitná knižnica v Bratislave

Studia bibliographica Posoniensia 2013 / zost. Miriam Poriezová. –
Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2013. – s. 192

ISBN 978-80-89303-40-3

ISSN 1337-0723

MDT

01(082)

- * bibliografia
- * štúdie
- * zborníky

Obsah

Contents

- 9 Miriam PORIEZOVÁ
Úvod / *Introduction*
- 11 Jan PIŠNA
Výzkum čtenářství ve vztahu ke knižní kultuře raného novověku – poznámky k problematice / *The research of reading in relation to book culture of the early modern period – a few notes to the issue*
- 22 Lucia LICHNEROVÁ
Knižné oznámenia 15. storočia ako nástroj komunikačnej politiky, 2. časť (kníhkupecké knižné oznámenia) / *Book announcements from the 15th century as a tool of communication policy, 2. part (publishers book announcements)*
- 42 Jiří TRÁVNÍČEK
Čtenářské životopisy (metodologická reflexe plus zpráva z terénu) / *Reading curricula vitae (A methodological reflection and the field report)*
- 52 Ivona KOLLÁROVÁ
Čitateľské preferencie v jozefínskej dobe / *Reading preferences during the Josephinian era*
- 67 Lívia KURUCOVÁ
Čítanie slovenského ľudu v 2. polovici 19. storočia / *Reading of the Slovaks in the second half of the 19th century*
- 76 Karol HOLLÝ
K problematike čítania pre ženy z pohľadu slovenského ženského hnutia od poslednej tretiny 19. po začiatok 20. storočia / *To the issue of reading for women from the perspective of Slovak women's movement from the last third of the 19th to the beginning of the 20th century*
- 93 Dana HUČKOVÁ
K problematike ženských pseudonymov v slovenskej literatúre na prelome 19. a 20. storočia / *To the issues of female pseudonyms in Slovak literature at the turn of the 19th and 20th century*

- 104 Zita PERLECZKÁ
Bibliotheca Corviniana. Svetoznáma knižnica Mateja Korvína /
Bibliotheca Corviniana. The world famous library of Matthias Corvinus
- 120 Marta ŠPÁNIOVÁ
Jezuitské knižnice – prameň skúmania dejín čitateľstva /
The Jesuit libraries – the source of examination of reading history
- 140 Peter SABOV
Osobná knižnica evanjelického kňaza Juraja Raaba /
The personal library of the evangelical priest Juraj Raab
- 148 Katarína BOKROŠOVÁ
Lexikóny a slovníky z produkcie bratislavských tlačiarň v 18. a 19. storočí /
*Lexicons and dictionaries from the production of Bratislava printers in the 18th
and 19th century*
- 158 Kamila FIRČÁKOVÁ
Učebnice a čítanky v knižnici SNM – Múzea židovskej kultúry /
*Textbooks and reading books in the Library of the Slovak National Museum –
The Museum of Jewish Culture*

Správy / Reports

- 174 Gabriela ŽIBRITOVÁ
Karol Głombiowski a jeho „Problemy historii czytelnictwa“ (1966)

Recenzie / Reviews

- 179 Katarína PEKAŘOVÁ
Sylvae Typographicae : Tanulmányok a Régi Magyarországi
Nyomtatványok 4. kötetének (1656 – 1670) megjelenése alkalmából /
[Szerk. P. Vásárhelyi Judit]. [Budapest] : Argumentum Kiadó, 2012.
148. s. A Magyar Könyvszemle és a Mokka-R Egyesület Füzetei 5.
ISSN 1789-9605. ISBN 978-963-446-664-2.
- 182 Michaela SIBYLOVÁ
Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku, 4. zväzok
Zost. Peter Sabov a kol. Martin : Slovenská národná knižnica, 2012.
119 s. ISBN 978-80-89301-97-3.

- 186 Barbora SKUBACHOVÁ
Kniha 2012 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry
Zost. M. Domová. Martin : Slovenská národná knižnica, 2012. 408 s.
ISBN 978-80-89301-96-6.
- 191 Zoznam autorov / *The List of Authors*

ÚVOD

Miriam Poriežová

Výskum čítania ako kultúrno-historického javu v dejinách sa v poslednom období teší zvýšenému záujmu odborníkov. Otázka čítania a čitateľa sa stretla v predchádzajúcom ročníku s veľkým záujmom, preto sme sa rozhodli túto tému ďalej rozvinúť. Nasledujúcich 12 príspevkov mapuje rôzne aspekty problematiky čítania a čitateľa.

Zborník otvára štúdie českých kolegov, venované metodologickým aspektom a konceptom čítania v ranom novoveku a v súčasnosti. Nadväzujú na ne príspevky o nástrojoch komunikačnej politiky vo forme knižných oznámení, ako aj úvahy o čitateľských preferenciách. Tretí blok štúdií umožňuje nahliadnúť do sveta slovenského čitateľa a ženského čítania na prelome 19. a 20. storočia, ako aj problematiky využívania pseudonymov ženskými autorkami.

Autori sa venovali i výskumu naplňania potrieb čitateľov prostredníctvom budovania a využívania osobných i inštitucionálnych knižníc. Mapovali produkciu bratislavských tlačiarň s dôrazom na lexikografické príručky. Záverečná štúdia predstavuje súbor učebníc a čítaniek pre potreby židovskej komunity, ktoré sa dodnes zachovali vo fonde Múzea židovskej kultúry SNM v Bratislave.

V rubrike Správy si pripomíname sté výročie narodenia prof. Karola Głombiowskeho (1913 – 1986) – autora významnej práce z oblasti výskumu dejín čítania a recepcie – *Problemy historii czytelnictwa* (1966).

Pravidelná rubrika Recenzie upozorňuje na novinky z oblasti odbornej literatúry. Zborník *Sylvae Typographicae* (2012) prináša 10 štúdií, vychádzajúcich z historického a literárneho výskumu tlačenej produkcie z územia Uhorska v rokoch 1656 – 1670. Túto registruje najnovší zväzok maďarskej národnej retrospektívnej bibliografie pod názvom *Régi Magyarországi Nyomtatványok IV*. Z domáceho prostredia prinášame recenziu tradičného zborníka *KNIHA 2012*. Pestrá paleta príspevkov na tému „Odras českých a slovenských vzťahov v staršej knižnej tvorbe“ dokumentuje široké spektrum kontaktov slovenského i českého prostredia v priebehu 15. – 19. storočia v politickej, náboženskej i v kultúrnej sfére. Zachované historické knižnice (23 zbierok) mapuje štvrtý zväzok *Spríevodcu po historických knižniciach na Slovensku* ako výsledok fyzickej pasportizácie historických knižničných fondov na území Slovenska.

Problematiku čítania a čitateľskej recepcie nepokladáme za vyčerpanú, práve naopak. Dúfame, že tohtoročné číslo zborníka podnieti ďalšie bádanie v interdisciplinárnom kontexte.

Výzkum čtenářství ve vztahu ke knižní kultuře raného novověku – poznámky k problematice

Jan Pišna

Následující řádky budou spíše úvahou a příspěvkem do diskuse nad výzkumem čtení a čtenářství v historickém kontextu raného novověku v středoevropském prostoru než ucelenou studií daného problému. Již samotná skutečnost, že se jedná o druhý sborník *Studia Bibliographica Posoniensia* věnovaný tématu čtení a čtenářství, dosvědčuje, jak v posledních letech v českém a slovenském literárněvědném, knihovědném, historickém a sociokulturním vědeckém prostředí nabývá takový výzkum na důležitosti. Pokud jsme v minulém sborníku upozornili na možnosti interdisciplinárních přesahů literární vědy a knihovědy v oblasti knižní kultury, jak si je vytyčili někteří zahraniční badatelé, pak takové srovnání přímo vybízí k přenesení těchto poznatků do našeho výzkumu. Zahraniční zkušenost jistě je a bude inspirací pro mnohé články a studie, ale zároveň musíme brát na zřetel odlišnost kulturního a dějinného vývoje ve zkoumaném období u nás a v zahraničí.

Termín raný novověk v sobě slučuje značně široké a různorodé epochy od konce 15. až do konce 18. století a její začátek bývá častokrát různě definován na základě předělů pojatých z kulturního hlediska (humanismus a renesance), z dějinných zvrátů (zámořské objevy) až po změny náboženské (reformace). Z našeho pohledu je nejdůležitější důsledek vynálezu Johanna Guttenberga, jehož knihtisk byl poprvé užit k tištění knih a listin ve 40. letech 15. století. Popřípadě můžeme hranici pro české země stanovit shodně s příchodem prvních knihtiskařů na naše území v druhé polovině 70. let 15. století. Protipól začátku raněnovověkého období bývá v dějinách soustátí habsburské monarchie označován koncem osvětenství a smrtí císaře Leopolda II. roku 1792. S datací lze souhlasit i pro naše obory, neboť právě roku 1792 vydává Josef Dobrovský knižně *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*, první pokus o kulturní, literární a jazykovou retrospektivu předešlých období v českém kontextu. Vše co nás zajímá, leží na přímce mezi těmito krajními body, která je poseta determinanty jako renesance, humanismus, reformace, baroko, protireformace, tajný nekatolicismus, rokoko, osvětenství apod., tedy faktory ilustrující duchovní a kulturní vývoj lidské společnosti od pozdního středověku až k branám industriální výroby, lámající feudální zvyklosti předešlých staletí. Z předestřené jasné vysvítá, že chceme-li mluvit o čtenáři a čtení v období raného novověku, musíme si být vědomi proměnlivosti novověkého období a vývoje společnosti.

Ač je záměrem řady humanitních věd vyklestit se z osidel obecných dějin a emancipovat svůj diachronní pohled na předmět zkoumání, jistému opisu se nelze vyhnout. V otázce výzkumu čtenáře z historického pohledu to není jen „literární evoluce“ opřená o horizont očekávání, o níž se zmiňuje Jauss v programové stati *Dějiny literatury jako výzva literární vědě* (1966)¹, nýbrž právě sepětí s tím, co vytvářelo a bezprostředně určovalo čtenářskou kulturu. Tím je v prvé řadě knižní kultura, tedy oblast kulturního života vztahující se ke knize, která zahrnuje výrobu knihy (od napsání až po opsání či vytištění), distribuci (propagaci, obchod, půjčování, darování) a spotřebu knihy (čtení, recepce), a to jak z hlediska diachronního (dějiny a vývoj knihy, proměny její formy, dobové trendy a módy), tak synchronního (knihy a její proměny v současnosti, konkurence dalším médiím apod.). Jelikož se jedná o pojem veskrze komplexní a hierarchicky nadřazený, zahrnuje v sobě literární produkci i spotřebu v plné šíři (tedy nejen literaturu krásnou, jak tomu je převážně u literární vědy), proměnu knihy a úpravy textu, estetických norem a mód.

A právě proto je na místě se více zamyslet nad vzájemnými vztahy a možnou mírou ovlivňování, neboť kniha je sice materie, ale teprve čtenář jí propůjčuje svým čtením život. Zároveň čtenář může ovlivňovat onu materii knihy svými návyky, preferováním určité formy, souzněním či rozporem s dobovou módou. Proto se v následující části zaměříme na anatomii knihy ve vztahu ke čtenáři a ze všech možných úhlů pohledu.

Bylo by velmi neprozřetelné se zabírat jen knihou tištěnou, jelikož rukopisná kniha vynálezem knihtisku nepřestala existovat, naopak zaznamenala další pozoruhodnou etapu své existence a s pozměněnou funkcí a tam, kde se tištěná díla ještě neprosadila, nebo nemohla prosadit, přetrvala. O to více dráždivější se zdá být požadavek na porovnání a sledování vzájemného ovlivňování postupu úpravy mezi rukopisným záznamem a typografickou úpravou tištěné knihy. Pak teprve pochopíme onen modernistický omyl šířený a opakovaný generacemi, že nástupem tištěné knihy se rukopis vytratil, aniž by si kdokoliv položil podstatnou otázku: k čemu vlastně došlo?

Začneme na dějinném zlomu, jímž bylo postupné rozšíření knihtisku a zároveň přetrvávání dosavadní praxe výroby i distribuce rukopisné knihy. Obě vývojové etapy rukopisné i tištěné knihy žily spolu po určitou dobu v naprosto vyrovnaném poměru. Knihotisk si vzal za vzor formu rukopisné knihy jen do té doby, než tiskaři zjistili, že tisk nabízí nové dimenze rozvoje nejen co do formy sazby textu, ale i nové techniky grafického znázornění. Základní výhoda knihtisku, tedy možnost text šířit v několikanásobně vyšším počtu exemplářů, v téže identické formě a v relativní finanční dostupnosti, z pragmatických i finančních důvodů samozřejmě rukopisnou knihu překonala. Na druhé straně rukopisná kniha, kromě záznamů subjektivní povahy či autorských rukopisných záznamů, se udržela v několika seg-

¹ JAUSS, H. R. *Dějiny literatury jako výzva literární vědě*.

mentech knižního trhu. Badatelsky nejsledovanějším je segment nákladných reprezentančních knih, např. knihy jako dar významné osobě, nebo graduály pro literátská bratrstva si až do poloviny 18. století uchovaly svou rukopisnou formu (většinou i s bohatými iluminacemi).² Dosud opomíjený, přesto podstatný segment knižní kultury, je šíření rukopisným opisem knih, které nemohly být tištěny z cenzurních, finančních či jiných důvodů (např. text *Acta rerum gestarum* Sixta z Ottersdorfu na hranici mezi pamětmi a politickou polemikou se šířil v rukopisech, protože nemohl být vytištěn, ale byl hojně opisován, o čemž svědčí množství dochovaných exemplářů).³ Specifickou formou jsou např. bohatě vyzdobené modlitební knížky ze 17. až 19. století, jež mohly plnit jak funkční poslání orálně užívaného textu, tak i zároveň reprezentovat zbožnost svého majitele.⁴

Především musíme brát v potaz relevanci působení na čtenářskou komunitu jako celek, popřípadě na její většinu. Proto je důležité zauvažovat nad dosahem rukopisně šířených opisů a poměřit jím dosah oficiálně tištěných textů, což ve své podstatě platí i o tiscích vzniklých uvnitř komunit a pro jejich potřebu (např. z tiskáren Jednoty bratrské, z lulečské tiskárny apod.). V opačném poli tedy budou stát tisky a tiskárny s platformou otevřené nabídky pro knižní trh, se snahou saturovat svou produkcí čtenářskou komunitu, popřípadě ji stimulovat vyhledáváním nových titulů.

Ponechme stranou věčné dohady o tom, kdy a jaké tiskárny fungovaly a jaké tisky s jakou datací jim můžeme, či nemůžeme připisovat. Naši pozornost upřeme na rozšíření knihtisku ze zcela jiného úhlu pohledu, jímž je vytváření a podporování čtenářské komunity v těch místech, kde došlo k déle trvajícím usazení tiskařské officíny či officín, a jakou tiskařskou produkcí se prezentovala. Stranou tedy musíme ponechat nahodilé zakázky kočovných tiskáren, které nevytvářely dostatečné prostředí tvorby a odbytu v místě působení a okolí.

Výzkum produkce, ať už v zacílení na určité tiskárny, dané období a lokality, nám dokáže odhalit strukturu toho, o co byl největší zájem, jaký druh literatury, žánr či autor byl v určité době reflektovaný a došel značné recepce, popřípadě navodil změnu horizontu, jak by podotkl Jauss. Toho se týkají hlavně díla opakovaně vydávaná, oblíbená, recipovaná a napodobovaná. Ale zároveň sem patří i opačná díla, která byla odmítána, zakazována apod. Celkový obraz produkce jistě bude v příkrém rozporu s obrazem jednotlivých epoch literárního vývoje, jak jej známe z dějin literatury, který sice stál na koncepci upřednostňování hlediska evoluce literární tvorby a produkce, avšak v zúženém (povětšinou hlavně estetickém) nazírání na daný problém.

Chceme-li se hlouběji zamyslet nad jednotlivými částmi knihy ve vztahu k uživateli a čtenáři, musíme si uvědomit, že zde se neobejdeme bez hlubších kni-

² BOHATCOVÁ, M. Česká kniha v proměnách staletí, s. 115 – 116.

³ JANÁČEK, J. Úvod, s. 31 – 32.

⁴ ŠIMEČKOVÁ, A. (ed.). Růžová zahrádka : rukopisné modlitební knížky 18. a 19. století.

hovedných studií, které by bedlivě postihly jednotlivé vývojové prvky a popsaly jejich využití v praxi. Článek Petra Voita *Vliv české pozdně gotické typografie na konstituování čtenářské obce* ukázal, jak složité a problematické bylo začleňování zvýrazňujících prvků a vizualizace sazby různým typem písma, nástup užívání živých záhlaví, číslování stránek, marginálních poznámek apod.⁵ v první polovině 16. století českého knihtisku. Zároveň však musíme zkoumat jakých změn od 16. do konce 18. století došel například titulní list, frontispis, rámcové části knihy, strukturace textu, typografické a grafické ztvárnění stránky apod. s ohledem na čtenářské potřeby.

Významným prvkem, který ovlivňoval knižní produkci a obchod, a tedy i cestu knihy ke čtenáři, byla od počátku knihtisku cenzura. V ní se koncentrovala snaha kontroly jednak nad šířením informací tištěnou formou (prvek správní), jednak ochránit čistotu víry (prvek náboženský). Vývoj a uplatňování cenzury a míra její institucionalizace v 16. až 18. století se v posledních desetiletí těší badatelskému zájmu (např. P. Voit, M. Svatoš, C. Madl, I. Kollárová, M. Cesnaková-Michalcová a další).

Vývoj knižní vazby a knihařského řemesla sice dosud nezískal moderní syntetizující monografii, avšak máme vcelku dostatek studií a odborných článků, které (alespoň pro určité období raného novověku) mohou absenci velké monografie částečně nahradit, popřípadě posloužit jako podklad pro vytvoření takové práce. Proto alespoň poukážeme na dva aspekty knižní vazby, které jsou bezprostředně spjaté s čtenářem. Prvním je aspekt provenience, snaha o jasnou a zřetelnou identifikaci vlastníka knihy a knihovny, včetně důležitých údajů o pořízení knihy/vazby. Dostává se do popředí i hledisko časové, které získáme porovnáním údajů z vazby a dat uvedených v *impresu* knihy. Může nám to napovědět mnohé o době a formování knihovny vlastníka. Mezi obojím může existovat značný rozdíl, způsobený buď snahou sjednotit formu knih v celé knihovně, nebo nahrazením již nevyhovující vazby (např. poškozenou, neodpovídající moderním trendům a vkusu vlastníka apod.) vazbou novou. Druhým aspektem je tematický výběr díla či děl v konvolutu, který se může podepsat na estetickém vzezření knižní vazby (např. reformační spisy mohou mít v plotně zobrazenou postavu reformátora, klasičtí autoři antické motivy, modlitební knížka náboženské motivy apod.).

Dnes sice dokážeme, povětšinou na základě typografických rozborů, uspokojivě říci kdo a jaké knihy tiskl, o poznání horší je to s tím, jak se knihy dostávaly od tiskaře ke čtenáři.⁶ Výše jsme upozorňovali na určitou provázanost mezi místy tisku a místy spotřeby knihy. Ovšem tato rovnice ve světle těch mála stop, které se nám zachovaly do dnešních dnů, se zdají přinejmenším pouze výchozím bodem k dalším úvahám.⁷

Předně si musíme zrekapitulovat, kdo všechno se podílel na cestě knihy od tiskařského lisu do rukou čtenáře. Předpokládáme, že tiskař u dílny vedl obchod

⁵ VOIT, P. Vliv české pozdně gotické typografie na konstituování čtenářské obce.

⁶ TOBOLKA, Z.V. *Knihy*, s. 169 – 179.

⁷ ŠIMEČEK, Z. *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei*, s. 10 – 25.

i s knihami své produkce. Tam také sjednával kontrakty s obchodníky a knihaři, kteří se zvláště starali o distribuci a dovoz knih.⁸

Jak ale vypadal takový knihařský krám, to si můžeme představit podle několika mála dochovaných kreseb a dobových vyobrazení.⁹ Knihy nevázané, ležící na policích a pultech střídají police svázaných knih ořízkou v pohledové straně. Alespoň tak bylo knihkupectví zachyceno třeba v Komenského *Orbis sensualium pictus*.¹⁰ Právě u svázaných knih předpokládáme tituly k běžnému užití, hlavně učebnice, slovníky, modlitební knížky apod. Avšak zcela jiný obrázek by se nám naskytl v knihkupeckém obchodě v 18. století. Všeobecně vzato se potýkáme především s nedostatkem informací o tom, jaký sortiment knihař vlastně nabízel. Podobně jako dnešní knihkupec musel být dobře informován o knižních novinkách a o nakladatelských počinech jednotlivých oficií (tiskaři proto vytvářeli nabídkové katalogy či informační cedule). Cenzurní inventáře nám mohou posloužit jako pramen, byť s výhradou, že knihař nemusel všechen sortiment skladem přiznat, aby u oficiálních míst nenarazil.¹¹ Stranou ponecháme absenci pramenů a povětšinou neznalost pozůstalostních inventářů většiny tiskařů a knihařů.

Kromě institucionálních cest k získání knih existovala ještě jiná forma. Uvnitř *res publica litteraria* fungovala dosti rozvětvená komunikační síť, jejíž členové se vzájemně informovali o nově vydaných dílech, která odpovídala jejich zájmům.¹² Zároveň se knihami obdarovávali, půjčovali si je, či je pro své kolegy obstarávali.

Opět se nám proměňuje situace podle sociální struktury. Na jedné straně kulturně a zájmově vyhraněné intelektuální skupiny jsou nezávislé, kdežto měšťan a řemeslník byl odkázán výhradně na nabídku a sortimentu v obchodech. Obyvatelé malých a venkovských měst knihy získávali pravděpodobně od potulných kramářů či ambulantským prodejem od kolpoltérů některé tiskárny na výročních trzích.

Dosud jsme se zaobírali produkcí novou, knižním trhem s knihami nesvázanými a knihařskými krámy. Sekundární obchod s použitými knihami antikvárním způsobem známe až od konce 18. století, ale na druhou stranu se musíme pozastavit nad tím, jakým asi způsobem mohl být obchod s takovými knihami veden. Kromě zástavy knih, odkázáním z pozůstalosti či darování zbývají ještě kramáři, v jejichž krámcích končily různorodé věci a knihy mezi nimi nalezly patrně také své místo. Nelze ani podceňovat výpůjčky mezi přáteli a rodinnými příslušníky apod.

⁸ VOIT, P. Encyklopedie knihy, s. 449 – 453.

⁹ BURBIANKA, M. Zarys dziejów handlu księgarskiego we Wrocławiu do poł. XVII wieku, s. 16 – 17.

¹⁰ Komenský, J. A. *Orbis sensualium pictus quadrilinguis*. Levoča, 1685.

¹¹ VOIT, P. Moravské prameny z let 1567 – 1568 k dějinám bibliografie, cenzury, knihtisku a literární historie, s. 305 – 312. Nejnověji shrnuje poznatky z výzkumu dějin cenzury také PAVLÍČEK, T., PÍŠA, P. WÖGERBAUER, M. Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře. Brno : Host, 2012. 552 s. ISBN 978-80-7294-859-8.

¹² HAMMERSTEIN, N. *Res publica litteraria*; STORCHOVÁ, L. *Paupertate styloque conecti*.

Ve způsobu ukládání knih se snoubí jak prvky dané dobovou módou, tak i prvky individuálního rozestavení knihovny, slučování jednotlivých oblastí z vědy či beletrie vedle sebe, řazení podle formátů, podle barvy vazby nebo podle pořadového čísla, které možná označilo chronologii získání do sbírky. Řadu těchto drobných nuancí nám čas zastřel, ale lze je vyčíst z jednotlivých dochovaných dokladů a stop z knih a z vyobrazí. Oba přístupy jsou pro nás směrodatné, oba dokážou prozradit určitou výseč z nám dnes vzdáleného světa čtenářského života a jeho kultury dřívějších staletí.

Z dochovaných exemplářů (s původní vazbou) z různých knihoven šlechtických a klášterních víme, že se knihy pokládaly na police vodorovně, ořízkou dovnitř místnosti, hřbetem knihy ke stěně. Dalším způsobem, který se objevuje i v několika vyobrazeních, je kladení knih na police hřbetem vzhůru, ořízkou dolů. Knihy ovšem způsob uložení mohly i několikrát změnit, a to např. další koupí, vdlužením, zástavou či dědictvím se dostaly do rukou nového vlastníka, který mohl knihy přizpůsobit svému uložení, na něž byl zvyklý.

Důkazem tohoto ukládání, jak jsme z vlastní praxe vypožorovali, jsou jednak odřené hrany knižních desek, jednak popsaná ořízka, a to buď názvem knihy, aby mohla být dobře identifikovaná, nebo evidenčním číslem, popřípadě kombinací obojího (takto například značil své knihy Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic).¹³ Vnější znaky identifikace knihy nás přivádí ještě k jednomu podstatnému aspektu vztahujícímu se ke knižní vazbě, jímž bylo vyrazení zjednodušeného názvu, jména autora či pojmenování oboru na přední desku vazby. Ostatně v knihovnách s jednotnou vazbou byla rychlá identifikace hledané knihy čtenářem žádoucí. S používáním jemnějších materiálů koncem 16. a začátku 17. století na vazbách se ukázalo, že i hřbet je vhodný k popisu, zvláště na pergamenových vazbách. Popisování hřbetu knih je pro 16. století víceméně raritou, ale koncem 17. a pro 18. století je již běžnou praxí.

I když se s ukládáním knih hřbetem z pohledové strany setkáváme již v 16. století, plné rozšíření tohoto způsobu ukládání jako normativního prvku knihovny je příznačné hlavně pro barokní knihovny. Baroko pak obraz knihoven dřívějších dob zastřelo, představělo knihy dle svého estetického hlediska a vsadilo je do polic regálů velkých knihovnických sálů.

O vybavení dobových knihoven nábytkem máme ještě méně vědomostí. Naše nejstarší dochovaná knihovna v téměř nezměněném stavu pochází až z druhé poloviny 16. století. Jedná se o Lokšanskou knihovnu na zámku v Březnici na Příbramsku se dvěma skříněmi a s reprezentativně vyzdobeným interiérem. Můžeme říci, že skříně byly zbudovány výhradně pro účely knih stojících i ležících.

Skříně se sice po celé 16. století pro větší knihovny sbírky využívaly, ovšem snad pro svou nepraktičnost a malý účinek při reprezentaci se od nich v šlechtickém

¹³ BOLDAN, K. Rekonstrukce knihovny Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic; PEARSON, D. Books as history.

prostředí upustilo, a tak se v 17. století začaly využívat otevřené regály s knihami hřbetem do místnosti, sestavené od foliových formátů ve spodní části až po malické formáty v horních policích regálu. Regál nebyl ničím novým, využíval se dříve např. i pro *libri catenati* připevněné k regálu řetězem dlouhým tak, aby dosáhl jen na pultík ve výšce pasu, kde si čtenář knihu četl. Víme, že tento sice středověký, ale osvědčený způsob ochrany fondu před krádeží v 16. století využívala na našem území jáchymovská školní knihovna, která se také (možná právě proto) z velké části dochovala.¹⁴

Z různých vyobrazení je také patrné, že v místnostech učenců se nacházel nábytek speciálně určený pro potřeby čtení, popřípadě i psaní.¹⁵ Nalezli bychom v nich pulpity různých velikostí (některé obsahovaly i úložné prostory pro knihy) a na stolech malé dřevěné pulty pro čtení. Množství pultů a pulpitů dochovaných do dnešních dnů bychom mohli označit za luxusní nábytek určený zvláště pro movitější a společensky exponované osoby. Také v měšťanských domech bychom našli malé stolní čtecí pulty, jak naznačují dřevořezy s motivem měšťanského interiéru v severýnsko-melantrišských biblích.

Obdobné, velké pulty byly používány při liturgických obřadech v kostele (tzv. ambon – oltář Božího slova) či v synagoze (židé tento pult označují slovem amud), pak také ve školách při čtení přednášek, patřily tedy už do kontinuity čtenářské kultury z předchozích staletí. Velký pulpit sloužil také literátským bratrstvům pro instalaci graduálů a kancionálů, z nichž zpěváci zpívali. I v místech vykonávání státní či městské správy, jako byly městské rady, soudy apod., obdobné pulpity stávaly proti jednajícímu sboru konšelů či soudců, při jednání se na něm pořizoval zápis a dle potřeby se i předčítalo z protokolů.¹⁶

Na některých dobových vyobrazeních jsou knihy stojící či ležící na policích, které jsou upevněné na stěnách místnosti, popřípadě v zazděné skříni. Jednalo se o jeden z nejrozšířenějších způsobů ukládání, zvláště ve světnicích měšťanů, kteří měli jen několik kusů až pár desítek knih. Z takto naznačených intencí můžeme vyvodit, že místo uložení odpovídá sociální třídě, v níž se majitel knihovny nacházel, ale také účelu a potřebám, kterým knihovna měla sloužit.

Jednou z potřeb, provázející čtení od vynálezu kodexové knihy, je snaha zaznamenat místo, v němž bylo čtení přerušeno, aby se k němu čtenář mohl dle potřeby opět vrátit. Jednalo se o záložku vystřiženou z jiné stránky papíru, většinou vytvarovanou do oválného tvaru, v jejímž středu je obdobně oválný prostřih. Její využití mohlo být hned dvojí. Prvním způsobem se označovala jen stránka, kde čtenář skončil při čtení. Druhý způsob mohl označit nejen stránku, ale špičkou středového výřezu přímo i řádek, na němž bylo čtení přerušeno.¹⁷

¹⁴ VOIT, ref. 8, s. 529.

¹⁵ HANEBUTT-BENZ, E. Die Kunst des Lesens.

¹⁶ HANEBUTT-BENZ, ref. 15, s. 69 – 71.

¹⁷ TOBOLKA, ref. 6, s. 179, č. 260 (příl.).

Ve starších dobách rukopisné pergamenové knihy se užívalo kožených řemínků či provázků. Předpokládejme proto, že se tento způsob zakládání stránek mohl uchovat i do dalších staletí, neboť v něm je možné spatřovat prapočátek všíte stužky do knižního bloku. Čtenáři si vkládali mezi stránky vše, co bylo dostupné a praktické, jako např. volné stuhy, papírové proužky či útržky. Nelze opomenout ani využívání tenaklu (*tenaculum*), papírového či koženého proužku nalepeného na okraji stránky, který povětšinou sloužil buď k oddělení jednotlivých knih v konvolutu, a nebo k označení často vyhledávaného a používaného textu (např. v liturgických a právních knihách).¹⁸

Kromě olůvka a naostřeného brku, jimiž čtenáři psávali své poznámky a komentáře do textu knih *in margine*, podtrhávali či jinak zvýrazňovali text, doplňovali či opravovali text, bychom na stolech čtenářů objevili i předměty ulehčující čtení osobám se špatným zrakem. Všeobecně se právě 16. století považuje za zlatý věk nástupu brýlí jako součást běžného života. Bylo to právě prostředí inteligence, kde ponejprv brýle zdomácněly. Z této doby se také brýlím přisuzuje status atributu vzdělanosti, sečtělosti a vyšších sociálních vrstev. Mimoto se začaly objevovat lupy a zvětšovací skla v běžném užívání.¹⁹

Jistě bychom našli další a další možné příklady konkrétního ovlivňování a vztahu mezi knižní a čtenářskou kulturou příznačné pro určité epochy, avšak to nebylo naším cílem. Záměrně jsme poukázali na určité souvztažnosti, bez nichž bychom si nedovedli výzkum čtenářství v raně novověkém období představit. Důležité je si uvědomit, že čtenář a kniha nežili ve vzduchoprázdnu sami o sobě, nýbrž vzájemně se ovlivňovali a kultivovali své okolí. Identifikování jednotlivých socio-kulturních stop knižního chování na podkladě znalosti knižní kultury daného období se musí stát výchozím bodem pro další výzkumy čtení a čtenářství v historickém pohledu. Avšak ani to nelze dělat jen z pohledu jednoho oboru. Jak je patrné i ze zahraničního i z českého a slovenského výzkumu, míra mezioborovosti témat zde přímo vyžaduje vytvoření pracovní skupiny. Výzkum historického čtenáře totiž nestojí jen na jednostranně orientované otázce mezi produkcí a spotřebou, nýbrž na základě výsledků základních výzkumů různých vědeckých oblastí. Tato stať jen nahlédla čtenáři na stůl a na poličku, popřípadě se zastavila v tiskařské dílně a knihařově krámku.

¹⁸ VOIT, ref. 8, s. 876, 1032.

¹⁹ FRUGONI, Ch. Das Mittelalter auf der Nase.

Seznam bibliografických odkazů

BOHATCOVÁ, Mirjam a kol. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha : Panorama, 1990. 662 s. ISBN 80-7038-131-0.

BOLDAN, Kamil – URBÁNKOVÁ, Emma. *Rekonstrukce knihovny Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic: katalog inkunábulí roudnické lobkovické knihovny*. Praha : Národní knihovna České republiky, 2009. 902 s. ISBN 978-80-7050-573-1.

BURBIANKA, Marta. *Zarys dziejów handlu księgarskiego we Wrocławiu do poł. XVII wieku*. Wrocław : Biblioteka Uniwersytecka, 1950. 78 s.

Duše knih : stopy lidí a času v rukopisech a starých tiscích : Výstava [online]. Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci, 2010. Dostupné na internete: <<http://www.vkol.cz/data/soubory/hf/Du%C5%A1e%20knih%20%283%29%20web.pdf>>.

FRUGONI, Chaira. *Das Mittelalter auf der Nase: Brillen, Bücher, Bankgeschäfte und andere Erfindungen des Mittelalters*. München : C. H. Beck Verlag, 2003. 200 s. ISBN 978-3-406-50911-7

HAMANOVÁ, Pavlína – NUSKA, Bohumil. *Knižní vazba sedmi století z fondů Strahovské knihovny*. Praha : Orbis, 1966. 75, [1] s.

HAMMERSTEIN, Notker – MUHLACK, Notker – WALTHER, Gerrit, (eds.). *Res publica litteraria: ausgewählte Aufsätze zur frühneuzeitlichen Bildungs-, Wissenschafts- und Universitätsgeschichte*. Berlin : Duncker & Humblot, 2000. 409 s. Historische Forschungen; Bd. 69. ISBN 3-428-09899-4.

HANEBUTT-BENZ, Eva – ESTERMANN, Monika. *Die Kunst des Lesens: Lesemöbel und Leseverhalten vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Frankfurt am Main: Museum für Kunsthandwerk Frankfurt am Main, 1985. 222 s. ISBN 3-88270-026-2.

JANÁČEK, Josef. Úvod. In Sixt z OTTERSODORFU. *O pokoreni stavu městského léta 1547*. Praha : Melantrich, 1950. 172 s.

JAUSS, Hans Robert. Dějiny literatury jako výzva literární vědě. In SEDMIDUBSKÝ, Miloš, (ed.). *Čtenář jako výzva: výbor z prací kostnické školy recepční estetiky*. Brno : Host, 2001. 340 s. Strukturalistická knihovna; sv. 8. ISBN 80-86055-92-2. s. 7 – 38.

LIFKA, Bohumír. *Exlibris a supralibros v českých korunních zemích v letech 1000 až 1900*. Praha : Spolek sběratelů a přátel exlibris, 1982. 229 s., [48] s. obr. příl.

PAVLÍČEK, Tomáš – PÍŠA, Petr – WÖGERBAUER, Michael. *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*. Brno : Host, 2012. 552 s. ISBN 978-80-7294-859-8.

PEARSON, David. *Books as history: the importance of books beyond their texts*. London : British Library, 2008. 208 s. ISBN 978-0-71234-923-9.

PEARSON, David. *Provenance research in book history: a handbook*. London : British Library, 1998. 326 s. ISBN 0-7123-0344-8.

PIŠNA, Jan. Stručný přehled teorií a výzkumů historického čtenáře a dějin čtení raněnovověkého období. In *Studia Bibliographica Posoniensia 2012*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2012, s. 11 – 22.

PIŠNA, Jan. Co přinese výzkum proveniencí výzkumu čtenářské kultury raného novověku a naopak? In *Sborník národního muzea*. Praha : Národní muzeum, 2013, s. 59 – 65.

STORCHOVÁ, Lucie. *Paupertate styloque Connecti: utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*. Praha : Scriptorium, 2011. 538 s. ISBN 978-80-87271-23-0.

ŠIMEČEK, Zdeněk. *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei*. Wiesbaden : Harrassowitz, 2002. 225 s. *Geschichte des Buchhandels*, Bd. 7. ISBN 3-447-04507-8.

Růžová zahrádka: rukopisné modlitební knížky 18. a 19. Století : sbírka Jana Poše. ŠIMKOVÁ, Anežka a POŠ, Jan (eds.). Řevnice : Arbor vitae, 2009. 264 s. ISBN 978-80-87164-15-0.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Kniha: její vznik, vývoj a rozbor*. Praha : Orbis, 1949. 242 s., ca 200 s. obr. příl.

VOIT, Petr. *Příspěvky ke Knihopisu. (5) : Moravské prameny z let 1567 – 1568 k dějinám bibliografie, cenzury, knihtisku a literární historie*. Praha : SNTL, 1987. 248 s., [12] s. obr. příl.

VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha : Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006. 1350 s., [160] s. obr. příl. ISBN 80-7277-312-7.

VOIT, Petr. Vliv české pozdně gotické typografie na konstituování čtenářské obce. In *Studia Bibliographica Posoniensia 2012*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2012. s. 42 – 51.

The research of reading in relation to book culture of the early modern period – a few notes to the issue

Jan Pišna

The article focuses on the issues of a relationship between book and reading culture. On the basis of a description of several socio-cultural traces and book behavior it follows the possible ways for further research of the development of the matter, title pages, open parts of a book, page layout, book binding, book trade, reading aids, furniture and library equipment with regard to a reader.

Knižné oznámenia 15. storočia ako nástroj komunikačnej politiky

2. časť (kníhkupecké knižné oznámenia)

Lucia Lichnerová

Kníhkupecké knižné oznámenia ako marketingový nástroj vydavateľa/sortimentára

Príspevok o kníhkupeckých knižných oznámeniach nadväzuje na už publikovanú štúdiu, zameranú na vydavateľské knižné oznámenia.¹ Zo štúdie vyplynulo, že počas 15. storočia bolo v Európe vydaných približne 47 knižných oznámení,² z ktorých väčšina vyšla z iniciatívy vtedajších vydavateľov, menšia časť, okolo 7 ks (15 %), na podnet a pre potreby kníhkupcov. Uvedenú typológiu knižných oznámení na **vydavateľské** a **kníhkupecké** používa aj Gesamtkatalog der Wiegendrucke,³ v ktorom sú kníhkupecké oznámenia charakterizované ako tie, „v ktorých nie je ponúkaný vo väčšine (alebo vôbec) sortiment pochádzajúci od ich tlačiara a ktoré sú určené (vytlačené) pre kníhkupca.“ Relatívnosť nízkeho počtu zachovaných kníhkupeckých oznámení podmieňuje skutočnosť, že vzhľadom na ich externú distribúciu (mimo knihy) ani nemali veľkorysú šancu na zachovanie.⁴ Okrem toho „spočiatku vznikali ako prázdne („blanko“) tlačené formuláre, do ktorých kníhkupci ponúkané tituly vpisovali rukopisne.“⁵

Na rozdiel od vydavateľských knižných oznámení, ktoré vydával samotný kníhtlačiar pre potreby propagácie vlastného diela alebo skupiny diel⁶ a distribuoval ich vo vlastnej réžii, kníhkupecké knižné oznámenia propagovali tituly z viacerých typografických officín. Iniciátorom ich vzniku boli profesionálni kníhkupci – vydavatelia/sortimentári, ktorí sa týmto spôsobom snažili rozpredať repertoár titulov z viacerých tlačiarňí. Vzťahy medzi vydavateľmi ponúkaných titulov a kníhkupcami

¹ LICHNEROVÁ, L. Knižné oznámenia 15. storočia ako nástroj komunikačnej politiky: 1. časť (vydavateľské knižné oznámenia).

² Knižné oznámenie možno charakterizovať ako reklamnú správu/reklamu, ktorá je upozornením na už publikovanú knihu (knihy) alebo na plánované publikovanie knihy/kníh s cieľom presvedčiť adresáta o kúpe oznamovanej knihy/kníh. Má výraznú presvedčovaciu a ovplyvňujúcu funkciu.

³ Gesamtkatalog der Wiegendrucke.

⁴ V porovnaní s vydavateľskými oznámeniami, ktoré boli distribuované aj „interne“ – prostredníctvom vlepovania do kníh.

⁵ HAUKE, M. K. Buchwerbung in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert.

⁶ V niektorých zriedkavých prípadoch tlačiar propagoval okrem vlastných aj niekoľko titulov z iných tlačiarňí; primárne však tieto knižné oznámenia slúžili ako reklamný nástroj podporujúci predaj titulov jednej tlačiarne.

v niektorých prípadoch naznačujú, že išlo o premyslenú sieť vydavateľsko-kníhkupeckej činnosti, nakoľko aj samotní kníhkupci viedli popri kníhkupeckej činnosti vlastné vydavateľstvo (často prostredníctvom faktorov).

Kníhkupecké oznámenia sú unikátnym dokladom o charaktere a existencii kníhkupeckej činnosti, hoci ich ešte nemožno pokladať za doklad o jednoznačnej diferenciácii kníhkupeckej činnosti od vydavateľskej. Cenová a hospodárska politika 15. storočia totiž neponúkala mnoho príležitostí na diferenciáciu kníhkupeckého povolania: fungovať ako samostatný kníhkupec/sortimentár si vyžadovalo nemalý finančný kapitál a vysoké riziko návratnosti investícií (je známe, že „čisti“ sortimentári nemohli realizovať výmenný obchod, ale len obchod v hotovosti, nakoľko výmenný obchod sa uskutočňoval len s vlastnými vydaniaми). To prinútilo existujúcich kníhkupcov/sortimentárov ku kumulácii vydavateľských a kníhkupeckých funkcií. Tento prozaický dôvod spôsobil, že sa etablovalo nové povolanie, tzv. vydavateľa/sortimentára, ktorý sa venoval distribúcii lukratívnych „cudzích“ titulov z viacerých kníhtlačární a popri tom sa orientoval aj na vlastnú vydavateľskú činnosť, ktorej produkty vymieňal a rozpredával. V období zmiešaného knižného obchodu (v hotovosti a výmenného) tak mohol realizovať výmenu vlastných vydaní na veľtrhoch (v pomere balík za balík, resp. 1:3 v prípade nerovnocenných titulov) a pre svoje kníhkupectvo zabezpečiť cudzí sortiment a zvýšiť svoju ponuku. Podľa dominancie činnosti je možné tento typ kníhkupcov označiť ako **vydavateľ/sortimentár**, resp. **sortimentár/vydavateľ**. Pre vývoj knižného obchodu je podstatná najmä skutočnosť, že práve z vydavateľov/sortimentárov sa neskôr (v 18. storočí) vyvinula profesionálna forma tzv. univerzálnych sortimentárov, ktorí sa diferencujú od vydavateľskej činnosti a do procesu predaja kníh zaraďujú moderné prvky, akými sú napr. rabat alebo remisia.

Z geografického hľadiska sú zachované 4 kníhkupecké oznámenia vytlačené v Benátkach a po jednom oznámení vytlačenom v Norimbergu, Miláne a v Memmingene. Oveľa zaujímavejší je pohľad na chronológiu ich vydávania. V porovnaní s vydavateľmi kníhkupci s využitím potenciálu tohto reklamného nástroja nijako nezaostávali. Po prvom rukopisnom oznámení Diebolda Laubera z rokov 1447 – 1450⁷ siahli po tomto reklamnom prostriedku v roku 1469 nielen vydavатели, ale relatívne rýchlo aj kníhkupci – v roku 1475/1476. Pokiaľ budeme brať do úvahy zachované kníhkupecké knižné oznámenia, možno skonštatovať, že najväčší rozmach ich vydávanie dosiahlo v 70. a 80. rokoch 15. storočia, kým ich dekadentný vývoj koncom 15. storočia a začiatkom 16. storočia neukončil vydavateľsko-kníhkupecký ponukový katalóg.

Kníhkupecké knižné oznámenia sa od vydavateľských líšili aj štruktúrou: v úvodnej časti neobsahovali stereotypnú výzvu ku kúpe („tí, ktorí chcú kúpiť..., nech prídu“), ale boli zostručnené na názov „*Knihy na predaj, vydané v...*“ (*Libri venales ... impressi*). Ponuka kníh nebola triedená podľa miest vydania, ale tematicky. Upozornenie na „štedrú cenu“ takisto chýba, rovnako aj tlačený údaj o predajnom mieste – lo-

⁷ Bližšie k prvému rukopisnému knižnému oznámeniu pozri LICHNEROVÁ, ref. 1, s. 29 – 30.

kalita predaja bola do oznámení vpisovaná rukou. Absentoval priestor pre individuálne presvedčovacie taktiky ku kúpe knihy, či kladné anotácie k ponúkaným titulom. Nielen obsahom, ale aj rozsahom sa kníhkupecké oznámenia začínajú viac približovať ich nástupcovi – vydavateľsko-kníhkupeckému ponukovému katalógu.

Benátske kníhkupecké oznámenia

Vznik kníhkupeckých oznámení v Benátkach je úzko napojený na rozmach obchodných podnikateľských skupín, v ktorých sa kumulovali vydavateľské a kníhkupecké profesie. Koncom 15. storočia evidujeme v Benátkach viac ako 150 tlačiarň a viac ako 4 000 vydaných titulov. Táto masa si vynútila potrebu vtedajších vydavateľov a kníhkupcov organizovať sa z dôvodov zamedzenia konkurencie do väčších celkov, v ktorých bol determinovaný nielen ich vydavateľský program a distribučné taktiky, ale aj ich realizátori. Tlačiari, vydavatelia a kníhkupci preto skúšali rôzne formy spolupráce, ktoré sa snažili budovať aj na premyslených príbuzenských princípoch.⁸ Mnohí tlačiari prichádzajúci do Benátok sa do skupín zapájali najmä z dôvodov finančnej podpory. Hoci je na prvý pohľad s kníhkupeckými oznámeniami späté zväčša jedno meno, najčastejšie tlačiaru oznámenia, pozadie osôb, ktoré iniciovali jeho vznik, je oveľa širšie. Pre pochopenie fungovania spletitej siete vydavateľsko-kníhkupeckých a iných obchodných vzťahov v Benátkach je nevyhnutné priblížiť fungovanie spoločností, v ktorých figurovali vtedajší typografi, a hlavne obchodníci-kníhkupci, praví iniciátori vzniku oznámení. Vzhľadom na vysoký počet tlačiarň, benátski tlačiari boli čoskoro zavalení takou hrbou kníh, že bolo samozrejmé, že sa niektorí z nich spájali – išlo dokonca o nutnú spoluprácu. Výsledkom takejto spolupráce bolo niekoľko vydavateľsko-kníhkupeckých spoločností, ako aj neformálnych vydavateľských partnerstiev. Okrem kníhkupeckých skupín boli v Benátkach známe aj nepomenované vydavateľské partnerstvá, napr. Kölna s Manthenom či Rennera s Frankofordiom, alebo Kölna s Vendelínom de Spira.

Podstatnú úlohu vo formovaní kníhkupeckých obchodných spoločností zohral francúzsky vydavateľ, tlačiar a kníhkupec **Nicolas Jenson**. Prvá spoločnosť, ktorú založil, bola v roku 1475 partnerská spoločnosť označovaná ako Nicolaus Jenson sociique.⁹ Založil ju spolu s dvomi obchodníkmi vo Frankfurte, **Johannom Rauffassom** a **Petrom Uglheimerom**,¹⁰ ktorí mu zabezpečovali odbyt pre jeho knihy v Nemecku. Toto partnerstvo fungovalo najmä na kníhkupeckej spolupráci, kým dal-

⁸ Napr. Johann von Köln sa oženil s vdovou po tlačiarovi Johannovi de Spira, Paulou. Jeho nevlastná dcéra Hieronyma, dcéra Johanna von Speyera, bola v roku 1477 Johannom von Kölnom prisľúbená za manželku Kasparovi Aloisiovi von Dinslaken, komisionárovi partnerstva Johanna von Kölna a Johanna Manthena.

⁹ Bližšie k problematike pozri STEIN, H. L'origine champenoise de l'imprimeur Nicolas Jenson.

¹⁰ Neskorší mecenáš Alda Manutia.

šie partnerstvo v podobe druhej spoločnosti (1480), založenej v spolupráci s benátskym tlačiarom a kníhkupcom **Johannom von Kölnom**, sa orientovalo aj na spoločné vydavateľsko-kníhkupecké aktivity. Spoločnosť vznikla pod názvom Johannes de Colonia, Nicolaus Jenson et socii a zabezpečovala zmluvný vzťah na 5 rokov spolupráce. Okrem Kölna do partnerstva patrili aj Johann Manthen, Jensonova manželka a partner z prvej spoločnosti Peter Uglheimer.¹¹ Pokiaľ do založenia spoločnosti obaja zakladatelia, Jenson a Köln, vlastnili svoju samostatnú tlačiareň (Köln v spolupráci s Johannom Manthenom), od roku 1480 sa v imprese tlačí spoločnosti vyskytuje meno faktorov **Johanna Herborta** a **Andreaa Torresana** s dodatkom, že tlač bola vydaná pre spoločnosť „Johannes de Colonia, Nicolaus Jenson et Socii“. Jenson a Köln tak mohli vďaka tlačiarňi pôsobiť ako vydavatelia/sortimentári a rozpredávať aj vlastné, aj cudzie vydania z Talianska. Podľa závetu Nicolasa Jensonu je zrejmé, že obchodné aktivity mali byť po jeho smrti riadené už len z jednej spoločnosti: „závetca potvrdzuje, že pokiaľ sa jeho spoločnosť Johannes de Colonia, Nicolaus Jenson et socii rozhodne prevziať nábytok, oblečenie..., ako aj nástroje, materiál, tlačiarenské lisy a všetko, čo patrí k umeniu kníhtlače, ako aj všetky ostatné veci patriace závetcovi, ktorý je zmienený v partnerskom zväzku predchádzajúcej spoločnosti, ...všetky tieto veci majú byť úradne cenovo ohodnotené... a menovaná spoločnosť Johannes de Colonia, Nicolaus Jenson et socii má získať a udržiavať všetky tieto veci a zaplatiť za tento majetok dedičom závetcu 500 dukátov na ruku a zvyšok na účet firmy Nicolas Jenson et socii“.

Johann von Köln a Johann Manthen, Benátky, 1475/1476

Prvé kníhkupecké oznámenie v Benátkach bolo vytlačené v roku 1475/1476 tlačiarňami Johannom von Kölnom (Johannes de Colonia) a Johannom Manthenom, ktorí od roku 1474 figurovali v dohodnutom knižno-obchodnom partnerstve.¹² Ich knižný obchod zabezpečoval Kaspar Aloisius von Dinslaken na podobnom princípe ako v prípade Jensonovej prvej spoločnosti Nicolas Jenson sociique Johann Rauchfas a Peter Uglheimer.

Napriek tomu, že v čase vydania oznámenia bol Manthen presídlený do Milána,¹³ je evidentné, že ich vydavateľská spolupráca trvala naďalej, pretože v imprese tlačí sú aj potom uvádzaní ako partneri. Borsu¹⁴ tvrdí, že vedúcu úlohu pri distribúcii oznamovaných kníh zohrával práve Johann von Köln, ktorý bol v prvom rade majetný kníhkupec. Či mohlo byť toto oznámenie vydané aj z iniciatívy Nicolasa

¹¹ CORSTEN, S. „Johann von Köln“.

¹² Tlačiarri nie sú na oznámení uvedení, avšak ich typografická zodpovednosť bola určená na základe rozboru písma G. BORSU. Eine gedruckte Venediger Buchführeranzeige um das Jahr 1476.

¹³ CORSTEN, ref. 11, s. 461.

¹⁴ BORSA, ref. 12.

Jensona a jeho prvej spoločnosti, nie je známe, hoci argumenty podporujúce toto tvrdenie existujú. Kníhkupecké oznámenie bolo vydané jednak v období, keď Jensonova spoločnosť už existovala (1475 – 1480) a okrem toho bola jej členom aj vdova po Johannovi de Spira, Paula, ktorá sa rok predtým (1474) stala manželkou práve Johanna von Kölna. Napriek tomu oznámenie propaguje len veľmi málo titulov z produkcie tlačiarne N. Jensona,¹⁵ čo však v prípade kníhkupeckých oznámení ani nemuselo byť pravidlom.

Kníhkupecké oznámenie vyšlo ako jednostranne potlačený plagát v latinčine s dvomi stĺpcami ponúkajúcimi na predaj 35 titulov z rôznych talianskych kníhtlačiarň. Inováciou je údaj „*libros subscriptos, in diversis Italiae partibus impressos*“, ktorý deklaruje, že oznámenie obsahovalo tituly viacerých tlačiarov z rôznych talianskych miest. Nasleduje zoznam ponúkaných titulov zúžený na údaj o názve a autorovi, ktorý neumožňuje identifikáciu tlačiarov. Ich identitu odkryl až typografický výskum G. Borsu,¹⁶ ktorý naznačuje, že dve tretiny ponúkaných titulov pochádzajú z talianskych tlačiarň pôvodne nemeckých typografov: Vendelina de Spiru (Benátky), Valdarffera, Rennera, Frankfordiu a z vlastnej tlačiarne Johanna von Kölna a Johanna Manthena. Išlo o kníhtlačiarne dielne, ktoré boli známe ich vzájomnou spoluprácou. Z ponúkaných titulov boli najviac propagované diela Aristotela, Plínia, Cicera a Ovídia. V dolnej časti obsahuje oznámenie rukopisnú poznámku, ktorá odkazuje na spôsob jeho distribúcie: vyvesenie na krídla dverí (*cartam valuis applicatam*). Distribúciu oznámenia zabezpečoval Köln prostredníctvom iných putovních kníhkupcov. Svedčí o tom rukopisná poznámka v dolnej časti oznámenia, ktorá oznamuje, že v ňom nie sú vymenované všetky knihy („*Et alios plures inveniant libros cartae praesenti non insertos*“) a odkazuje na predajné miesto k istému Sigismundovi („*Veniant ad aedes Sigismundi...*“). Distribúciu reklamovaných kníh zastrešoval s veľkou pravdepodobnosťou samotný tlačiar oznámenia, Johann von Köln, ktorý sa v prvom rade aktívne venoval najmä distribúcií kníh a bol „známy ako finančne dobre zabezpečený kníhkupec“¹⁷.

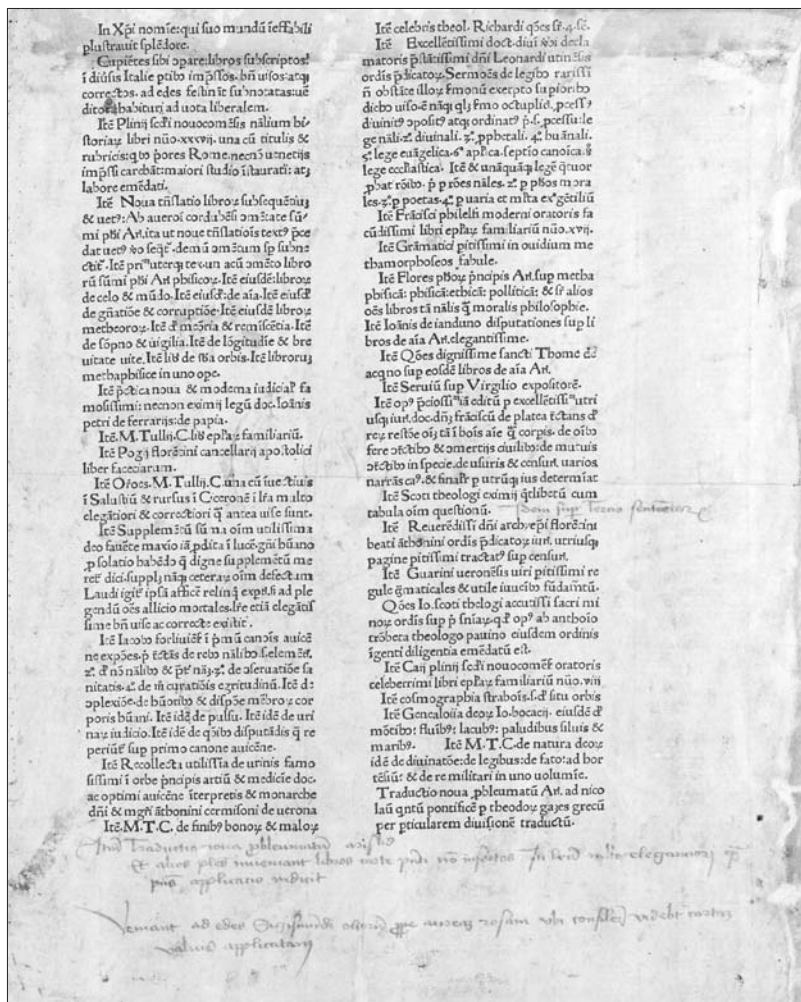
Johann Herbort, Benátky, 1481

Ďalšie kníhkupecké oznámenie v Benátkach sa objavuje v období, keď fungovala Jensonova druhá obchodná spoločnosť Johannes de Colonia, Nicolaus Jenson et socii, založená v roku 1480. Vznikla spojením prvej Jensonovej a pôvodnej Kölnovej a Manthenovej spoločnosti. Kníhkupecké oznámenie vytlačil benátsky tlačiar **Johann Herbort** v roku 1481 po príchode z Padovy do Benátok, keď začínal tlačiť z poskytnutých finančných prostriedkov a na zákazku spoločnosti Johanna von Kölna a Nicolasa Jensona. V roku vydania oznámenia bol teda Herbort členom ob-

¹⁵ BORSA, ref. 12.

¹⁶ BORSA, ref. 12.

¹⁷ BORSA, ref. 12.

Obr. 1 Knihkupecké knižné oznámenie J. von Kölna a J. Manthena, Benátky, 1475/1476

chodnej spoločnosti Jenson a Kölna, pre ktorú pracoval ako tlačiar.¹⁸ Prejavilo sa to aj na viacerých vydaniach inkunábulí (aj z roku 1481), na ktorých v impresse Herbort uvádza, že dielo je vydané „pre Johanna von Kölna, Nicolasa Jenson a spoločníkov“¹⁹. Tieto skutočnosti naznačujú organizované fungovanie vzťahov a diferenciácie funkcií pri výrobe kníh v spoločensve. Čo sa týka knihkupeckej zodpovednosti,

¹⁸ Neskôr pre spoločnosť pracuje ako tlačiar Andreas Torresanus, s ktorého menom sa stretávame v impresse tlačí spoločnosti.

¹⁹ V nemčine uvádzané ako „Johann Herbort für Johann von Köln, Nicolas Jenson und Genossen“; bližšie pozri Gesamtkatalog..., ref. 3.

rok vydania oznámenia vylučuje oboch zakladateľov spoločnosti, Nicolasa Jensonu a rovnako aj Johanna von Kölna ako osoby zodpovedné za distribúciu, nakoľko obaja zomierajú rok predtým, v roku 1480. Uvádzanie ich mena na tlačiarňach spoločnosti bolo evidentne už len aktom lojality a naznačenia faktu, že vydania boli vydané na objednávku spoločnosti stále existujúcej pod pôvodným oficiálnym názvom Johannes de Colonia, Nicolaus Jenson et socii. Slúžilo ako podpora predaja viac ako 80 vydaní z rôznych talianskych tlačiarň, najmä však z oficiíny Nicolasa Jensonu („*precipue ex optima officina magistri Nicolai Jenson*“²⁰). Oznámenie ponúkalo na predaj knihy tlačené v Benátkach – „*Libri venales Venetiis impressi*“. Išlo najmä o latinské vydania Terencia, Plínia, Martiala, Dionýzia a Cicera.

Vzhľadom na smrť Jensonu a Kölna mohlo byť rozhodovanie o rozširovaní kníh a oznámenia v tomto čase jedine v rukách **Petra Uglheimera**, Jensonovho priateľa a partnera jeho prvej aj druhej spoločnosti. Corsten²¹ uvádza, že „po smrti Jensonu a Kölna viedol celé podnikanie počas celého zmluvného obdobia“. Dokazuje to napokon aj Jensonov testament z roku 1480,²² v ktorom píše, že „nič v hore uvedeňých premisách nebude chápané tak, že majetok obsahuje aj razidlá, z ktorých sú vyrábané matrice a z nich tvárnené písmená. Závetca [N. Jenson] si želá, aby ich všetky zdedil jeho najdrahší priateľ, majster Peter Uglheimer... A rovnako nech sa z jeho účtu pretransferuje ďalších 100 dukátov pre jeho priateľa a partnera Petra Uglheimera. Závetca odkazuje Majstrovi Petrovi, jeho priateľovi, že za každý rok, ktorý bude riadiť jeho záležitosti, môže z účtu závetcu patriaceho spoločnosti Nicolas Jenson et socii získať sumu 50 dukátov ako odmenu za jeho prácu v tomto obchode. Vzhľadom na svoju dôveru ho prosí, aby dal na účet závetcu [spoločnosti Nicolas Jenson et socii] podiel za knihy, ktoré závetcovi patria a ktoré ešte neboli ohodnotenú, pretože nemali ceny. Nech tak vykoná s jeho zvyčajnou starostlivosťou.“

Erhard Ratdolt, Benátky, 1484

Posledným kníhkupeckým oznámením spojeným s Benátkami je oznámenie z roku 1484, ktorým sa prezentoval ďalší benátsky tlačiar a kníhviazač **Erhard Ratdolt**, pôvodom z Augsburgu. Po úspešnej skúsenosti s jednotlivým vydavateľským oznámením publikovaným v roku 1482, v ktorom reklamoval Euklidovo dielo *Elementa*,²³ vydal o dva roky neskôr, v roku 1484, aj kníhkupecké oznámenie. Ratdolt založil v roku 1476 partnerstvo v podobe obchodnej spoločnosti s krajanom **Bernhardom Malerom** (Pictorom) a **Petrom Lösleinom** z Norimbergu. V partnerstve vydali Regiomontanov kalendár a ďalších 11 tlačí, v ktorých sa spolupráca uvádza vo forme: „*Impressum est hoc opus Venetiis per Bernhardum pictorem et Erhardum Ratdolt de Au-*

²⁰ Incunabula Short-Title Catalogue (ISTC), záznam 00218800.

²¹ CORSTEN, S., ref. 11, s. 558.

²² The will of Nicolas Jenson.

²³ Blížšie pozri LICHNEROVÁ, ref. 1.

Libri venales Venetiis impressi.	
In theologia	
Moralia Nicolai de lira	Martialis cum comento
Samotretus sup tota biblia	Nonius marcellus
Soliloquia sancti augustini cū aliis .xii. operibus	Macrobius de saturnalibus
Biblia in charta magna	Quidius de fastis cū comento
Dissalia parua secundū curiaz sine notis	Epistole ouidii cū comento
Dissalia parua sancti domini- ci cum notis	Gilius italicus cum comento
Breviaria sancti dominici	Franciscus mataratus de car- minibus componendis
Breviaria scdm curiam	Rhetorica Jacobi publicii flo- rentini: cū de arte memoria discendi
Diurni secundum curiam	Eusebius de temporibus
Diurni sancti dominici	In iure canonico et civili
Questiones sancti Thome	Decretum magnum
Quadragesimale roberti i par- uo volumine	Angelus de maleficiis
Quadrages. fratris ambrosii	Vocabularium iuris
Legēde scōrū i puo volumie	Instituta in paruo volumine
Summa Astensis	In astronomia et geometria
In logica	Euclides in geometria
Scriptū fratris Gheraldi odo- nis de ordine fratrum minorū super librum ethicorum	Tabule Alphonsi
Posteriora Pauli Veneti	Liber quadripartiti Ptholo- mei: cū Lētioloquio eiusdem: comentatum a Biali
In hūanitate et poetria	Kalendarium Joannis de mon- te regio
Cerentius cum donato	Almanach siue Ephemerides
Iuuenalis cum comento	Joannis de monte regio
Virgilius cum seruto	Ignius de sideribus
Pōponi ⁹ mella de situ orbis	Spera cum Theorica Geor- gii purbachii
Aldozus de summo bono	In medicina
Latolicon vocabulista	Pandetta
Se... stius	Artisella

Obr. 2 Kníhkupecké knižné oznámenie E. Ratdolta, Benátky, 1484

gusta una cum Peter Loslein de Langencen correctore ac socio ...“ Keďže sa v roku 1478 obchodný triumvirát končí po vypršaní 3-ročnej zmluvy, bolo vydanie oznámenia pravdepodobne už len Ratdoltovou individuálnou záležitosťou. Reklamný plagát ponúkal nielen Ratdoltove vlastné tituly (Regiomontanov kalendár a almanach, Euklida), ale aj diela z iných benátskych oficií. Spolu ide o 46 kníh, ktoré sú v oznámení triedené do 6 skupín, rubrikovaných červenou: teológia, logika, poetika, astronómia a geometria, medicína, kánonické právo. Oznámenie zabezpečovalo distribúciu biblie, breviárov, Vergília, Augustina, Ovídia, Akvinského. Začína rovnakou formuláciou ako predošlé oznámnie Johanna Herborta: *Libri venales Venetiis impressi* – Knihy na predaj vydané v Benátkach. Kopírovanie osvedčených vzorov však bolo bežnou

praxou aj pri vydavateľských oznámeniach a obdobný štýl oznámenia nezaručuje typografickú súvislosť. Či vzniklo oznámenie na podnet spoločnosti Jenson a Kólna, v tom období vedenej Petrom Uglheimerom, ostáva preto otvorené. Istú spojitosť možno vidieť len v tom, že rok pred vydaním oznámenia spolupracoval Ratdolt s Andreasom Torresanom, ktorého typografické služby vtedy spoločnosť využívala.

Mimobenátske kníhkupecké oznámenia

Friedrich Creussner, Norimberg, 1476/1477

Ďalšie kníhkupecké oznámenia smerujú ku kníhkupeckým iniciatívam mimobenátskych vydavateľov. Spomeňme napr. tlačiaru a kníhviazača **Friedricha Creussnera**, ktorý vydal kníhkupecké oznámenie okolo roku 1476/1477 v Norimbergu. ISTC²⁴ uvádza, že oznámenie zahŕňa 31 vydaní z Norimbergu, Augsburgu, Štrasburgu a z Bazileji. Vzhľadom na široký záber miest vydania možno predpokladať, že nevzniklo z iniciatívy spolupráce vydavateľov ponúkaných kníh, ale pravdepodobne vzniklo na základe titulov, ktoré mal Creussner práve na sklade. O živote Creussnera toho veľa nevieme, rovnako nie je ani známe, či sa venoval kníhkupeckej činnosti, avšak možno ju predpokladať; vzhľadom na jeho kníhviazačské aktivity je vysoko pravdepodobné, že sa venoval aj distribúcii ním zviazaných kníh, ako to v tom čase bolo na základe kníhviazačských cechových artikúl bežné.

Antonius Zarotus, Miláno, 1477

Na rozdiel od kníhkupeckého knižného oznámenia norimberskej proveniencie a neskoršieho oznámenia z Memmingenu možno vidieť na jedinom zachovanom milánskom oznámení tlačiaru **Antonia Zarota** z roku 1477 určitú paralelu s benátskymi oznámeniami. Hlbšia analýza pozadia iniciátorov vydania oznámenia a distribuovaných kníh odкрýva podobný systém fungovania vydavateľsko-kníhkupeckých spoločností, ako to bolo v Benátkach. Typografický výskum GW²⁵ pripisuje zodpovednosť za tlač tohto oznámenia Antoniovi Zarotovi s dodatkom, že bolo vytlačené pre istého **Marca Romu**. Kľúčovú postavu pri vzniku spoločenstiev v Miláne zohral práve A. Zarotus, ktorý bol zodpovedným typografom hneď v niekoľkých partnerstvách. Spočiatku figuroval v spolupráci s **Panfilom Castaldim**, kým nevstúpil do partnerstva s bratom **Fortunom**, **G. Ossonibom** a **C. Montanom** v roku 1472.²⁶ Neskôr založil partnerstvo s **P. A. Castiglioniom** a jeho bratom **Nicolom**. Úlohy jednotlivých aktérov v spoločnosti boli presne rozdelené. Podľa znenia kontraktu partnerstva Zaroto bol zodpovedný za výrobu písma a tlačiarenských lisov,

²⁴ Incunabula..., ref. 20.

²⁵ Gesamtkatalog..., ref. 3.

²⁶ Kontrakt medzi partnermi je podrobne charakterizovaný v diele G. A. SASSIHO z r. 1745 pod názvom *Historia literario-typographica Mediolanensis*.

distribúciu kníh mali v kompetencii všetci členovia s výnimkou Castiglioneho. Zaroto získal jednu tretinu zo zisku. Zmluva zakazovala najímať do služieb iného tlačiaru, ako to urobil napr. Cola Montano, za čo bol zo spoločnosti vylúčený, aj keď v roku 1474 znovu nadviazal spoluprácu so Zarotom.²⁷ Systém fungovania vydavateľsko-distribučných vzťahov sa podľa všetkého nelíšil od benátskeho modelu. Hoci poznáme viacerých aktérov milánskych partnerstiev so Zarotom, meno Marca Romu ostáva relatívne skryté. Napriek tomu sa spolupráca Romu a Zarota objavuje už v roku 1472, keď na objednávku Romu Zarotus vydal Cicerove dielo *Topica* (v tlači uvedené vo forme „pre Marca Romu“), a aj v nasledujúcich rokoch. S podobnou formuláciou sa stretávame na Zarotových tlačiach až do roku 1478, pričom v niektorých prípadoch sa uvádza, že tlač bola vydaná „pre Marca Romu a spoločnosť“, čo naznačuje, že aj Roma bol pravdepodobne členom partnerstva.²⁸ Napriek tomu sú o **Marcovi Roma**²⁹ v odbornej literatúre len veľmi skromné informácie. Vieme, že bol členom kolégia lekárov v Miláne a zapojil sa aj do obchodovania s kláštornými nehnuteľnosťami a v oblasti kníhtlače a v jeho investíciách mu pomáhala jeho manželka.³⁰ Duggan³¹ ho považuje za Zarotovho veľkého „stúpenca a nakladateľa“. V tejto atmosfére vzniklo v čase aktívnej spolupráce medzi M. Romom a A. Zarotom aj kníhkupecké knížné oznámenie. Obe databázy inkunábulí – GW³² aj ISTC³³ uvádzajú Marca Romu ako objednávateľa, resp. autora oznámenia, ktoré Zarotus len vytlačil ako „zoznam kníh na sklade M. Romu“,³⁴ čím sa úloha Marca Romu posúva aj do roly kníhkupca. Išlo o typický druh kníhkupca, tzv. vydavateľa/sortimentára, s ktorým sa stretávame v tomto čase už aj v oblasti Benátok.

Rovnako široký záber kníh z relatívne vzdialených geografických oblastí ponúkalo aj kníhkupecké oznámenie tlačiara **Albrechta Kunneho** v Memmingene. Oznámenie obsahujúce knihy vytlačené v Benátkach, Norimbergu a Bazileji – „*Libri venales Venetiis, Nurenbergae et Basileae impressi*“ bolo vydané okolo roku 1500 „pre neznámeho kníhkupca“³⁵. List so 180 titulmi pozostával z troch stĺpcov a knihy boli delené do skupín podľa klasických fakúlt: teológia, právo, medicína, umenie („*In theologia*“, „*In legibus*“, „*In medicinis*“, „*In artibus*“). Na rozdiel od iných oznámení bol tento exemplár vytlačený nie na papieri, ale na pergamene³⁶. Či bolo toto kníhku-

²⁷ DUGGAN, M. K. *Italian Music Incunabula: Printers and Type*, s. 162.

²⁸ Naznačuje to aj fakt, že v imprese tlače Terentius Afer, Publius: *Comodiae* z r. 1474 je uvedené, že ju Zarotus vytlačil nielen pre Marca Romu, ale aj Pietra Antonia Castiglioneho (člena partnerstva) a Antonia Ermenulfho a Giovannio Antonia Terzaga – bližšie pozri *Gesamtkatalog...*, ref. 3.

²⁹ Označovaný aj ako Marco Franceschini da Roma (Marcus Franceschinus Romanus or Asclepiadeus).

³⁰ FRAZIER, A. K. *Possible Lives: Authors And Saints In Renaissance Italy*, s. 118

³¹ DUGGAN, ref. 27, s. 162.

³² *Gesamtkatalog...*, ref. 3.

³³ *Incunabula...*, ref. 20.

³⁴ *Incunabula...*, ref. 20. Uvedené ako „*Lista di libri stampati dall'editore Marco Roma*“.

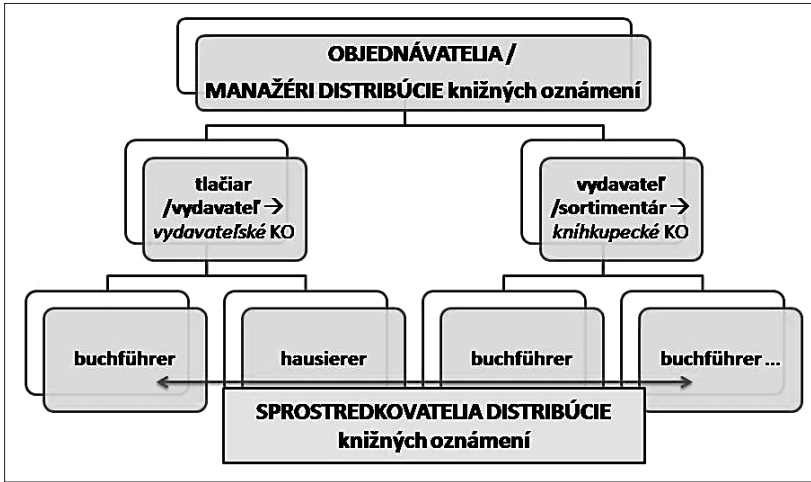
³⁵ HAUKE, ref. 5, s. 24.

System distribúcie knižných oznámení (vydavateľských a kníhkupeckých)

Spôsoby distribúcie, objednávateľa a distribučné subjekty

Kolorit spôsobov distribúcie knižných oznámení naznačujú najmä rukopisné poznámky, vytlačený text, ale aj miesta ich zachovania. Mnoho sa dá odvodiť aj zo spôsobu práce jednotlivých typov kníhkupcov, ktorí sa podieľali na ich distribúcii. Plagáty vo fóliovom formáte slúžili na vyvesovanie na múry, okná a iné verejné miesta (dvere univerzít, kostolov, radníc a pod.) a oznámenia v kvartovom a oktávovom formáte boli bezpochyby určené na priamu distribúciu do rúk potenciálneho zákazníka alebo na vlepovanie do zviazaných kníh. Osobitným spôsobom bolo aj zasielanie oznámenia na adresu konkrétneho zákazníka, s vysokou pravdepodobnosťou zámožného mešťana, stáleho nákupcu kníh. Umiestnenie knižných oznámení na verejné miesta dokumentujú prosby o vyvesenie (či nezvesenie) plagátov štandardizované do frázy „*cartam valuis applicatam*“, „*supplicio stet cedula*“ a pod. Spolupráca objednávateľa knižného oznámenia s putovným a podomovým kníhkupcom na trhu zabezpečovala aj šírenie reklamných plagátov anonymným záujemcom v priamej forme „z rúk do rúk“, alebo táto forma bola adresná a oznámenie bolo zasielané konkrétnym záujemcom, napr. v prípade Johanna Zainera z Ulmu, ktorý svoje oznámenie adresoval istému pánovi Matiašovi. Ani samotná inkunábula nebola nezaujímavým miestom pre distribúciu knižného oznámenia. Niekoľko z nich sa totiž zachovalo vlepovaných na prelimináriách kníh. Išlo o jednotlivé oznámenia vlepované priamo do kníh na reklamované dielo. Tento spôsob distribúcie využil napr. Anton Koberger v prípade Schedelovej *Liber chronicarum* alebo Johann Mentelin v prípade *Summy Astesana*.

Okrem spôsobov distribúcie prezentujú zachované knižné oznámenia aj širokú paletu tlačiarov, ktorí boli zodpovední za ich publikovanie. Pri osvetlení systému distribúcie týchto marketingových nástrojov sa však nemožno uspokojiť len s určením typografickej zodpovednosti. Pozadie vzniku knižných oznámení je totiž oveľa širšie a odкрýva celú sieť dobre organizovaného knižného obchodu, pre pochopenie ktorého je podstatné, kto inicioval vznik oznámenia (tzv. objednávateľ) a kto realizoval jeho distribúciu (tzv. distribučný subjekt). V prípade **vydavateľských** oznámení bol ich objednávateľom samotný výrobca: tlačiar/vydavateľ; **kníhkupecké** knižné oznámenia objednával vydavateľ/sortimentár, ktorý oznámenie nechával vytlačiť vo vlastnej alebo v cudzej tlačiarňi. Podstatné je, že v oboch prípadoch objednávateľia oznámení ich distribúciu nevykonávali osobne; ich úloha spočívala v manažmente distribúcie, ktorú z ich poverenia vykonávali ďalšie distribučné subjekty: medzi objednávateľa oznámenia a adresáta vstupovali rozliční distribuční sprostredkovatelia, ktorí plnili rôzne úlohy pri distribúcii kníh a knižných oznámení. Išlo zväčša o jednoúrovňovú distribučnú cestu – medzi výrobcu/objedávateľa ozná-

Obr. 4 Distribučné subjekty knižných oznámení

menia a spotrebiteľa vstupoval jeden sprostredkovateľ, tzv. neprofesionálny kníhkupec: hausierer alebo buchführer.

Tlačiar/vydavatia, spočiatku predávajúci knihy svojpomocne vo vlastnej tlačiarne, prípadne v kníhkupectve, museli do svojho distribučného systému relatívne skoro zaradiť pomocníkov, čím sa dostali do úlohy manažérov distribúcie vlastných vydaní a zároveň aj knižných oznámení. Pomocníkmi v systéme distribúcie boli dva typy sprostredkovateľov: podomoví obchodníci – tzv. **hausiereri** alebo putovní kníhkupci – tzv. **buchführeri**. Dôvod, pre ktorý museli tlačiar/vydavatia siahnuť po službách buchführerov bol celkom prozaický: mnohé mestá v Európe spájali s udeľením občianskych práv aj povinnosť zdržiavať sa určité obdobie v meste a stať sa majiteľom domu. Tieto nariadenia logicky nepriali tlačiarom, aby sa osobne zapojili do putovného knižného obchodu, a preto sa najímanie buchführerov stalo nevyhnutnosťou. Buchführeri boli významnými pomocníkmi a sprostredkovateľmi distribúcie knižných oznámení (a kníh) nielen pre tlačiarov, ale aj pre profesionálnych vydavateľov/sortimentárov, v službách ktorých predávali knihy po celej krajine.

Hausiereri boli podomoví obchodníci, ktorí obchodovali s rôznym tovarom formou podomového obchodu alebo na jarmokoch, do ktorého zahrnuli aj knihy. Knihy preberali od tlačiarov za hotovosť a predávali ich na vlastné riziko, nakoľko nepatrili k zamestnancom tlačiarne. Popri predaji kníh distribuovali aj knižné oznámenia. Najstaršie stopy podomových obchodníkov s knihami sú v 70. rokoch 15. storočia³⁸ a knižné oznámenia sú jedným z podstatných dokladov potvrdenia existencie tohto typu obchodníka. Služby hausiererov využíval napr. Johann Mentelin, kto-

³⁸ WITTMANN, R. Geschichte des deutschen Buchhandels.

rý sa cez knižné oznámenia snažil osloviť najmä vzdelancov a kláštory. Hausiereri, ktorí na potulkách navštevovali aj takéto odľahlé miesta mimo hlavných ciest, boli pre neho jedinečnými sprostredkovateľmi jeho vydaní a knižných oznámení. Dôkazom je záznam v exemplári postily od Nikolausa Lyra: „Táto kniha patrí benedikťinskemu opátstvu Sancta Maria von Montebourg v diecéze Constances, v provincii Rouen. Kúpená bola v kláštore uvedeného opátstva od hausierera 8. augusta roku Pána 1487...“³⁹

Buchführeri alebo putovní kníhkupci patrili zväčša k zamestnancom tlačiarne. „Z hausierera sa stal buchführer v momente, keď sa obchod už nedal realizovať „na kolesách“ a obiehaní dookola, keď začali na trhoch a jarmokoch obchodovať aj putujúci obchodníci medzi sebou navzájom a keď masa nových vydaní vyžadovala ďalšie členenie práce. Neznamená to, že podomoví obchodníci prestali existovať, ale popri nich vznikol aj obchod cez buchführerov na veľtrhoch a vo vzdialenejších oblastiach, kým hausiereri sa orientovali na predaj drobných tlačí, letákov a ľudovej literatúry“.⁴⁰ Na rozdiel od hausiererov boli buchführeri v úzkom kontakte s jedným alebo viacerými tlačiarňami alebo vydavateľmi/sortimentármi; možno ich v istom zmysle považovať za zamestnancov tlačiarne. Knihy mohli nakupovať na vlastné riziko (získavali rabat), ale častejšie prenajímali svoje služby a pracovali na náklady tlačiarne. Odoberali ich do komisie a zo zisku dostávali približne 1/6 až 1/5. Preto vystupovali v úlohe tzv. „prostredníkov“,⁴¹ ktorí pomáhali pri distribúcii kníh, ale nenadobúdali k nim vlastnícke práva. Knižné oznámenia distribuovali na verejných miestach (vylepovaním, podávaním do rúk) a vpisovali do nich rukopisne miesto svojho aktuálneho pobytu. Buchführer mal pre činnosť tlačiarne elementárny význam. Vzhľadom na jeho putovanie s nezviazanými knihami cez celú krajinu ponúkal tlačiarovi aj ďalšiu pridanú hodnotu: získaval objednávky na tlač, ako aj cenné informácie o knižných potrebách a literárnom vkuse, čím tvoril dôležitý komunikačný kanál medzi tlačiarom/vydavateľom a čitateľom.

Usádzaním sa buchführerov na stálych miestach, kde zakladali svoje stále kníhkupectvá, vznikol nový typ profesionálneho **kníhkupca – sortimentára**,⁴² ktorý mal s knižnými oznámeniami súvis až vtedy, keď sa vyvinul do formy tzv. **vydavateľa/sortimentára**. Sortimentár ako typ kníhkupca totiž v období výmenného knižného obchodu nemal dlhé trvanie, resp. nedisponoval vysokým počtom zástupcov,

³⁹ WITTMANN, ref. 38.

⁴⁰ WITTMANN, ref. 38, s. 278.

⁴¹ Tento termín sa bežne používa v ekonomickej teórii na označenie typu sprostredkovateľa distribúcie.

⁴² Sortimentár nepracoval ako zamestnanec tlačiarne a ponúkal široký sortiment kníh od viacerých vydavateľov. Knihy získaval výlučne za hotovosť a predával ich na vlastné riziko – bez možnosti vrátiť nepredané. „Medzi rokmi 1480 až 1500 môžeme niektorých buchführerov zaznamenaných v archívoch miest Lipsko a Augsburg považovať už za sortimentárov“ (v prípade, že založili stále pobočky – kníhkupectvá). JANZIN, M. – GÜNTHER, J. Das Buch vom Buch: 5000 Jahre Buchgeschichte, s. 154.

nakolko rozširovanie sortimentu kníh mu umožňoval len nákup v hotovosti. Finančná nestabilita, ako aj menová heterogenita vtedajšieho knižného obchodu ho prinútila zapojiť sa aj do vydavateľskej činnosti a získať vlastný sortiment na výmenu, čím sa pretransformoval do úlohy vydavateľa/sortimentára.⁴³ Práve tento typ kníhkupca zohral dominantnú úlohu pri distribúcii kníhkupeckých oznámení, keď iniciatívu pri ich vzniku a distribúcii vyvinuli najmä majitelia kníhkupecko-obchodných spoločností, ktoré vlastnili aj tlačiarne. Vydavateľa/sortimentári boli profesionálni kníhkupci, ktorí vystupovali nielen ako objednávateľia knižných oznámení, ale aj ako manažéri ich distribúcie. Ako lokálnych sprostredkovateľov využívali najmä služby buchführerov, kým v distribúcii kníh v zahraničí im pomáhali aj komisionári.⁴⁴

Záver

Ukázalo sa, že vznik kníhkupeckých knižných oznámení v Európe bol úzko napojený na etablovanie novej kníhkupeckej profesie, tzv. vydavateľa/sortimentára, v ktorej sa kumulovali vydavateľské aj distribučné aktivity. V snahe rozpredať repertoár vlastných aj cudzích nakúpených vydaní siahli títo profesionálni kníhkupci po osvedčenom marketingovom nástroji tlačiarov/vydavateľov – knižnom oznámení. Hoci zmysel vydavateľských aj kníhkupeckých knižných oznámení bol orientovaný na rovnaký cieľ – predat knihy, mikroúroveň týchto plagátov vykazuje viaceré rozdiely v štruktúre, proveniencii ponúkaných kníh a napokon aj v objednávateloch a v systéme ich distribúcie. Objednávatelov kníhkupeckých knižných oznámení môžeme právom považovať za schopných obchodníkov, ktorí okrem obchodných spoločností viedli aj vlastné tlačiarne. Ich distribučná sieť sa neobmedzovala len na lokálne prostredie, ale bola dobre zabehnutá aj vo vzdialenejších oblastiach. Dôkazom sú viaceré zachované archívne záznamy korešpondencie medzi vydavateľmi/sortimentármi a putovnými kníhkupcami v ich službách, či komisionármi v zahraničí. Je evidentné, že kníhkupectvá s poverenými komisionármi mali títo vydavateľa/sortimentári v mnohých vzdialených európskych mestách, ako napr. Koberger v Paríži, Budíne, Krakove, Frankfurte, Regensburgu, Passau a Lyone; Manutius vo Viedni, Bazileji, Augsburgu, Norimbergu a Paríži,⁴⁵ Jenson vo Francúzsku.⁴⁶ Spolupráca vydavateľov/sortimentárov s putovnými kníhkupcami (buchführermi) trvala len dovtedy, kým sa buchführeri neusadili na stálych miestach a zriadením vlast-

⁴³ V odbornej literatúre sa práve vydavateľ/sortimentár označuje ako skutočný kníhkupec (Buchhändler).

⁴⁴ Komisionár bol samostatný kníhkupec, ktorý knihy nepredával na vlastné riziko, ale na cudzí účet a za províziu. Pre svojho zamestnávateľa (tlačiaru/vydavateľa alebo vydavateľa/sortimentára = komitenta), s ktorým mal zmluvu, zriaďoval pobočky v zahraničí. Išlo o komisionársky knižný obchod, ktorého počiatky môžeme sledovať už v 15. storočí, napr. u Fusta a Schöfera, Kobergera, Jensona atď.

⁴⁵ KAPP, F. Geschichte des Deutschen Buchhandels.

⁴⁶ The will..., ref. 22.

ného kníhkupectva nezačali pôsobiť ako samostatní sortimentári, prípadne aj vydavatelia zároveň.

Knížné oznámenie sa začiatkom 16. storočia postupne pretransformovalo do vydavateľsko-kníhkupeckého ponukového katalógu a koncom 16. storočia sa objavuje veľtržný katalóg. Dôvody transformácie možno vidieť v postupnom zakladaní stálych miest predaja (malých kníhkupectiev), čím knižné oznámenia putovného obchodu stratili svoj pôvodný význam v rozvoji knižných veľtrhov v Lipsku a Frankfurtu. Vydavateľsko-kníhkupecké ponukové katalógy naďalej slúžili najmä vydavateľom/sortimentárom na propagáciu svojich kníh, avšak neboli reklamným nástrojom putovného, ale stabilného kníhkupectva rozvíjajúceho sa prostredníctvom zakladania stálych obchodíkov s knihami. Okrem novej formy a rozsahu do tohto typu katalógov ich objednávateľia pridávali aj ďalšie – dovtedy nevyužívané – prvky, ako napr. vydavateľské údaje a výnimočnú cenu, ktorú jeden z ich prvých autorov, tlačiar a kníhkupec v Benátkach Aldus Manutius pridal z dôvodu, že sa mu „nechce každý deň odpovedať na cenu gréckych kníh“.⁴⁷ Uvádzanie pevných cien v týchto katalógoch však bolo realizovateľné len v prípadoch špecifickej ponuky kníh, ktorá z dôvodov absencie konkurencie mohla byť postavená na stabilnej cene.

Pravidelné konanie veľtrhov si vyžiadalo vznik ďalšieho typu, tzv. veľtržného katalógu, ktorý obsahoval zoznam novínok alebo vylepšených vydaní kníhkupcovej ponuky, ktoré boli publikované od konania posledného veľtrhu do konania aktuálneho. Konanie veľtrhov dvakrát ročne sa premietlo aj do názvov katalógov, ktoré obsahovali formuláciu o tom, či ide o knihy pre „jesenný“ alebo „velkonočný“ veľtrh. Vzhľadom na to, že na veľtrhu nebolo možné vymeniť a rozpredať celý repertoár kníh, na titulnej strane katalógu nechýbali tlačené údaje o adrese kníhkupectva a novinkou boli aj výzvy pre subskribentov v prílohe.

Koniec vydávania kníhkupeckých a vydavateľských knižných oznámení koncom 15. storočia nie je prekvapujúci. Neznamená stratu záujmu zo strany vydavateľov a kníhkupcov o propagáciu svojich vydaní, skôr potvrdzuje ďalšiu etapu vo vývoji knižnej reklamy. Tlačené knižné oznámenia 15. storočia vo svojej podstate ako reklamný nástroj predaja kníh nezanikli, len sa postupne vyvinuli do nových a modernejších foriem, ktoré odrážali potreby nových typov kníhkupcov a zvyklosti vtedajšieho knižného trhu.

⁴⁷ Katalóg bol vydaný v roku 1498 ako *Libri graeci impressi*. Jeho kópia je dostupná v publikácii: DAVIES, M. *Aldus Manutius: Printer and Publisher of Renaissance Venice*.

Zoznam bibliografických odkazov

- ALTMANN, U. *Die Leistungen der Drucker mit Namen Brandis im Rahmen der Buchgeschichte des 15. Jahrhunderts* [online]. Berlin : Staatsbibliothek zu Berlin SPK, 2005 [cit. 2012-01-15]. Dostupné na internete: <<http://edoc.hu-berlin.de/dissertationen/altmann-ursula-1974-12-18/PDF/Altmann.pdf>>.
- BORSA, G. Eine gedruckte Venediger Buchführeranzeige um das Jahr 1476. In *Gutenberg-Jahrbuch*, 1961, 36, s. 43 – 48.
- CORSTEN, S. „Johann von Köln“. In *Neue Deutsche Biographie* [online]. München : Bayerische Staatsbibliothek, 1974, 10 [cit. 2013-02-14], s. 558. Dostupné na internete: <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd129032921.html>>.
- DAVIES, M. *Aldus Manutius: Printer and Publisher of Renaissance Venice*. Tempe, Ariz. : Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies Tempe, 1999. 64 s. Dostupné tiež na internete: <<http://booksnow1.scholarsportal.info/ebooks/oca4/38/aldusmanutiuspri00daviuoft/aldusmanutiuspri00daviuoft.pdf>>.
- DUGGAN, M.K. *Italian Music Incunabula: Printers and Type*. Berkeley; Los Angeles; Oxford : University of California Press, 1992. Heslo Antonio Zarotto, s. 160 – 165.
- FRAZIER, A.K. *Possible Lives: Authors And Saints In Renaissance Italy*. New York : Columbia University Press, 2005. 544 s. ISBN 0-231-12976-9.
- Gesamtkatalog der Wiegendrucke* [online]. Berlin: Staatsbibliothek zu Berlin, [bez dátumu] [cit. 2012-01-15]. Dostupné na internete: <<http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>>.
- HAUKE, M. K. *Buchwerbung in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert* [online]. Nürnberg, 1999 [cit. 2012-12-13]. Dostupné na internete: <<http://www.opus.ub.uni-erlangen.de/opus/volltexte/2005/130/pdf/Diss%20Gesamt.pdf>>.
- Incunabula Short-Title Catalogue (ISTC)* [online databáza]. © The British Library Board, [bez dátumu] [cit. 2013-01-02]. Dostupné na internete: <<http://www.bl.uk/catalogues/istc/>>.
- JANZIN, M. – GÜNTHER, J. *Das Buch vom Buch: 5000 Jahre Buchgeschichte*. 2. Aufl. Hannover : Schlütersche Verlag, 1997. 495 s. ISBN 978-3-87706-515-0.

KAPP, F. *Geschichte des Deutschen Buchhandels*. Band 1. Leipzig : Verlag des Börsenvereins der Deutschen Buchhändler, 1886. 880 s. Dostupné tiež na internete: <http://de.wikisource.org/w/index.php?title=Seite:Geschichte_des_Dt_Buchhandels_1_05.djvu/017&oldid=1432070>. (Version vom 27.01.2011).

LICHNEROVÁ, L. Knižné oznámenia 15. storočia ako nástroj komunikačnej politiky: 1. časť (vydavateľské knižné oznámenia). In PORIEZOVÁ, M. (zost.). *Studia Bibliographica Posoniensia 2012*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2012, s. 23 – 41. ISBN 978-80-89303-35-9.

LÜLFING, H. „Kunne, Albrecht“. In *Neue Deutsche Biographie* [online]. München : Bayerische Staatsbibliothek, 1974, 10 [cit. 2013-02-14], s. 299. Dostupné na internete: <<http://www.deutsche-biographie.de/pnd119107228.html>>.

SASSI, G.A. *Historia literario-typographica Mediolanensis: ab anno 1465 ad annum 1500 nunc primum edita*. Mediolanum: in aedibus palatinis, 1745. 754 s. Dostupné tiež na internete: <http://books.google.sk/books?id=PgY_AAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>.

STEIN, H. L'origine champenoise de l'imprimeur Nicolas Jenson. In *Bibliothèque de l'École des chartes*, 1887, 48, s. 566 – 579.

The will of Nicolas Jenson [online]. cop 1997 [cit. 2013-05-14]. Dostupné na internete: <<http://www.pbtweb.com/eusebius/appendix/njwill.html>>.

WITTMANN, R. *Geschichte des deutschen Buchhandels*. 3. Auflage. [München], 2011. 493 s. ISBN 978 3 406 617107.

Bibliografia zachovaných kníhkupeckých oznámení⁴⁸

BENÁTKY

Köln, Johann von: [Knižné oznámenie]. – [Venedig: Johann von Köln und Johann Manthen, okolo 1475/76]. – Ref. GW 0567420N

Herbort, Johann: [Knižné oznámenie]. – [Venedig: Johann Herbort, po 24.6.1481]. – Ref. GW 05676

Jenson, Nicolas: [Knižné oznámenie]. – [Venedig: Druckmaterial des Nicolas Jenson, po 5.7.1481]. – Ref. GW 0567610N

Ratdolt, Erhard: [Knižné oznámenie]. – [Venedig: Erhard Ratdolt, okolo 1484]. – Ref. GW 05677

NORIMBERG

Creussner, Friedrich: [Knižné oznámenie]. – [Nürnberg: Friedrich Creussner, okolo 1476/77]. – Ref. GW 05675

MILÁNO

Zarotus, Antonius: [Knižné oznámenie]. – [Mailand: Antonius Zarotus pre: Marco Roma, nie pred 18.4.1477, nie po 17.6.1477]. – Ref. GW 0567510N

MEMMINGEN

Kunne, Albrecht: [Knižné oznámenie]. – [Memmingen: Albrecht Kunne, okolo 1500]. – Ref. GW 05678

⁴⁸ Bibliografické záznamy sú radené podľa miest vydania chronologicky a excerpované z: Gesamtkatalog..., ref. 3

Book announcements from the 15th century as a tool of communication policy

2nd part (publishers book announcements)

Lucia Lichnerová

The paper analyzes preserved publishers' book announcements from the 15th century. They were used by publishers for the advertisement of their own or the other publishers' outputs. It introduces a group of Venetian merchants, who in their effort to secure competitiveness created associations and partnerships. They postured in them not only as the wealthy book publishers but mainly as the smart traders, who run the whole distribution network by them offered books.

The article characterizes the wide range of their profession, within which this activity was done by hired agents. They grounded the branches in various European cities and through the walking booksellers so called "buchführers" who not only traded books but also distributed book announcements. Presented are also the methods of distribution of book announcement. They included a fairly wide spectrum of options: from pasting them into the books to hanging them out on public places, or their addressed dispatching to the permanent buyers. The author points out, that with the booksellers' book announcement as well as the publishers' book announcement we encounter only by the end of the 15th century when they were replaced by the more advanced marketing tools.

Čtenářské životopisy

(metodologická reflexe plus zpráva z terénu)

Jiří Trávníček

Každý z nás žije svůj vlastní životopis. Toto tvrzení v sobě obsahuje cosi stejně tak samozřejmého jako nepravdivého či přinejmenším zkreslujícího, a to hned dvojím způsobem. Zaprvé: životopis se *nežije*, životopis se pořádá, vytváří, konstruuje; je až věcí zapsání, tedy pohledu ex post. To, co se žije, je empirická realita (zážitky, pocity, tužby atd.), která je stejně tak reálná jako unikavá, leč ve chvíli svého působení nezachytitelná. Zadruhé: životopis nemáme *jen jeden*, nýbrž máme jich několik, a to zejména v závislosti na úhlu pohledu, stejně jako zadání a ohledu na adresáta.

Nejčastěji jsme ve svém životě konfrontováni s povinností psát tzv. profesní životopis (CV). Jen málo z nás bylo nuceno „odvyprávět“ sebe sama i z jiné perspektivy. Většinou pouze ti, kdo podstoupili nějakou zkušenost s psychologem či psychiatrem nebo soudním vyšetřováním. A přesto čtení biografí či autobiografií, ať už v podobě fiktivní či faktografické, se těší neustálé popularitě. Čím to? Není to jen touha číst o „jiných“, tj. těch, kteří se nějak proslavili, zažili něco neobvyklého... a tím utíkat sami od sebe. Tedy typický autorský i čtenářský eskapismus: „Biografie jako forma neoburžoazní literatury je znamením úniku; přesněji vytáčky“ (S. Kracauer).¹ Ne, v těchto knihách čteme vždy i sami sebe, své „jiné“ možnosti, na něž nedošlo, jež zůstaly někde ukryty či ztraceny, realizovány napůl, nebo jež mají mnoho společného s tím, co jsme prožili i my sami, aniž jsme o tom kdy předtím věděli. Biografický žánr je tedy ve stejné míře útekem od nás samých jako naším zrcadlem. Daný paradox přitom vrhá světlo i na samotnou povahu životopisného psaní: ztrácíme, abychom mohli nalézt; sami k sobě se přiblížíme jen tehdy, když od sebe poodstoupíme. Přitom nástroji tohoto poodstoupení jsou jazyk a narativita.

Životopisné vyprávění

Aniž bychom museli být nevyhnutelně zastánci Čapkovy noetické trilogie (*Hordubal, Povětroň, Obyčejný život*), v níž dochází na to, jak nesamozřejmou a hlavně mnohotvárnou entitou je člověk a jeho život, nebude zatěžko tvrdit, že v sobě nosíme několik životopisů. Jsme schopni vytvořit ze svých základních údajů různé verze nás samých: životopis uhlazeného středostavovského občana (to když nevíme, kdo má být adresátem), životopis cílevědomého snaživce, který právě v dané chvíli

¹ KRACAUER, S. Biografie jako neoburžoazní umělecká forma, s. 89.

u daného zaměstnavatele poznal, že veškeré jeho úsilí bylo nasměřováno k této příležitosti... nebo životopis životem neustále zrazovaného outsidera, kterému se všechno mohlo vyvíjet jinak, kdyby měl v té a té chvíli trochu víc štěstí nebo souběh okolností by se vyvinul jinak (to když se ucházíme o místo v azylovém domě). Poptávka (tedy adresát) je, jak vidno, podstatným prvkem našeho konstruování. Je tu však i jiný rejstřík: jsme schopni vlastní životopisy odvyprávět rovněž s ohledem na své role, profese, zájmy či hodnotové preference: životopis rodinný, profesní (v mnohém se kryje s klasickým CV), konfesní, sportovní, zájmový, politický, myšlenkový, vzdělávací (ten se také v mnohém kryje s klasickým CV), erotický. Výčet by mohl pokračovat dále, ale hlavně by se toto pole dalo podle naturelu toho kterého narátora strukturovat rozdílně: pro toho, kdo se stal náruživým skautem a představovalo to jedno z jeho největších životních – řečeno moderně – „výzev“, bude vedle životopisu zájmového samostatně položen i životopis skautský. Pohodlný ateista, který o „těchto“ věcech zkrátka neuvažuje, nebude mít potřebu vytvářet životopis konfesní. Jednoduše se tu není zkrátka čeho chytit. Pro toho, kdo prodělal v životě těžký úraz a následkem toho musel podstoupit sérii operací a léčení, se zase jako svěbytný útvar vyloupne životopis zdravotní – s jasným předělem období před úrazem a po něm. Četba životopisů kněží a lidí duchovních je zase často vedena logikou povolání. Vše ostatní je vyloučeno, jednou člověk zaslechl Jeho hlas a vydal se za ním; vše ostatní už je jen důsledkem či odvozeninou tohoto určujícího hybného momentu.

Další strukturální silou životopisného vyprávění je jeho zprostředkovatelský charakter. Představuje instanci mezi unikavou singularitou jednotlivých událostí a tzv. časem velkých dějů, tedy realitou toho druhu, jak vstupuje do médií a posléze i do historických příruček, tj. časem, který nás spojuje s jinými. V životopise se tedy setkávají „organizační formy kolektivního života [...] s oblastí individuálních potřeb, tuh a motivací“ (A. Giza).² Životopis je tak transformátorem ryze osobního i kolektivně společenského a zároveň hledáním rovnováhy (kompromisem) mezi oběma těmito póly.

Ze strany odpůrců této metody se mluví o tzv. „biografické iluzi“ (P. Bourdieu), tedy že náš život je vždy už v této perspektivě podřízen závazné rétorice; nad závazností vůči faktům převládá konstrukce. Fakticita života se tak – mnohdy velmi pohodlně – přizpůsobuje zákonitostem žánru daným už dopředu; struktura je silnější než to, co ji naplňuje. Píšíce biografii, vstupujeme na terén silně kontaminovaný fabulací, a to fabulací v mnoha ohledech předzjednanou.

Než se vydáme na pole životopisu čtenářského, zkusme si udělat – způsobem spíše sumárně tezovitým než argumentativním – malý sumář. Životopisné vyprávění je:

² GIZA, A. Życie jako opowieść, s. 213.

- způsobem porozumění sobě samému;
- pokusem o (narativní) celek a sjednocení;
- nesamozřejmou samozřejmostí, tedy úkolem;
- vyprávěním podávaným perspektivou „ex post“;
- konstruováním, tedy výběrem;
- „překladem“ jednak ryze osobního, jednak nadosobního do podoby komunikovatelné inter-subjektivnosti;
- závislým na optice pohledu (perspektivě);
- vytvářeno vždy s ohledem na cíl a adresáta.

Ohledně zkoumání máme co činit s metodou či technikou, jež nemůže nebýt zakotvena jinak než interdisciplinárně. Jde o průnik literární vědy (naratologie), sociologie, psychologie, mediálních studií, knihovnictví, kulturní historie, historie (orální historie, dějin mentalit).³

Čtení a čtenářský životopis

Nosíme si ho v sobě všichni, třebaže jen málokdo z nás – včetně lidí pracujících duševně – si ho vůbec někdy před sebou rozestřel. A pokud ano, tak to byly spíše osamocené ostrůvky naší životní dráhy nebo v souvislosti s jinými činnostmi.⁴ Na rozdíl od životopisu profesního či rodinného je životopis čtenářský neviditelný, skrytý za ostatními činnostmi. Být čtenářem – nahlíženo optikou tzv. běžného člověka – totiž není profese, ba ani role. Čtení totiž není pro většinu z nás ani činností cílovou, ani autonomní. Nečteme, abychom četli, nýbrž abychom se něco dozvěděli, abychom prožili příjemnou chvíli, abychom se vzdělali, abychom si ukrátili chvíli při čekání u zubaře, abychom byli považováni za vzdělané atd. Pokud bychom mě-

³ Viz např. EAKIN, J. *How Our Lives Become Stories*; FUCHS, W. *Biographische Forschung*; GIZA, A. *Życie jako opowieść*; KOHLI, M., ROBERT, G. (eds.). *Biographie und soziale Wirklichkeit*; KUCZYNSKI, J. *Probleme der Autobiographie*; LEHMANN, J. *Bekennen – Erzählen – Berichten*; RZEPA, T., LEONSKI, J. (eds.). *O biografii i metodzie biograficznej*; TREBIŃSKI, J. (ed.). *Narracja jako sposób rozumienia świata*; VANĚK, M., MÜCKE, P., PELIKÁNOVÁ, H. *Naslouchat hlasům paměti*; VANĚK, M. (ed.). *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*; WŁODAREK, J., ZIÓŁKOWSKI, M. (eds.). *Metoda biograficzna w socjologii*; WOGES, W. (ed.). *Methoden der Biographie- und Lebenslaufforschung*.

⁴ Základní literatura ke čtenářskýmografiím: BONNFADELLI, H. (ed.). *Lesesozialisation*; CZARNECKI, K. *Rola lektury w życiu czytelnika*; EGGERT, H., GARBE, Ch. *Literarische Sozialisation*; GÖPFERT, H. ad. (eds.). *Lesen und Leben*; GRAF, W. *Lesen und Biographie*; TENT. *Der Sinn des Lesens. Modi der literarischen Rezeptionskompetenz*; HURRELMANN, B., BECKER, S., NICKEL-BACON, I. *Lesekindheiten*; CHYMKOWSKI, R. *Autobiografie lekturowe studentów*; LARCHER, D., SPIESS, Ch. *Lesebilder*; LIMMROTH-KRANZ, S. *Lesen im Lebenslauf*; ROSENTHAL, N. *Speaking of Reading*; SCHOETT, S. *Lektürebographie von Alexandra*; SCHÖN, E. *Die Leser erzählen lassen. Eine Methode in der aktuellen Rezeptionsforschung*.

li vyprávět životopis tzv. obecný, jen málo z nás by v něm zřejmě mělo zmínku o knize, která nás změnila, tj. učinila z nás jiné lidi. Stejně tak by asi působilo hodně nepřipadně, kdybychom v životopise, jímž se ucházíme o zaměstnání, zmínili to, jak jsme na základní škole trpěli pod diktátem povinné četby. Čtení výrazně ovlivňuje naše životy od chvíle, kdy se naučíme číst. V té chvíli se pro nás otevře vstup do jiného (symbolického) světa. Ale ani ona není hodna vyprávění, protože se nám o ni vesměs postaral stát faktem povinné školní docházky. Na čtení nadto ulpívá fakt jakési pasivní druhotnosti. Podstatné je tvořit, mluvit, psát, produkovat, nikoli vnímat.

A přesto je čtení klíčové, ne snad jenom proto, že získáváme kompetenci umožňující nám komunikovat se světem i o světě kolem sebe, tedy že právě touto kompetencí přestáváme být *idioty* (*idiot* = v původním významu soukromý člověk), nýbrž že čtení nám umožňuje dozvědět se i cosi podstatného o nás samých. „Rozumět sobě“ – tvrdí Paul Ricoeur – „toť rozumět sobě vůči textu.“⁵ Tedy: sami o sobě jsme pro sebe jakoby zamčení, noeticky němí, nic o sobě nevědoucí. To, co nás probouzí k sebereflexi a poznání toho, jací jsme, je až setkání s „jiným“. Zde se nabízí otázka, proč je právě toto setkání s jiným prostřednictvím textu tak důležité. Důležité je jakékoli setkání s jakýmkoli „jiným“. Ať už je to zážitek z cesty, setkání se zajímavým člověkem, divadelní či filmové představení. A přece je tu jeden rozdíl. Rozumět sobě samému prostřednictvím textu je setkání s „jiným“, jež je daleko více „naše“ než například pozorování krajiny při cestě. Možná není tak přímé a ani tak působivé, ale faktem své zprostředkované nepřímosti nám umožňuje vydolovat více. Jinak řečeno: čtení si musíme zasloužit více než například sledování televize, filmu nebo ubíhající krajiny. Je to úkol náročnější, s nutností vložit do něj více energie a soustředění. To vše ovšem s příslibem větších zisků a prohloubenější sebereflexy. Pro mnohé není čtení úplně snadná cesta k sebereflexi, ještě pro jiné je to cesta, při níž na sebereflexi třeba vůbec nedojde, ale tak jako tak pro všechny jde o způsob prohloubenějšího setkání s „jiným“. Je všeobecně známo, že pravidelní čtenáři jsou i lepšími televizními diváky než ti, kteří nečtou nebo čtou jen sporadicky. V opačném směru to ovšem neplatí. Protože jsem si musel „jiné“ ve čtení zasloužit v daleko větší míře než „jiné“ při sledování televize, je daleko více „moje“.⁶ Čtení dává tvrdší školu než jiné mediální kompetence. Stejně jako umožňuje tyto kompetence prohloubit.

V biografické perspektivě se z tohoto „obcování s jiným za účelem poznání sebe sama“ stává „příběh“, což znamená, že vztah ke čtení dostává podobu vývojových vln, v nichž dochází k vzestupům a pádům, nabývání a ubývání, opouštění a návratům, zesilování a zeslabování, zlomům. Především však takto koncipované vyprávění umožňuje narátorovi daleko lépe vidět věci v celku a především v motivacích. A není tak úplně podstatné, zda se tento celek odvíjí jen jako řetězení příhod či jeden velký tah s mnoha odbočkami nebo jako teleologicky cílená mise. Velkou výhodou ži-

⁵ Cit. podle CHYMKOWSKI, R. Autobiografie lekturowe studentów, s. 37.

⁶ Viz např. Stiftung Lesen (eds.). Gutenbergs Folgen.

votopisného vyprávění je, že otevírá možnosti, jež by zůstaly klasické dotazníkové metodě skryty. Vyprávění je totiž opřeno o sociální kontexty, v nichž se čtení odehrávalo: rodina, škola, kamarádi, přátelé, knihovna. Jde tedy o vyprávění toho, jak do mé čtenářské dráhy zasáhli jiní, čím ji podnítily, event. čím se odvíjela má dráha odlišně od stejných drah mých blízkých a známých. Jednoduše řečeno: životopisné vyprávění, pokud je vhodně podníceno zvnějšku, umí rozvázat jazyk, tedy je s to vyvolat v život věci, jež by jinak zůstaly zasuty. Životopisná narace je cestou proti proudu paměti, možná sice s nejistými výsledky, ale s velkým hermeneutickým potenciálem. A zdrojem či spouštěčem tohoto potenciálu je právě ona autobiografická narativita. Máme co činit s reflektorem, který je s to osvětit temná či dávno zasutá místa v paměti. Okolnosti, jež k sobě každá narativita potřebuje (kdy a kde, event. díky komu) zdaleka nepředstavují jen jakési povinné pozadí faktů, jejich nutnou stafáž. Jde o spouštěcí mechanismy oněch „faktů“. Okolnosti nejsou pouze kontextem toho, o čem se vyprávění jde, ale jejich rezonanční deskou, ba snad i stimulatory. Tedy: ve vyprávění mizejí hranice mezi fakty a okolnostmi; okolnosti podněcují fakta, fakta se rozpouštějí v okolnostech. Autobiografická narace z nich činí entity ve stavu tekutém.

Zkušenosti z terénu

Ještě než na ně dojde, je potřeba se zmínit o celkovém konceptu našich čtenářských výzkumů,⁷ jak jsme s nimi začali v roce 2007. Inspirováni zahraničními zkušenostmi (zejména německými) jsme se rozhodli vést zkoumání po dvou liniích – kvantitativní a kvalitativní. Pokud jde o ta první, záměrem bylo zorganizovat statistický reprezentativní průzkum dospělé populace, a to zpočátku po třech letech, poté už po pěti. Kvalitativní linie měla být opřena o techniku čtenářských biografii, a to prostřednictvím hloubkového strukturovaného rozhovoru.

Postupně se k těmto dvěma liniím přičleňuje linie třetí, věnovaná detailnějším zkoumáním jednotlivých fenoménů čtenářské kultury, a to v perspektivě současné i historické. Např. čtenáři poezie, fenomén V. Javořická, digitální čtení, literární servery, čtenáři M. Viewegha, současní čtenáři a čtení poezie, kdo dnes čte detektivky, čtenářské módy, čtenářské kampaně doby socialistické. Výstupem prvních dvou statistických šetření, terénně realizovaných sociologickými agenturami, jsou dvě monografie, publikované vždy rok po šetření (*Čteme? Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize /2007/* a *Čtenáři a internauti. Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke čtení /2010/*). Pokud jde o linii kvalitativní, rozvrh je takový, že v letech 2010 – 2014/15 probíhalo a probíhá nahrávání a prepisování narátorů. V dalších dvou letech zpracování do podoby publikace. Hlavním cílem je obě linie propojit, což de facto znamená využít tří statistických výzkumů jako pozadí pro zpracování výzkumů

⁷ Jeho organizátory jsou Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., a Národní knihovna ČR.

Čtenáři a čtení – schéma výzkumů

CELEK	Čtenáři a čtení	
metoda	kvantitativní	kvalitativní
technika	statistický výzkum	čtenářské biografie
vzorek (velikost)	reprezentativní (1 500)	výběrový (125)
časový záběr	synchronní řez	delší úsek (život)
přednosti	celá populace, globální pohled, srovnatelnost se zahraničními výzkumy; socio-demografický přehled celé populace	porozumění motivům, možnost uvidět generační švy, detailnější zkoumání; hlubší proniknutí do kulturních strategií a vzorců
nevýhody	příliš hrubý nástroj; pouze ověřování hypotéz	možná zkreslení; individuální rozbíhavost

kvalitativních.

Způsob druhé linie probíhá po celé České republice, přičemž nahráváme rozhovory s narátory staršími 15 let, což v úhrnu dává čtyři generace. Snažíme se o proporční vyvážení podle pohlaví, demografie, věku, vzdělání a částečně i regionu. Nicméně vzorek není konstruován podle kritérií reprezentativnosti. Samotný způsob probíhá podle jednotné osnovy, v níž jsou položky „nutné“, „možné“ a „zcela individuální“. Tázající tedy tázanému klade otázky či nanáší okruhy sledující životní linii, přičemž první položka se týká všech, druhá závisí na temperamentu a hloubce ponoru do čtenářských věcí toho kterého narátora. Třetí je podle ryze individuálních dispozic tázaných. Jde tedy o vyprávění, jež je iniciováno a usměrňováno tazatelem. Otázky mají ráz spíše technický (držet se osnovy, ponoukat tazatele a dbát o to, aby rozvedl některá místa); nejde v pravém slova smyslu o rozhovor dvou sobě rovných lidí.

V samotném přepisu je proto (technický) dialog přepsán do lineárního vyprávění v ich-formě. Při přepisu se snažíme zaznamenat vše, co je podstatné pro čtení, stejně jako držet záznam v co možná největší spojitosti a plynulosti, tzn. že tam, kde si narátor v průběhu rozhovoru vzpomene na něco z dřívějších životních fází, dáváme to na místo, kam tato partie chronologicky náleží. Nepřepisujeme zcela naturálně, tj. všechny přebrepty, výšiny, z vazby, opakování, tzv. jazykové parazity, ale u daného narátora se snažíme zachovat jeho individuální styl. Rozhovory jsou vedeny přísně anonymně, u narátorů registrujeme pouze jejich základní socio-demografické a profesní charakteristiky.

Co se zatím ukazuje? Ve chvíli, kdy máme nahrány něco přes dvě třetiny čte-

nářských životopisů z plánovaného celku, vyvstává několik fenoménů aspirujících na opatrné a předčasné zobecnění:

1. výrazná socio-kulturní podmíněnost čtení daná místem, časem i generačními bariérami;
2. ne tak úplně ostrá hranice mezi čtenářem a nečtenářem podle vzdělání, jak ji rýsují statistické výzkumy;
3. výskyt silných čtenářských mód (J. Foglar, *Kája Mařík*, A. Lindgrenová, *Harry Potter*, E. M. Remarque, nejnověji fantasy);
4. výrazný socializační rozměr čtení: vliv rodičů, učitelů, přátel, knihovníků; často jde o iniciační setkání, jež sehrála rozhodující roli pro vztah ke čtení;
5. fenomén odcházení od čtení, zejména na prahu mladého a středního věku;
6. potýkání se s vlastním obrazem čtenáře: mnoho lidí se má za daleko menší čtenáře, než jak to nakonec prozradí jejich životní čtenářská dráha;
7. jen u velmi malého počtu lidí představuje čtení souvislou a autonomní životní stopu; většinou se ztrácí, je vázána na jiné činnosti (nejčastěji studium nebo hobby);
8. značný genderový rozdíl: vyprávění žen jsou daleko soudržnější a také se ochotněji drží biografické osnovy; mužský styl je více digresivní a méně ochotný přijmout osnovu životopisného tázání.

Závěr

Čtenářský životopis je pohledem na populaci v jejích vnitřních mediálních proměnách, kulturních zlomech, omezeních, kterým byla vystavena, současně však způsobům, jimiž se je snažila překonat. Jde o výpověď se značným hermeneutickým potenciálem, a to nejenom osobním, nýbrž – a především – generačním a socio-kulturním. V biografickém vyprávění se nám nadto spojuje dvojí porozumění sobě samému. Jednak to dané osnovou životopisu, jednak to, které souvisí přímo s faktem čtení. Čili: vyprávěj mi o tom, cos četl, kdys to četl, jaks to četl, kdes k tomu přišel, a já ti povím, že máš postaráno hned o dvojí sebeprozření.

Seznam bibliografických odkazů

- GIZA, A. *Žycie jako opowieść. : analiza materiałów autobiograficznych w perspektywie socjologii wiedzy*. Wrocław : Ossolineum, 1991. 219 s.
- CHYMKOWSKI, R. *Autobiografie lekturowe studentów*. Warszawa : Biblioteka Narodowa, 2011. 192 s.
- KRACAUER, S. Biografie jako neoburžoazní umělecká forma. In *Ornament masy*. Přel. M. Váňa. Praha : Academia, 2008, s. 86 – 90.

Literatura

- BONNFADELLI, H. (ed.). *Lesesozialisation (Band 2). Leseerfahrungen und Lesekarrieren*. Gütersloh : Bertelsmann Stiftung, 1993. 374 s.
- CZARNECKI, K. *Rola lektury w życiu czytelnika: wybrane zagadnienia*. Katowice : Uniwersytet Śląski, 1971. 143 s.
- EAKIN, J. *How Our Lives Become Stories: Making Selves*. Ithaca – London : Cornell UP, 1999. 224 s.
- EGGERT, H., GARBE, Ch. *Literarische Sozialisation*. Stuttgart – Weimar : Metzler, 1995. 235 s.
- FUCHS, W. *Biographische Forschung. Eine Einführung in Praxis und Methoden*. Opladen : Westdeutscher Verlag, 2000. 384 s.
- GÖPFERT, H. ad. (eds.). *Lesen und Leben*. Frankfurt am Main : Buchhändler-Vereinigung, 1975. 388 s.
- GRAF, W. *Lesen und Biographie*. Tübingen : Francke, 1997. 220 s.
- TENT. *Der Sinn des Lesens. Modi der literarischen Rezeptionskompetenz*. Münster : LitVerlag, 2004. 139 s.
- HURRELMANN, B., BECKER, S., NICKEL-BACON, I. *Lesekindheiten. Familie und Lesesozialisation im historischen Wandel*. Weinheim – München, 2006. 413 s.
- KOHLI, M., ROBERT, G. (eds.). *Biographie und soziale Wirklichkeit. Neue Beiträge und Forschungsperspektiven*. Stuttgart : Metzler, 1984. 307 s.
- KUCZYNSKI, J. *Probleme der Autobiographie*. Berlin – Weimar : Aufbau, 1983. 130 s.

- LARCHER, D., Spiess, Ch. *Lesebilder. Geschichten und Gedanken zur literarischen Sozialisation*. Reinbek : Rowohlt, 1980. 224 s.
- LEHMANN, J. *Bekennen – Erzählen – Berichten. Studien zur Theorie und Geschichte der Autobiographie*. Tübingen : Max Niemeyer, 1988. 281 s.
- LIMMROTH-KRANZ, S. *Lesen im Lebenslauf. Lesesozialisation und Leseverhalten 1930 bis 1996*. [online]. [cit. 17. 6. 2013]. Dostupné na:
<<http://webdoc.gwdg.de/ebook/fk/1999/limmroth-kranz/pub2.html>>.
- ROSENTHAL, N. *Speaking of Reading*. Portsmouth : Heinemann, 1995. 213 s.
- RZEPA, T., LEONSKI, J. (eds.). *O biografii i metodzie biograficznej*. Poznań : Wydawnictwo Natom, 1993. 110 s.
- SCHOETT, S. Lektürebiographie von Alexandra. In *Literatur & Erfahrung*, 1993, č. 26/27, s. 110 – 127.
- SCHÖN, E. Die Leser erzählen lassen. Eine Methode in der aktuellen Rezeptionsforschung. In *Internationale Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 15, 1990, č. 2, s. 193 – 201.
- Stiftung Lesen (eds.). *Gutenbergs Folgen. Von der ersten Medienrevolution zur Wissensgesellschaft*. Baden-Baden : Nomis, 2002. 318 s.
- TREBIŃSKI, J. (ed.). *Narracja jako sposób rozumienia świata*. Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2002. 296 s.
- VANĚK, M., MÜCKE, P., PELIKÁNOVÁ, H. *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 224 s.
- VANĚK, M. (ed.). *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2008. 114 s.
- WŁODEK, J., ZIÓŁKOWSKI, M. (eds.). *Metoda biograficzna w socjologii*. Warszawa – Poznań : PWN, 1990. 376 s.
- WOGES, W. (ed.). *Methoden der Biographie- und Lebenslaufforschung*. Olden : Westdeutscher Verlag, 1987. 421 s.

Reading curricula vitæ

(A methodological reflection and the field report)

Jiří Trávníček

The article focuses on the subject of reading biographies as a specific genre and a research technique – why it is useful, what it implies and what its obstacles are. It all is set into the general problems of biography. Reading curriculum vitæ is its specific type in which occurs all essential moments of reading socialization, it means: a relationship to books and reading, the circumstances and important contexts, reversals and changes. The author also provides his own field experiences and introduces the entire scheme of the research as it currently takes place in The Institute for the Czech literature and in The Czech National Library. Reading curricula vitæ make the qualitative line of these researches.

Čitateľské preferencie v jozefínskej dobe

Ivona Kollárová

Autori osvetľujúci stav čitateľstva v druhej polovici 18. storočia hovoria o tzv. čitateľskom publiku (*Lesepublikum*). Vo vyspelejších častiach Európy ho tvorili stredné a vyššie spoločenské vrstvy: profesori, duchovní, úradníci, dôstojníci, lekári, advokáti, bankári, fabrikanti a študenti, ako aj dobre situovaní obchodníci, remeselníci.¹

Keď Jozef II. uskutočnil reformu cenzúry a uvoľnil knižný obchod, očakával v intenciách merkantilistických ideí predovšetkým zlepšenie hospodárskej bilancie monarchie. V intenciách osvietených ideálov sa kniha mala stať prostriedkom vzdelávania národa a vysvetľovania reforiem. Tieto zámery sa podarilo naplniť len čiastočne. Objavili sa však nečakané efekty.² Medzi ne patrila explózia lacných kníh, tzv. brožúr a evidentný vzostup záujmu o čítanie. Tento záujem sa však nevyvíjal podľa predstáv osvietencov o čítaní ako ušľachtilej a vzdelávacej aktivite. V jozefínskej Viedni sa lacné tlačené texty stali konkurenciou divadla a pouličných atrakcií. Zábava veľkého mesta znamenala zároveň rozptýlenie a stimuláciu. Uspokojovala pasívnu zvedavosť a prebúdza aktívne intelektuálne záujmy, ktoré prospievali čitateľskej vášni a explozívne informaçnému hladu doby. Čitateľské možnosti rozširoval prívál brožúr. Čítalo sa v kaviarňach a vo vinárňach. Zakladali sa verejné čítárne.³ Nie bezvýznamná časť dovtedy nečítajúceho obyvateľstva začala v prekvapujúco krátkom čase čítať, nie však knihy, ale brožúry, periodiká a iné drobné jednotlivé tlače.⁴ Bratislavský kníhkupec Michal Benedikt sa v liste kníhkupcovi Philippovi Erasmovi Reichovi zmieňuje, že na viedenských trhoch idú na odbyt iba bezvýznamné letáky a príležitostné brožúry. Serióznejšie diela sa podľa neho predávajú ťažko. Ľudia uprednostňujú lacné reprodukcie pred pôvodnými dielami.⁵

Všeobecné konštatovania o čitateľských návykoch sa len postupne menia na kultúrno-sociologické sondy premieňajúce mýtus tlačenej knihy na tvrdenia, ktoré nás približujú historickej realite. Situácia mestského obyvateľstva sa dramaticky líšila od vidieka. Čitateľské záujmy šľachty boli iné ako čitateľské záujmy mestských stredných vrstiev. Čítanie žien máme tendenciu vnímať aj vďaka profilovaniu špe-

¹ BODI, L. Tauwetter in Wien, s. 88.

² O reforme cenzúry: SASHEGYI, O. Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II.; BODI, I. Tauwetter in Wien; KOLLÁROVÁ, I. Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ.

³ BODI, ref. 1, s. 90.

⁴ BODI, ref. 1, s. 91.

⁵ PAVERCSEK, J. Bratislavskí kníhkupci na knižných trhoch vo Viedni, Lipsku a Pešti, s. 26.

ciálnej ženskej lektúry ako samostatný fenomén. Ukazuje sa, že výskumy zachovaných historických knižníc vedú skôr k archeológii knihy, z ktorej sa len ťažko robia syntézy. Hovoria viac o zberateľstve ako o skutočnom čítaní. Dnes pripúšťame, že kniha nebola len nosičom informácií, ale spôsobom, ako preukazovať spoločenský status. Jozefínsky spisovateľ Johann Friedel na to poukázal satiricky zveličujúcim spôsobom. Zberateľstvo kníh vnímal ako módu. Táto móda má korene v staroveku a túžba po poznaní je v nej druhoradá alebo nijaká.⁶ Knižnice sú podľa Friedela len ozdobou domov a tisícky kníh nikto neprečíta. Predstavuje tri prototypy zberateľov kníh, postavy z divadelnej hry.⁷ Prvým je gróf von Plimplasko. Vo svojom drahom letnom dome má jednu izbu vyhradenú iba pre knižnicu a v nej pozlátené zväzky kníh. Majú oslniť návštevníkov a tí majú skladať komplimenty jeho vzdelanosti. Podľa Friedela si však zaslúži kompliment len jeho vrecko, teda peniaze investované do zdanía vzdelanosti. Keď sa niekto spýta, ako sa mu páčila istá kniha, tak mlčí, pretože čítaním kníh je poverený jeho sekretár. Takto vníma Friedel čitateľstvo vysokej šľachty a podľa neho lepšie na tom nie je ani stredná šľachta. Reprezentuje ju barón Toback. Knihy si dáva zviazať nekvalitne a sústreďuje sa na kvantitu. Jeho akvizície sú „starinárske kšefty“ banalít, jeho knižnica je „komora s makulatúrou“, ale prírastky má denne a srdečne sa z nich teší. No a nakoniec je tu tretí prototyp – pán von Logarithmus. Chce zo seba robiť učenca. Počul, že na to sú potrebné knihy, preto si ich zaobstaráva podľa mienky iných ľudí, hoci netuší, či ich naozaj prečítali. Po zakúpení mu pár dní ležia na stole, dokola v nich listuje a napokon ich postaví do knižnice. Podľa Friedela sú knihy pre všetky tri typy „čitateľov“ len tapetou v izbe.

Friedel zhadzuje elitné zberateľstvo, aby poukázal na progresívnosť brožurancstva a čítania brožúr, fenoménu svojej doby. Tí, ktorí si kúpia desaťgrajciarové brožúry sú tí, ktorí naozaj čítajú a majú z knihy úžitok. Jeho obraz je pre zberateľov a vlastníkov knižníc extrémne nepriaznivý, ale podčiarkuje tvrdenia o rozlišovaní zberateľstva a čitateľstva.

Výskumy čitateľstva sa pravidelne venujú čítaniu šľachty najmä prostredníctvom analýzy zachovaných zbierok. Postupne sa ukazuje, že šľachtickú bibliofíliu musíme vnímať v kontexte intelektuálnych, profesionálnych a tvorivých záujmov tejto vrstvy obyvateľstva, inak sa ťažko predierame od popisov a súpisov k akýmkoľvek hlbším súvislostiam a tajomstvám.⁸

⁶ FRIEDEL, J. Briefe aus Wien verschiedenen Inhalts an einen Freund in Berlin, s. 373.

⁷ FRIEDEL, ref. 6, s. 387 – 388.

⁸ O výskume historických knižníc a čítania, napr.: K výskumu zámeckých, mešťanských knižhoven „Čtenář a jeho knihovna“. Ed. J. Radimská. České Budějovice : Katedra romanistiky PF JU, 2003. 624 s. (Opera Romanica 4); SIBYLOVÁ, M. Knižnica Rudolfa I. Pálfiho (1719 – 1768), zakladateľa šľachtickej knižnice Pálfiovcov na hrade Červený kameň. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2012. 150 s.; CERMANN, I. Šľachtická kultura v 18. storočí : Filozofové, mystici, politici. Praha : NLN, 2011. 761 s. [Kap. Šľachtické knižnice v kontexte súkromného a intelektuálneho života, verejného a profesionálneho pôsobenia].

Fenoménom druhej polovice 18. storočia je čítanie žien. Literatúra pre „Frauenzimmer“ je neprehliadnuteľný segment kníhkupeckých ponúk. Bol to široký záber vydání, ktoré mali ženy vzdelávať a zabávať. V Uhorsku sa tento typ literatúry nevydával, v ponukách kníhkupcov a v inzerciách sa však z času na čas objavuje. Je takmer isté, že ženy čítali nielen to.

... učenci pravdaže nevedia pochopiť, ako sa dámy a knihy hodia dokopy; už je nelažké nájsť dámu, ktorá by nemala malú príručnú knižnicu. So ženskou lektúrou to prišlo až tak ďaleko, že dokonca aj meštianske dcéry si zriaďujú celkom slušné knižné zbierky a kým im zovrie káva, pri sporáku si krátia čas románom.⁹

V zmienkach sa opakovane vynára rozpor medzi ideálom a realitou čitateľstva, a to neraz najmä u žien. Osvietenci a duchovní podsúvajú istú lektúru a potom zistia, že väčší úspech majú pochybní osvietenský spisovatelia, podkopávajúci tradície:

Náš pater Sonntagsprediger horlil častejšie proti čítaniu týchto svetských a (ako to on volá) luterských kníh. Zdá sa, že jeho kázne zaučinkovali; lebo teraz väčšina dám, predtým často čítajúcich svetské knihy, snaží sa odpykať si hriech lektúrou pozznášajúcej duchovnej knihy; preto vidno v ich knižniciach diela vysoko učeného otca Pergensa¹⁰ vedľa Novej Heloise¹¹; Nebeský kľúč¹² vedľa Candida¹³ a Životopisy svätých vedľa života Ninon¹⁴; a keď dámy povolia prístup k ich toaletnému stolíku, možno tam uvidieť ležať aj Pannu Orleánsku¹⁵ vedľa pôstnych kúskov neprekonateľného pána Obermayera.¹⁶

Joseph Richter, podobne ako Friedel, so satirickou nadsádzkou komentuje čitateľský vkus. Nejde o objektívne hodnotenie, ale skôr subjektívne komentovanie čitateľských paradoxov, akéhosi zmätku domácich knižníc. V nich sa vedľa seba nachádza baroková modlitebná klasika a módne osvietenské texty, životopisy svätých a ľahká erotika či pornograficko-satirická poéma s protikatolíckym a protiabsolutis-

⁹ [RICHTER, Joseph]. Bildergalerie der weltlichen Misbräuche: ein Gegenstück..., s.161.

¹⁰ Pergens je pseudonym Nikolausa Sprengera, viedenského kňaza, autora troch polemických pojednaní o teologických otázkach, vydaných v roku 1783.

¹¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. La nouvelle Héloïse : Ou lettres de deux amans. 1761.

¹² Martin von Cochem. Goldener Himmel-Schlüssel, Oder Neues Gebett-Buch. 1744. Táto baroková katolícka modlitebná knižka, preložená do mnohých jazykov, patrila do skupiny modlitebných kníh zakázaných viedenskou komisiou.

¹³ VOLTAIRE, François-Marie Arouet de..Candide, ou l'Optimisme. 1759. Satira na Leibnizovu filozofiu.

¹⁴ Ide zrejme o: LENCLLOS, Ninon de. Lettres Ninon de Lenclos alebo Memoires sur la vie de Mademoisele de Lenclon od Ninon de Lenclos. Literatúra z kategórie ľahkej erotiky.

¹⁵ [VOLTAIRE, François-Marie Arouet de]. La Pucelle d'Orléans. 1755. Satirická poéma popretkávaná erotickými situáciami, zaradená medzi kontroverznú a škandalóznú literatúru útočiacu na dvor, panovníka a klérus.

¹⁶ Obermayer je pseudonym Josepha Richtera, autora citovaného textu.

tickým akcentom. Konflikt žiaduceho a nežiaduceho čítania sa v komentároch objavuje mnohokrát. Prejav ideálneho čitateľstva len zriedkavo.

Teraz som zamestnaný čítaním Herodota, budem tiež čítať Tukydidu a po Tukydidovi prečítam Xenofóna. Nevieť, ktorého spomedzi historikov, ak nie Polybia, ktorý bol pri rozvrate Kartága, by som mal čítať! Preto ponížene žiadam, o prejav priazne obstaraním alebo Heumanna¹⁷ alebo iného akéhokoľvek dobrého autora“.

Peter de Kosztolan z Tepličky, zať baróna Ladislava Prónaiho a autor tohto citátu, sa vo svojom liste bratislavskému evanjelickému farárovi Michalovi Institorisovi-Mošovskému detailne zmieňuje o svojej lektúre. Túžba, aby mu Institoris pomohol pri získaní niektorých kníh, ho viedla k tomu, aby podrobne opísal, čo čítal a číta. Kosztolan píše, že od štrnástich rokov si vyhľadáva knihy s komentármi a výťahmi z diel klasických autorov, čo pre neho v istom momente prestalo byť pútavé. Preto chce čítať celé diela klasických autorov počnúc Homérom. Na to potrebuje príručku, ktorá by mu poradila, ako postupovať a čo si vyberať. U profesora literatúry vraj videl osemzväzkovú literárnu históriu starých autorov (Heumann, Fabricius) a chcel by ju vlastniť. Kosztolan exponuje svoje vedomosti o starovekej literatúre a starovekých dejinách zrejme s cieľom získať si sympatie adresáta a podnietiť ho spolupracovať pri získavaní kníh do svojej knižnice.¹⁸ List ako z metodického príručky o povinnom a voliteľnom čítaní klasickej literatúry je ojedinelý svojho druhu. Čitatelia sa o svojej lektúre spravidla nezmiňujú a ak áno, nie tak obsérne ako Kosztolan.¹⁹ Jeho záujem o starovekých autorov pôsobí ojedinele. Nadšených čitateľov klasickej literatúry bolo v tomto období nepochybne viac, ale zrejme nepredstavovali priemer ani trend. Čítanie bolo isto témou rozhovorov v salónoch a kaviarňach, ale obsah sa nedozvieme. Zmienky o čítaní a získavaní kníh môžeme nájsť najmä v listoch vzdelancov.²⁰ V prezentovanom čitateľskom a zberateľskom nadšení musíme vidieť aj istý spôsob intelektuálneho predvádzania, nielen skutočnú čitateľskú vášeň. Vedie k otázke, čo predstavuje priemerný čitateľský vkus. Hľadanie odpovede nás usmerňuje nielen ku skúmaniu zloženia dobových knižníc, ale aj ku kníhkupeckým katalógom a ku kníhkupeckej inzercii v periodikách. Ku všetkým zmienených prameňom treba pristupovať opatrne a interpretovať ich v kontexte. Je isté, že nereprezentujú úplnú ponuku. Aký selektívny princíp v týchto mini-zoznamoch

¹⁷ HEUMANN, Christoph August. *Conspectus reipublicae Literariae Sive Viac ad Historiam Literariam Iuventuti Studiosae Aperta*. 1718 a i. Príručka mala viac vydání.

¹⁸ Môže ísť o príručku: FABRICIUS, Johann Albert. *Bibliotheca Graeca (1705) alebo Bibliotheca Latina mediae et infimae aetatis (1734 – 1736)*.

¹⁹ Lyceálna knižnica v Bratislave, rukopisná zbierka, sign. Rkp. zv. 356, 27. 8. 1790 Peter de Kosztolan, Teplička. Podobne sa András Zemko z Pápy zmieňuje o čítaní gréckych kníh: sign. Rkp. zv. 351 (4. 12. 1783).

²⁰ Napríklad vo Windischovej korešpondencii: SEIDLER, A. *Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch*, s. 226 – 227. Karol Fejérváry z Prešova Windischovi, 4. júna 1790.

kníhkupec použil? Samotná inzercia dáva len čiastočnú odpoveď a ľahko môže viesť k nesprávnym interpretáciám. Na prvý pohľad sa môže zdať, že kníhkupecké ponuky obsahujú všetko. Nájdeme v nich všetky kategórie produkcie, vrátane bestsellerov a brožúr, politických textov, slobodomurárskych spisov a kníh určených špeciálne ženám. Krátky záznam, veľmi často bez mena autora, neraz bez kompletných vydavateľských údajov, o obsahu a recipientoch knihy veľa nehovorí. V *Pressburger Zeitung* si na konci josefínskeho decénia nemožno nevšimnúť ako ponuka obrazových materiálov, máp a rytín mierne vytlačila ponuku kníh. Ako tento jav interpretovať? V tomto období sa objavujú aj rovnako selektívne kníhkupecké ponuky vytlačené alebo priviazané na konci kníh. Môžeme ich sporadicky pozorovať napríklad v knihách vydaných u Landerera. Niektoré maďarské knihy obsahujú na konci 2- až 4-stranovú ponuku „Magyar könyvek“. Stratégia podpory predaja je tu jasnejšia: čitateľ tejto maďarskej knihy by sa mal dozvedieť aj o iných maďarských knihách.

Isté interpretačné možnosti smerom k čitateľstvu ponúkajú autonómne kníhkupecké katalógy. Dnes vieme, že to, čo sa zachovalo, je torzo toho, čo v rámci podpory predaja kníhkupci vydali. Inak povedané, máme k dispozícii zopár katalógov a tušenie, že každý kníhkupec vydával tieto katalógy systematicky a pravidelne, a teda s istou stratégiou orientovanou na odberateľa, vychádzajúc pritom z poznania trhu. Bratislavský kníhkupec Alojz Doll vydal v roku 1786 dva katalógy. Jeden je podľa názvu súpisom „duchovných“ kníh, ale nájdeme v nej nielen v pravom zmysle teologickú literatúru a knihy pre náboženskú každodennosť, prípadne rekatolizačnú literatúru. Sú tu aj antiklerikálne diela už spomenutého Josepha Richtera, či problematiké diela o celibáte a kláštoroch.²¹ Doll ponúka pod nevinným názvom aj knihy, ktoré patrili v tejto dobe k najčítanejším a zároveň problematickým. Druhý katalóg je podľa názvu súpisom kníh „zo všetkých súčastí vedy“. V skutočnosti v ňom však propaguje dobové brožúry, knihu už spomenutého a obľúbeného Johanna Friedela, literatúru pre ženy, romány, cestopisy, divadelné hry, teda knihy, ktorým by sme atribút „odborné“ určite nedali.²² Kníhkupeckú ponuku je potrebné dešifrovať a vnímať v kontexte doby. Nemožno obísť ani fakt, že okrem tejto oficiálnej ponuky existoval tzv. tajný knižný obchod, prepracovaný systém „neviditeľnej“ distribúcie problematickej literatúry – najmä ateistických, libertínskych pornografických kníh, ktoré sa z pochopiteľných dôvodov do ponuky nedostali, ale mali istých odberateľov.²³ Každý, kto sa pokúsil interpretovať kníhkupecký katalóg, využij ho ako prameň, sa asi dopracoval k záveru, že je to neistá pôda, plná toho, čo nepoznáme. Medzi kníhkupeckým katalógom a čitateľstvom je relatívne veľká priepasť. Po-

²¹ Catalogus novorum librorum theologorum ... Verzeichnis der neuen Geistlichen Bücher welche zu haben sind bey Aloys Doll. [Pressburg] : [b. t.], 1786.

²² Verzeichniss der neuern Bücher aus allen Theilen der Wissenschaften, welche zu haben sind bey Aloys Doll Buchhändler in Presburg. [Pressburg] : [b. t.], 1786.

²³ HAUG, Ch. Topographie des literarischen Untergrunds im Europa des 18. Jahrhunderts, s. 9 – 47.

kúšame sa ju zaplniť predpokladmi a konštruktmi. Menej monotónny a neadresný zoznam, ale štruktúrovanú tematickú ponuku spolu s marketingovou fikciou „plánu dobrej lektúry“, nám dnes ponúkajú zachované katalógy verejných čítární.²⁴

Trend čitateľských kabinetov k nám prišiel z Viedne. O verejných čítárňach na slovenskom území veľa nevieme. To, čo vieme, sa týka najmä „prevádzkových“ a ekonomických aspektov týchto „podnikov“, nie ich využívania. Pri pokusoch osvetliť ich fungovanie je asi najdôležitejšie uvedomiť si, že nešlo o predchodcov verejných knižníc, hoci v staršej literatúre sa táto súvislosť objavuje. Ich poslaním nebolo za peniaze zo štátnej pokladne rozširovať a demokratizovať prístup k informáciám a vzdelaniu, i keď sa ich zriaďovatelia do tejto polohy niekedy stavali. Verejné čítárne boli bázou na tvorbu zisku z čitateľskej explózie doby. Priživovali sa na trende čítania a zároveň ho tvorili. Prvý doklad o bratislavskom čitateľskom kabinete je z roku 1781. O povolenie založiť čítareň požiadal Kráľovskú miestodržiteľskú radu riaditeľ bratislavského „informačného úradu“ (Frag- und Kundschaftsamt)²⁵ Anton Martini. Všetko, čo o ňom vieme, vieme vďaka novinám *Pressburger Kundschafts-Blatt*, ktoré v roku 1782 prestali vychádzať. Požičiavanie kníh nebolo bezplatné, ročný poplatok bol 20 zlatých. Martini označil poplatok za miernu taxu, podobnú poplatkom vo viedenských požičovniach. Na začiatku chcel získať 100 predplatiteľov. Keby sa však počas mesiaca-dvoch neprihlásilo ani 80, peniaze sa mali vrátiť. V prípade dostatočného počtu predplatiteľov vydajú tlačný zoznam kníh a čítareň otvorí; budú tam vraj politické, ekonomické, právnické, ale aj zábavné knihy a romány. V 17. čísle láka za predplatiteľov najmä šľachtu, mešťanov a študentov.²⁶ Veľa o tejto čítárni nevieme. Kókey sa domnieva, že išlo o filiálku Trattnerových čítární a že napriek malému počiatočnému záujmu začala fungovať.²⁷ V druhej polovici 80. rokov vieme na území Bratislavy preukázať existenciu troch čítární. Jedna z nich bola na Ventúrskej ulici a vďaka jedinému zachovanému súpisu ponuky je známa ako Weissenthallov čitateľský kabinet.²⁸ Stratégia a podstata fungovania je stručne opísaná na titulnom liste zachovaného súpisu tejto čítárne: Na základe mesačného poplatku 30 grajciarov alebo poplatku grajciar za knihu bolo možné denne si neobmedzene požičiavať knihy, resp. za mesačný poplatok 40 grajciarov alebo 3 grajciare za kus „Journalen“, teda periodiká, najmä noviny a časopisy. Podľa tohto súpisu čítareň ponúkala viac ako 2 100

²⁴ Používam alternatívne termín čítareň alebo (čitateľský) kabinet, ktorý sa v literatúre vyskytuje ako kalk nemeckého termínu „Lesekabinet“.

²⁵ Inštitúcie typu bratislavského Frag- und Kundschaftsamt boli v tomto období zriaďované vo väčších mestách ako informačné kancelárie, zamerané na poskytovanie praktických informácií o úverových službách, pracovných možnostiach, obchode, donáškovej službe, adresách a podobne.

²⁶ MIŠIANIK, J. Pohľady do staršej slovenskej literatúry, s. 244 – 245. Cituje tu Magyar Nemzeti Levéltár (ďalej MNL), Arch. miestodržiteľskej rady, Acta secundum referentes – Csáky 1781, No 32.

²⁷ KÓKAY, G. Az első magyarországi kölcsönkönyvtár, s. 34 – 44.

²⁸ Verzeichniss deren Büchern, welche im Lesekabinet bey Herrn von Weissenthal ... zu haben sind. [b. m.] : [b. t.], 1788.

titulov kníh a časopisov. Súpis sa nezachoval úplný, takže nevieme, koľko položiek zbierka v tom čase naozaj obsahovala. Približný obraz o čitateľoch, čitateľských prioritách už si však môžeme začať vytvárať. Keďže cieľom týchto čítární nebolo vzdelávanie, ale zisk, kopírovali, resp. anticipovali skutočné čitateľské záujmy. Inšpiráciu, čo ponúkať, zrejme získali ich zakladatelia vo Viedni.

Katalóg Weissenthallovej čítárne je spracovaný ako jednoduchý abecedný súpis s číslami. Osobitnú kategóriu majú len divadelné hry (*Comödien*). Pôsobí ako mechanické preklopenie elementárnej evidencie čítárne do propagačnej ponuky. Katalóg slúžil nielen ako reklama, ale aj ako pomôcka na orientáciu v zbierke. Neprehliadnuteľná je prevaha nemčiny, importu a minimálne zastúpenie náboženských titulov. To, čo v jedinom zachovanom súpise okamžite zaujme, sú poznámky, presnejšie, preškrtnuté tituly. Porovnanie poznámok s jozefínskym katalógom zakázaných kníh vedie k záveru, že ide o zásahy cenzora. Takéto kontroly nariadila viedenská cenzorská komisia.²⁹ Súpis sa nám zachoval možno len vďaka tomu. Prečiarknuté tituly sú spravidla knihy označené viedenskou komisiou ako zakázané. Niektoré sa však v katalógu zakázaných kníh nenachádzajú, príp. sa ich vďaka skrátenému popisu obsahujúcemu len skrátený názov nepodarilo identifikovať. Mohlo však ísť aj o tituly označené viedenskou dvorskou komisiou „permitted“³⁰. Takéto knihy nebolo povolené zverejňovať a inzerovať v novinách. Uverejnenie v katalógu predstavovalo niečo podobné, a preto ich cenzor prečiarkol. Je tu množstvo brožúr, zábavného čítania – románov, ľahkej erotiky. Mnohé názvy evokujú protikatolícku literatúru. Neúplné, skrátené záznamy o knihách bez autorov a vydavateľských údajov sú pre nás dosť ťažko pochopiteľným mixom. Skutočné zoradenie kníh v čítárni bolo určite iné – tematické. Poukazuje na to aj katalóg inej bratislavskej čítárne vydaný v tom istom roku. Bratislavský kníhkupec Alojz Doll formuluje svoju ponuku inak. Súpis svojej čítárne zostavil tematicky a už jeho názov *Nová národná čitateľská knižnica* namiesto jednoduchého *Súpisu* upozorňuje na to, že marketing tejto čítárne bol prepracovanejší.³⁰ Ponuka sa formuluje ako akési moderné, „národné“ a odporúčané čítanie. O tematickom rozčlenení súpisu by sme mohli opatrne konštatovať, že reprezentuje čitateľské trendy mestských stredných vrstiev. Interpretovať obsah takejto čitateľskej ponuky súpisu je asi jedna z najťažších vecí. Hoci ide o mimoriadne zaujímavé čítanie – tituly kníh vyvolávajú najrôznejšie asociácie o ich obsahu – je naozaj ťažké abstrahovať z tejto bázy to podstatné a nevytvoriť nezáživný sekundárny komentovaný zoznam. Za samostatnú zmienku stojí fakt, že podobne ako

²⁹ SASHEGYI, ref. 2, s. 93; Normalienbuch Kaisers Josephs des Zweyten im politischen Fache, vom Anfang seiner Regierung bis Ende Juny 1786 zur allgeminen Wissenschaft herausgegeben, s. 103.

³⁰ DOLL, Alojz. Neue national Lesebibliothek oder Verzeichniss auserlesener Bücher welche gegen billige Bedingnisse zum Lesen ausgegeben werden. Bratislava : [s. t.], 1788. Bibliografie registrujú ešte jeden katalóg Dollovej čítárne z roku 1786. V súčasnosti je nezvestný.

v predchádzajúcom súpise je podstatná časť titulov v nemčine, resp. že iné ako nemecké knihy majú vyčlenený vlastný priestor na konci katalógu a vlastné kategórie. Táto okolnosť istým spôsobom prispieva k interpretácii toho, čo mal Doll na mysli, keď namiesto obvyklého názvu „súpis kníh“ použil slovné spojenie národná čitateľská knižnica. Určite to neboli domáci autori, lebo v katalógu sa vyskytujú len zriedkavo.

Do katalógu obsahujúceho 1490 záznamov o knihách najskôr umiestnil to, čo sa mu zrejme celkom nepodarilo zaradiť do iných skupín, knihy pomenované „zmiešané encyklopedické“. Je tu všeličo, dokonca aj tituly, ktoré majú svoju samostatnú kategóriu; pomerne ťažké je pochopiť, prečo sa ocitli v tejto zmesi, ako napríklad ženská literatúra, tzv. Frauenzimmerliteratur alebo knihy obsahovo bližšie zábavnému čítaniu (*Anekdoty, zmiešané články pre úžitok a zábavu oboch pohlaví*). Renomovaní autori striedajú pochybných a neznámych. Sú tu známe jozefínske brožúry, Richterove alebo Friedelove diela, ale aj najznámejší európski osvietenici a problematickí autori ako Lessing, Mirabeau, Voltaire, Rousseaua. Čitateľ si tu našiel Ovidiovo *Umenie milovať*, praktickú lekársku príručku, príručku maliarstva alebo zdravej výživy, návod na budovanie knižnice alebo archívu. Popri známych autoroch sú tu desiatky titulov, ktoré dnes nevieme presnejšie identifikovať.

Aj ďalšie kategórie ukazujú, že do čítárne sa chodilo viac za zábavou ako za vzdelaním či náboženstvom. Množstvo kníh obsahuje už v názve pojem „rozptýlenie“ (*Zeitvertreib*) alebo zábava (*Vergnügen*). Najväčšia z hľadiska počtu titulov je kategória *Romány*. Toto zistenie potvrdzuje trend rozvoja zábavnej lektúry na voľný čas.

Kategória *Listy* reprezentuje dobový literárny trend a zároveň tradíciu. Nájdeme tu rôznorodú škálu listov od Cicerových po vychytené Friedelove. Simulované listy niekoho niekomu boli módnou literárnou platformou kritiky spoločnosti panovníka, tradícií, cirkvi, kláštorov a pod. a boli spôsobom ako pritiahnúť čitateľov.

Kategória kníh pre ženy (*Frauenzimmerschriften*) reprezentuje, podobne ako listy, neprehliadnuteľný trend. Je to obsahovo nevyhranená literatúra určená ženám. Obsahuje celú škálu textov od vzdelávacích po zábavné: mravy, vzdelanie, udržiavanie zdravia a zovňajšku, móda, ale aj ekonómia a ľahká erotika. Zdá sa, že toto všetko malo v Bratislave svoj okruh ženských čitateľiek.

Slobodomurárske spisy ako samostatná kategória nemôžu chýbať a reprezentujú tvrdenia, že dnes mýtami opradené hnutie bolo aj istou módou. V katalógu je zastúpená aj literatúra, ktorú by sme mohli nazvať „odborná“: dejiny, geografia, štátoveda; životopisy a cestopisy tvoria v katalógu jedinú kategóriu, hoci dnes ich vnímame ako autonómne. Dôležitejšie ako upozorniť na všetky kategórie v katalógu je poznanie, že odborné texty ustupujú zábavným a voľnočasovým textom. Preferuje sa spájanie zábavy so získavaním poznatkov. Náboženská literatúra je zastúpená minimálne a symboly intenzívnej lektúry – modlitebná kniha či spevník – sa v jej ponuke nenachádzajú. V tomto – a nielen v tomto – katalógu čítárne je na posledných priečkach to, čo v rôznych analýzach inštitucionálnych či osobných knižníc spravidla figuruje na popredných. Napriec viacerými kategóriami idú síce problematické, ale

„vychytené“ dielka problematických autorov, Eybelove brožúry a iné aktuálne polemiky o zrušení celibátu, texty s antiklerikálnym a antirehoľným akcentom.

Na konci Dollovhovho katalógu sa nachádzajú už zmienené „priečinky“ kníh v inom ako nemeckom jazyku, bez ohľadu na obsah: francúzske, talianske, anglické, maďarské. Nájde tu aj bratislavské vydania z tohto obdobia. Nakoniec v kategórii české knihy nájde aj knihy, ktoré by sme dnes označili ako slovenské, a periodiká – prevažne viedenské a nemecké.

V Bratislave pôsobila v 80. rokoch ešte jedna verejná čítareň – čítareň Johana Gleixnera. Jej súpis sa nám nezachoval. Viac správ máme k dispozícii o Gleixnerovej čítarni v Pešti. Porovnanie ponúk Weissenthalla a Dolla ukazuje, že v nich neboli podstatné kvalitatívne a kvantitatívne rozdiely a mnohé tituly sa aj opakujú. Preto môžeme pokladať zachovaný katalóg Gleixnerovej čítarne v Pešti za prameň vypovedajúci vo významnej miere aj o tom, čo sa mohlo nachádzať v jeho bratislavskej čítarni.³¹

Účel požičovne je zreteľne uvedený pred samotným súpisom – poskytnúť zodpovedajúce potešenie milovníkom užitočnej a príjemnej literatúry prostredníctvom najlepších, najzriedkavejších a najnovších kníh. Je veľmi ťažké zhodnotiť, ako sa Gleixnerovi darilo plniť tento sľub. Katalóg je dnes pre nás len neurčitý zoznam plný nič nehovoriacich titulov. Mnohé možno len ťažko identifikovať. Triedenie je podobné ako u Dolla, príp. ako pri iných katalógoch. Ponukové súpisy čítární sú to najdôležitejšie, čo sa nám o nich zachovalo. Zároveň však musíme skonštatovať, že sú už dnes ťažko dešifrovateľné. Triedenie je pre nás cudzie, kategórie nepochopiteľné. Pochopenie týchto súpisov, monotónnych výpočtov anonymných titulov, otvára cestu vedúcu k pochopeniu priorít čitateľa. Čo majú katalógy spoločné? Snahu zasiahnuť čo najväčší počet potenciálnych čitateľov. Je to neprehliadnuteľné už v názvoch mnohých kníh. Neustále sa v nich opakuje: „niečo pre všetkých“, „pre všetky stavy“ a pod. Rovnako neprehliadnuteľný je trend podsúvať čítanie ako zábavu, vyplňanie voľných chvíľ. Je to marketing tých, pre ktorých predstavovali verejné čítarne živobytie. Odborná literatúra má v nich okrajovú úlohu. Pri mnohých knihách už názov vyvoláva podozrenie, že neznesú prísnejšie literárne, umelecké a iné kritériá. Prešli viacerými rukami a po prečítaní upadli do zabudnutia. Z množstva titulov sa nám dnes mnohé nezachovali, pretože sa nestali súčasťou ušľachtilého zberateľstva a elitnej kultúry. Z tejto sféry sa im dostalo skôr opovrhnutia. Katalógy čítární prezentujú tlačenu knihu ako objekt jednorazového použitia, čitateľskej spotreby typu „prečítaj a vráť“. Verejné čítarne boli zároveň súčasťou trendu, v ktorom politická literatúra, polemické spisy a brožúry prispievali k formovaniu verejnej mienky. Ukazuje sa, že polemické texty o katolíckej cirkvi a reholiach, „listy“ o dianí v monarchii

³¹ Verzeichniss der Bücher, welche in dem Lesekabinet des Johann Gleixner in der Leopoldgasse ... gegen die gewöhnliche Bezahlung täglich eines Kreuzers vor ein Buch, oder 30 kr. vor ein Monat zum Lesen ausgegeben werden. Pest : Lettner, 1787.

boli módnymi knihami. Vychádzali vo veľkých nákladoch a ľudia ich čítali. Čítárne boli fenoménom, pretože vytvorili akúsi spoločnú platformu, prienik medzi oficiálnou ponukou a prohibíciami, ako to nakoniec ukazujú zásahy v katalógoch. V ponuke čitárni sa pravidelne objavoval aj „psychologický“ román „Anton Reiser“. Okrem iného sa v ňom objavujú pasáže o vzdelávaní, čítaní a zoznamovaní sa s literatúrou. Nájdeme tu aj potešenie z čítania zakázaných kníh:

Teraz vo svojich jedenástich rokoch si po prvýkrát užil nevýslovné potešenie zakázanej lektúry.³²

Zákaz mohol byť motiváciou k čítaniu minimálne pre istú skupinu čitateľov. Čítárne boli v centre pozornosti cenzorov. Tento záujem správcov čitárni občas trochu komplikoval život, ale nám dnes pomáha pochopiť atmosféru okolo nich. Aj zachovaný exemplár katalógu Weissenthallovej čitárne ukazuje, že to málo, čo o nich vieme, vieme vďaka pozornosti úradov a cenzorov.

Už spôsob, ako sú katalógy čitárni zostavené, poukazuje na to, že isté informácie bolo potrebné zamlčať, skryť. Záznamy o knihách sú anonymné, mená problematických autorov sa v nich nevyskytujú, hoci ich diela sú tu. Pre cenzora znamenalo dešifrovať takýto súpis kus práce. Antiklerikálne, protiabsolutistické a iné nekonzenzuálne či nemorálne texty sú skryté pod nevinnými názvami a v nevinne vyzeraúcich rubrikách „listy“, „romány“ alebo „zmiešané spisy“.

V apríli 1787 sa na popud podžupana konala prehliadka v čitárni Johanna Gleixnera. Prehliadku uskutočnili dvaja vyslaní úradníci bratislavského magistrátu. Našli deväť kníh, ktoré označili za zakázané. Tieto knihy mali byť a neboli oddelené od ostatných a neboli zamknuté.³³ Podobná prehliadka sa konala aj v Dollovej a vo Weissenthallovej čitárni. V nich bol však výsledok negatívny. Nález bol odovzdaný do rúk cenzora Riethallera. Riethaller výsledok prehliadky komentoval a podporil. Prvý problematický nález bol nemecký preklad diela francúzskeho spisovateľa Mirabeaua.³⁴ Hoci toto dielo nefiguruje v zoznamoch zakázaných kníh, Mirabeau je autorom z kategórie libertínov a jeho diela patria do kategórie „škandalózných“, teda do kategórie dobovej pornografie ukrývajúcej politické motívy.

Druhý „problém“ boli Lessingove *Fragmenty anonyma z Wolfenbüttelu*.³⁵ Dielo otvorene kritizuje katolícku cirkev a dostalo sa na jozefínsky index. V čitárni sa však

³² MORITZ, K. Ph. Anton Reiser : ein psychologischer Roman, s. 43.

³³ MNL, C 60, cs. 74, 18067, f. 266 – 273, 24490 f. 274 – 276, 41219 f. 278 – 280. O Gleixnerovej čitárni: KÓKAY, G. A magyarországi könyvtárak és a művelődés a 18. század második felében, s. 304 – 313.

³⁴ [MIRABEAU, Honoré-Gabriel de Riquetti de]. Briefe einer Lais zu Paris an ihre Freundin zu Bourdeaux : oder getreue Abschilderung der Galanterien zu Paris. London, [b. t.], 1784. (viac vydaní).

³⁵ LESSING, Gotthold Ephraim. Fragmente des Wolfenbüttelischen Ungenanten. Berlin : Wever, 1784.

našlo aj ďalšie, oficiálne zakázané, Lessingovo dielo.³⁶ Riethaller našiel aj iné „protikatólické“ a zakázané knihy, okrem iného básnickú zbierku *Básne podľa vkusu Grécourta*. V indexe sa nenachádza, ale podľa neho obsahuje mnohé oplzlé miesta. Jej autorom bol Johann Georg Scheffner, osvietenec a slobodomurár. Zbierka obsahuje 56 na prvý pohľad erotických básní.³⁷ Riethaller si všimol zakázaný nemecký preklad „škandalózneho“ francúzskeho osvietenca Henriho-Josepha Du Laurensa (Dulaurensa) *Strýko Matthies* a rovnako zakázané prvé číslo antiklerikálneho salzburského periodika *Korenje a sol*.³⁸

Župan o výsledku informoval Miestodržiteľskú radu a tá vydala príkaz vypočúť Gleixnera. Gleixnera pokarhali a vystríhali pred ďalším sprístupňovaním zakázaných kníh hrozbou zatvorenia čítárne. Možno poučený týmito udalosťami, odovzdal ešte na jeseň toho istého roku revizorátu na kontrolu súpisy kníh svojho bratislavského a tiež peštianskeho kabinetu. Súpisy obsahovali jednak oficiálne zakázané knihy, jednak podozrivé knihy nenachádzajúce sa v súpisoch zakázaných kníh. Zakázané potom mali byť pri tlači súpisu vynechané a podozrivé ešte pred tlačou prezreté lokálnymi revízormi v Bratislave a Pešti.

Týmto udalosťami predchádzala okolnosť, ktorá mohla prehliadky v čítárňach vyvolať. Vo februári 1787 predložil kníhtlačiar Weber na obvyklú kontrolu svoju tlačennú produkciu a v rámci nej aj tri súpisy kníh – ponuky čitární. Jedným z nich bola ponuka Gleixnerovej čitárne. Cenzor našiel dve zakázané knihy. V súpise Dollovej čitárne cenzor objavil tri zakázané knihy, okrem iného aj Goetheho *Utrpenie mladého Werthera*.³⁹ Našiel tu nielen zakázané knihy, ale aj knihy, ktoré pri dovoznej prehliadke dostali stupeň povolenia transeat. Znamenalo to, že sa nesmeli inzerovať v novinách, verejnosti sa nemala nijakým spôsobom zdôrazňovať ich existencia. Toto pravidlo bolo podľa neho vytlačením súpisu porušené. Zdá sa, že rok 1787 bol

³⁶ LESSING, Gotthold Ephraim. Vom dem Zwecke Jesu und seiner Jünger. Berlin : Wever, 1788.

³⁷ ENGLISCH, P. Geschichte der erotischen Literatur, s. 203 – 204.

³⁸ Riethaller upozornil na periodikum Pfeffer und Salz a na knihy: [GAVIN, Anton]. Der in : Ein getreues Charaktergemälde in Hogarth's Manier und Stil. Mohilow [t. j. Wien] : Mößle, [okolo 1785]. Prvé vydanie v 30. rokoch 18. storočia; [Du Laurens, Henri-Joseph]. Der Gewatter Matthies oder die Ausschweifungen des Menschlichen Geistes. Berlin : Lange, 1779; alebo iné vydanie.

³⁹ Erste Fortsetzung des Verzeichnisses der Bücher, welche in den Lese-Kabinetten der Johan Gleixner ... zum Lesen ausgegeben werden. V tomto súpise: [GROSSING, Joseph]. Aloysia von Blumenau : Eine wahre Jesuitengeschichte. [b. m.] : [b. t.], 1785. BODI, ref. 1, s. 319 cituje vydanie románu s iným titulom: Aloysia von Blumenau, eine junge und reiche Witwe... Toto vydanie z roku 1784 sa dostalo aj do jozefínskych indexov. Verbindung der Nabobs von Indostan wider den Gross-Mongol : ein politisches Schauspiel, aus der Sprache Sanskrit frey übersetzt, und unsern Zeiten angepasst. [b. m.] : [b. t.], 1786. V súpise Dollovej čitárne: [NOGARET, François Felix]. Der Boden im Sack : Oder Rest von vermischten Erzählungen, ... Aus dem Französischen übersetzt. Lausanne, 1783. a literárny časopis Ganymed für die Lesewelt obsahujúci prevažne erotické texty. MNL, C 60, cs. 72, 14352, f. 86 – 88. Súpisy sa nezachovali.

problematický pre všetky bratislavské čítárne. Možno aj preto sa nám nezachoval ani jeden súpis z tohto obdobia. Analyzovaný Dollov katalóg je z roku 1788. Vznikol rok po cenzúrnej ofenzíve. Prehliadky mohla vyvolať konkrétna sťažnosť, udanie. Tento katalóg môže byť však už od zakázaných a problematických kníh z veľkej časti „očistený“.

Z celých dejín bratislavských čítární v jozefínskom decéniu sa nám zachovalo niekoľko neúplných súpisov. Vieme tiež preukázať záujem úradníkov o ich ponuku. Ako týchto pár historických faktov správne interpretovať? Akého ľadovca je to špička? O živote v nich, o ich klientele, čitateľoch, ich návykoch, o preferenciách zatiaľ veľa nevieme.

V súpisoch a katalógoch sa vyskytujú zakázané knihy len zriedkavo a môžeme pripustiť, že išlo len o akúsi nedôslednosť ich zostavovateľov. Predpokladáme, že existovalo aj niečo ako ilegálna ponuka kníhkupcov a čitateľských kabinetov. Takáto ponuka sa nezverejňovala, ale jestvovala a mala svoju vernú klientelu. Minimálne nás to núti pripustiť a predstaviť si existenciu kníhkupeckého a čitateľského undergroundu tvoreného predovšetkým dielami netolerovaných osvietenecov, filozofov, libertínov a pornografov. Pornografia nebola pornografiou v dnešnom chápaní. Prostredníctvom šoku spôsobeného otvorenou sexualitou kritizovala náboženské a politické authority. Mala svoju dlhú tradíciu, rozvíjala sa s rozvojom kníhťačiarstva v storočiach medzi renesanciou a francúzskou revolúciou ako samostatný literárny prúd.⁴⁰ Okrem toho tu boli diela ateistov na čele s Holbachom. Preukázateľne ich vo veľkom množstve dovážali napríklad do Viedne, hoci boli zakázané aj za Jozefa II.⁴¹ Napriek masívnej kontrole, zakázané knihy cirkulovali v spoločnosti najmä v horných vrstvách obyvateľstva.⁴²

Cirkuláciu a súkromné uchovávanie pornografických a ateistických kníh vieme preukázať opäť vďaka dozoru a cenzúre. Knižné pozostalosti určené na dražbu boli pozostalí povinní predložiť cenzorovi v podobe súpisu. Podľa záznamov cenzorov sa takto objavili bohaté knižnice plné „nehanebných“ a „oplzlých“ kníh.⁴³ Okrem diel kritizujúcich cirkev bola tu indexová a pornografická klasika ako *Akadémia dám*, diela Nicolasa Antoina Boulangerera a Holbacha a mnoho iných, ktoré sa nachádzali nielen na jozefínskom indexe. Boli medzi nimi aj trnavské teologické vydania. Knižné pozostalosti preukazujú nemalé možnosti získavania zakázaných kníh v intenciách Friedelovho „*zákaz kníhy existuje vo svojej podstate len v cenzúrnej kancelárii*“.

⁴⁰ HUNT, L. Obszönität und die Ursprünge der Moderne (1599 – 1800), s. 7; PETŘÍČEK, M. Rub a líc velkého století, s. 231 – 245.

⁴¹ FRIMMEL, J. Geheimpliteratur im josephinischen Wien, s. 203 – 216.

⁴² HAUG, ref. 23, s. 40.

⁴³ MNL, C 60, cs. 64, nečísl. zväzok „ad Num 1888“.

Keď chcem napríklad v Bratislave zohnať jednu takúto knihu alebo hneď viaceré, tak napíšem na malý kúsok papiera: Gazette noire prosí Johann Friedel. Tento papierik pošle kníhkupec do Viedne, stojí to štyri grajciare. Dostane odpoveď na svoju objednávku a tá opäť stojí štyri grajciare. Musím teda obetovať osem dní a osem grajciarov a kniha mi príde.⁴⁴

Johann Friedel i zachované cenzorské záznamy nás upozorňujú na to, že čítanie nebolo len spôsobom získavania žiaducich poznatkov, zdokonaľovania duchovného života a ušľachtilým rozptýlením v intenciách idealistických predstáv osvietenecov.⁴⁵ Neriadilo sa ani predstavami cenzorov o vhodnom, povolenom a neurážajúcom čítaní. Nezvratne sa uberalo cestou, na ktorej sa prelínali dva dôležité sociálno-komunikačné javy: čítanie ako mainstreamové kultúrne konzumenstvo a ako prostriedok formovania toho, čo sa v budúcnosti začne nazývať verejnou mienkou.

P r a m e n e

Rukopisné pramene

Lyceálna knižnica v Bratislave. Rukopisná zbierka.

Peter de Kosztolan, Teplička, 27. 8. 1790. Sign. Rkp. zv. 356 .

András Zemko z Pápi, 4. 12. 1783. Sign. Rkp. zv. 351.

Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest).

Fond C 60, cs. 64. Nečísl. zväzok „ad Num 1888“.

Fond C 60, cs. 72. 14352, f. 86 – 88.

Fond C 60, cs. 74. 18067, f. 266 – 273, 24490 f. 274 – 276, 41219 f. 278 – 280

P u b l i k o v a n é p r a m e n e

FRIEDEL, Johann. *Briefe aus Wien verschiedenen Inhalts an einen Freund in Berlin.*

2. verb. Auflage. Leipzig und Berlin : [b. t.], 1784. 464 s.

MORITZ, Karl Philipp. *Anton Reiser : ein psychologischer Roman.* 1. Theil.

Berlin : Maurer, 1785. 188 s.

⁴⁴ FRIEDEL, ref. 6, s. 247 – 248.

⁴⁵ Idealistické predstavy osvietenecov o čítaní analyzujem na základe vydavateľských projektov: KOLLÁROVÁ, I. Niet pochyb, že táto kniha sa bude dobre predávať; KOLLÁROVÁ, I. Osvietenský projekt čitateľa.

Normalienbuch Kaisers Josephs des Zweyten im politischen Fache : vom Anfang seiner Regierung bis Ende Juny 1786 zur allgemeninen Wissenschaft herausgegeben.
Wien : Hörling, 1786. 158 s.

[RICHTER, Joseph]. *Bildergalerie der weltlichen Misbräuche: ein Gegenstück ...*
Von Pater Hilarion, ... Frankfurt und Leipzig : [b. t.], 1784. 230 s.

Zoznam bibliografických odkazov

BODI, Leslie. *Tauwetter in Wien : Zur Prosa der österreichischen Aufklärung.*
Wien : Böhlau, 1995. 530 s.

ENGLISCH, Paul. *Geschichte der erotischen Literatur.* Stuttgart : Püttman, 1927.
695, 112 s.

FRIMMEL, Johannes. Geheimliteratur im josephinischen Wien: Akteure und Programm. In Christine HAUG – Franziska MAYER – Winfried SCHRÖDER (Hrsg). *Geheimliteratur und Geheimbuchhandel in Europa im 18. Jahrhundert.* Wiesbaden : Harrassowitz, 2011, s. 203 – 216.

HAUG, Christine. Topographie des literarischen Untergrunds im Europa des 18. Jahrhunderts: Produktion, Distribution und Konsumption von „verbotenen Lesestoffen“. In Christine HAUG – Franziska MAYER – Winfried SCHRÖDER (Hrsg). *Geheimliteratur und Geheimbuchhandel in Europa im 18. Jahrhundert.* Wiesbaden : Harrassowitz, 2011, s. 9 – 47.

HUNT, Lynn. Obszönität und die Ursprünge der Moderne (1599 – 1800). In HUNT, Lynn (hrsg). *Die Erfindung der Pornographie : Obszönität und die Ursprünge der Moderne.* Frankfurt am Main : Fischer, 1994, s. 7 – 43.

KÓKAY, György. Az első magyarországi kölcsönkönyvtár : Olvasókabinét Pozsonyban 1782-ben. In *Magyar Könyvszemle*, 1984, 100 évf., szám. 1 – 2, s. 34 – 44.

KÓKAY, György. A magyarországi könyvtárak és a művelődés a 18. század második felében. In *Magyar Könyvszemle*, 1999, 115 évf., 1999, szám. 3, s. 304 – 313.

KOLLÁROVÁ, Ivona. „Niet pochýb, že táto kniha sa bude dobre predávať“ : Vydavateľské projekty evanjelických intelektuálov a bariéry recepcie náboženských kníh. In *Studia Bibliographica Posoniensia*. I/2010. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2010, s. 65 – 84.

KOLLÁROVÁ, Ivona. Osvietenský projekt čitateľa. In *Studia Bibliographica Posoniensia* 2012. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2012, s. 86 – 96.

KOLLÁROVÁ, Ivona. *Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ : Typografické médium v jozefínskej dobe*. Bratislava : Rak, 2013. [V tlači].

MIŠIANIK, Ján. *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Veda, 1974. 412 s.

PAVERCSIK, Ilona. Bratislavskí kníhkupci na knižných trhoch vo Viedni, Lipsku a Pešti. In *Studia Bibliographica Posoniensia* 2011. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2011, s. 24 – 38.

PETŘÍČEK, Miroslav. Rub a líc velkého století. Doslov. In *Vášeň a rozum : Láska v dobe libertinů*. Praha : Prostor, 2008, s. 231 – 245.

SASHEGYI, Oszkár. *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. : Beitrag zur Kulturgeschichte der habsburgischen Länder*. Budapest : Akadémia Kiadó, 1958. 244 s.

SEIDLER, Andrea. *Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch*. Budapest : Universitas, 2008. 334 s.

Reading preferences during the Josephinian era

Ivona Kollárová

On the basis of preserved literary and archival materials, the study analyses reading preferences during the Josephinian era. It brings attention to the problems of interpretation of reading interests through booksellers' catalogues or by analysis of preserved book collections.

It mentions the existence of 4 public reading rooms in Bratislava and through their preserved catalogues it is looking for the answers to the questions relating to reading of the urban population. The censorial records about inspections in reading rooms and prohibited books in their offer show that reading preferences didn't blend together with the model of „convenient“ and „permitted“ literature, but they developed as the cultural consumerism on the one hand and as the ways of the formation of public opinion on the other hand.

Čítanie slovenského ľudu v 2. polovici 19. storočia

Lívia Kurucová

Na stránkach slovenských periodík sa v druhej polovici 19. storočia venovalo problematike čítania, resp. nečítania pomerne veľa pozornosti. V článkoch sa stretávame s viacerými protichodnými názormi.

Niektorí boli presvedčení, že slovenský ľud rád číta, ale nemá k dispozícii nič, čo by za to stálo. Sťažovali sa, že neexistujú slovenské knihy, z ktorých by sa dalo vzdelávať, alebo prinášali zábavu.¹ Podľa Svetozára Hurbana Vajanského bolo naše obyvateľstvo „uznanlivé, čulé a zo všetkého vidno, že číta a požíva to, čo sa mu poskytuje. Sú príklady, že v tisícoch výtiskov minula sa slovenská kniha, a nie jedna.“² Zo skúseností niekoľkých predstaviteľov kultúrneho a spoločenského života zase vyplynulo, že Slovák síce číta rád, ale nerád knihy kupuje, alebo nemá na ne dostatok peňazí. Veľká časť obyvateľstva pokladala knihy za drahé. Iní boli presvedčení, že ľud nečíta, hoci má čo čítať. Prekážku predstavovala i skutočnosť, že aj keby mal niekto možno chuť si zadovážiť nejakú knihu, nevedel o jej existencii.³ Najväčším problémom však bolo, že väčšina bežného ľudu nevedela čítať s osohom. Slovenský sedliak vraj ani jedného slovenského spisovateľa nepoznal a z mesta si nepriniesol inú knižku ako šlabikár, modlitebnú knižku, prípadne kalendár.⁴ Čítanie dostatočne nepodporovali ani slovenské obce, ktoré „len vtedy si držia noviny, keď príde slúžny a notár so slovom musíš.“⁵ Boli aj takí, ktorí sa vyhovárali, že nemajú čas čítať.

Čo sa čítalo

Ľud sa chcel najmä zabaviť, a nie poučiť. V čítaní videl predovšetkým sviatočnú zábavu, hľadal v nej potravu pre fantáziu; rozumu a všednosti mal podľa svojho presvedčenia dosť.⁶ Preto väčšina bežného ľudu čítala „obyčajné spisy obsahujúce mnohokrát nielen tie najväčšie nezmysly, ale aj nemravné, škodné veci písané rečou, že človeka strach pojme pri čítaní.“⁷ Tieto knihy vydávali predovšetkým rôzne peštianske vyda-

¹ SALVA, K. Potreba čítania, s. 110.

² VAJANSKÝ, S.H. Naša literatúra, s. 1.

³ SALVA, ref. 1, s. 110.

⁴ ZÁBORSKÝ, J. Má-li Matica vydávať knihy pre ľud, s. 1.

⁵ ZÁBORSKÝ, ref. 4, s. 1.

⁶ Literárne sny, s. 2.

⁷ MEDVECKÝ, M. Vzdelajme si ľud, s. 2.

vateľstvá a tlačiarne, ktoré ich ceny „na centy tlačia, aby pre svoj osobný zisk zaplavili niemy kraje slovenské.“⁸ Miloslav Medvecký bol presvedčený, že nepodporovali, ale kazili vývin vkusu pospolitého ľudu, svojimi nezmyselnými slovami a cudzím slohom „špinili“ reč. Boli častou príčinou toho, že sa fantázia nižších vrstiev vyvíjala v nezdravom smere a škodili aj v mravnom ohľade.⁹

Čítali sa a do kategórie tzv. duševnej otravy patrili aj „krvavé romány.“ Na každej strane sa v nich stali 2 – 3 vraždy, či už dobrovoľné alebo násilné, a nakoniec sa zabil aj sám šľachetný hrdina. Podľa Izidora Žiaka v týchto zakrvavených hrdinoch hľadali dievčatá svoje ideály.¹⁰ Tvrdil, že: „Kde sa raz navykne fantázia na krv, na olovo, na dýku: tam už nemá čo hľadať poesia, tam cit otupený.“¹¹ Vraj sa takmer nik nepozastavoval nad tým, že „sprosté pesničky sa vyspevujú veselo a ohňa nehodné rozprávky o ženách za živa pochovaných a v hrobe porodiach a decku líbezne prespevujúcich čítajú sa viac než sv. písma.“¹² Dychtivo ich čítalo predovšetkým meštianstvo a remeselníci.¹³ Omnoho viac ako krvavé romány však Žiak odsudzoval tzv. „listy z neba poslané.“¹⁴

Oblúbená bola aj „Škarniclovská literatúra.“ Hoci mnohé jeho vydania tiež patrili do kategórie krvavej literatúry, podľa autora článku uverejneného v *Národných novinách* mali aj vzdelávaciu úlohu, pretože v každom príbehu bola znázornená aj nejaká cnosť. Táto literatúra síce ľud veľmi nepovznášala, ale ani ho nekazila. Za nebezpečnejšie považoval firmy, ktoré balamutili hlavy sedliakov rozličnými kronikami bezmenného notára a pod.¹⁵ K rozšíreným a veľmi čítaným patrili knihy napr. o Rinaldovi Rinaldinim, Bruncvikovi, Meluzíne, Bertholdovi či Genovéve atď.¹⁶

Aj kolportér Petro Pavlinský¹⁷ na svojich cestách zistil, že ľud uprednostňoval zábavné, rozmarné články, rozprávky pred niečím poučným. Vraj to tak bolo až u 80 % čítajúcich.¹⁸ Bol presvedčený, že nebolo jednoduché predať vedeckú knihu, pretože: „nášmu človeku tak prichodí, ako by si mu na tanier skalu položil a ponúkol: na jedz!“¹⁹ Zároveň si myslel, že aj z tých ľudí, ktorí si takú knihu kúpili, ju prečítala ani nie jedna tretina. Podľa neho vedeckú knihu nemalo vôbec nijaký význam vydávať, pretože slovenské literárne obecnstvo bolo príliš malé, tvorilo ho asi 100 ľudí.²⁰

⁸ MEDVECKÝ, ref. 7, s. 2.

⁹ MEDVECKÝ, ref. 7, s. 2.

¹⁰ ŽIAK, I. Spisba pre ľud, s. 16.

¹¹ ŽIAK, ref. 10, s. 16.

¹² ŽIAK, ref. 10, s. 15.

¹³ ŽIAK, ref. 10, s. 16.

¹⁴ ŽIAK, ref. 10, s. 15.

¹⁵ Š. Čo číta náš ľud, s. 2.

¹⁶ Š., ref. 15, s. 2.

¹⁷ Pravdepodobne ide o pseudonym. Nepodarilo sa nám však zistiť, kto ho mohol používať.

¹⁸ PAVLINSKÝ, P. Slovenská knižka – a ako sa varí klia, s. 262.

¹⁹ PAVLINSKÝ, ref. 18, s. 262.

²⁰ PAVLINSKÝ, ref. 18, s. 262.

Ľud veľmi obľuboval čítať aj výtvary ľudovej fantázie, a to predovšetkým povesti.²¹ Popri zlých, z Pešti dovezených, na trhu pokúpených kníh, čítal však aj dobré knihy a časopisy.

Najčítanejšou a najobľúbenejšou lektúrou zostal aj v druhej polovici 19. storočia stále kalendár. Bol spojením ľudí so svetom, dozvedeli sa v ňom, čo stojí oblie v cudzích štátoch, ako tam vyhynul dobytok, aká vojna sa viedla, o nových železničiach, cestách, o zvláštnych chorobách a pod. Úspešne prenikať medzi slovenských čitateľov sa darilo najmä kalendárom z peštianskych vydavateľstiev. Na elimináciu ich vplyvu chýbala dostatočne silná konkurencia slovenských „národných“ kalendárov a takmer až do konca storočia aj nedostatočne rozvinutá konkurencia siete slovenských kníhkupectiev.²²

Čo sa odporúčalo čítať, resp. nečítať

Viaceri autori článkov uverejnených v novinách a zaoberajúcich sa potrebou čítania sa zhodovali, že ľudia by mali čítať predovšetkým „dobré knihy.“ Podľa príspevku z *Národných novín* práve tie boli pri nedostatku vyšších slovenských škôl a pri silnom maďarizovaní nižších vrstiev jediným prostriedkom ako vzdelávať ľud v kresťansko-slovenskom duchu.²³

Vajanský²⁴ bol presvedčený, že sa úroveň literatúry zvyšovala, a to nielen z hľadiska obsahu, ale aj jazyka. Ten sa ustaľoval a obohacoval, frázy mizli a dostavili sa aj myšlienky. Bolo to vidno aj z každého listu a článku uverejneného v novinách. To, čo zadržovalo vývin, bola nakladateľská a kníhkupecká bieda. Boli však aj takí, ktorí tvrdili, že vôbec nezáležalo na tom, čo ľud číta, ale dôležité bolo, aby hlavne čítal.

Podľa Žiaka sa spočiatku písalo iba pre inteligenciu a vážne hlasy a skutky za literatúru pre ľud sa začali objavovať až v novších časoch.²⁵ Potreba vydávania a rozširovania dobrých, lacných a poučných kníh pre ľud sa v sledovanom období riešila vo viacerých slovenských periodikách. Síce už bolo vydaných niekoľko kvalitných knižiek od našich spisovateľov, celkovo vyšlo veľa zaujímavých diel, tie však neboli primárne určené pre bežný ľud a boli pridrahé,²⁶ takže kúpiť si ich mohli skôr tí bohatší.

²¹ MEDVECKÝ, ref. 7, s. 2.

²² Slovenské „národné“ kalendáre i iné druhy kníh nachádzali odbyt predovšetkým prostredníctvom tzv. príhlasov – subskripcie a prostredníctvom zväčša dobrovoľných a príležitostných komisionárov. KIPSOVÁ, M. Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701 – 1965, s. 92.

²³ Vydávanie kníh pre ľud, s. 3 – 4.

²⁴ VAJANSKÝ, ref. 2, s. 1.

²⁵ ŽIAK, I. Spisba pre ľud, s. 30.

²⁶ Existuje niekoľko príkladov, kedy sa vyjadrili, že by si knižku aj kúpili, ale nemali na ňu financie.

V periodikách bolo publikovaných niekoľko príspevkov, v ktorých autori odporúčali na čítanie aj konkrétne knihy, napr. Karol Salva romány, ktoré vychádzali v Martine, *Besedy a Dumy*, *Robinsona* či *Hoffmanove spisy*. Pochvalne sa vyjadril aj o edícii Lacné čítanie. Vydával ju M. Beňovský (František Otto Matzenauer) a vychádzala u Adolfa Horowitza, kníhkupeca v Trnave v zošitoch po 6. kr. (grajciarov). Tieto knižičky boli podľa neho vhodné na čítanie pre ľud aj z toho dôvodu, že udalosti v nich sa väčšinou odohrávali na slovenskom území.²⁷

V časopise *Dom a Škola* uverejnil Juraj Janoška sériu článkov na pokračovanie, v ktorých písal o ľudovej spisbe, spisbe pre mládež a o školskej sbisbe. Literatúry, ktorú radil prečítať si, bolo veľa, preto spomenieme iba niektorú. Spisbu pre mládež považoval za jedno z najdôležitejších odvetví v literatúre každého národa. Mládeži odporúčal čítať napr. povesti. Práve tie sa vraj hodili na to, aby prebudili záujem o čítanie nielen u dospelých, ale aj u mládeže. Povesti navykali ľud čítať a tým razili cestu k nemu aj ostatným dielam slovenskej literatúry. Ich čítanie nemohlo nepôsobiť ušľachtilo na vnútornú myseľ mládeže a ľudu, lebo charakteristickou známku našich povestí bolo, že v nich boli zlosť a hriech potrestané a nevinnosť, šľachetnosť a cnosť vždy zvíťazili. „*Mravný cit človeka to až k blaženosti vyvýši, keď vidí, že nevinnosť, ktorá tolko podstúpila, toľkým útlakom vystavená bola, konečne predsa nepodľahne zlému, pre-môže všetko aj ako krásne slnce vo svojom víťazstve sa zaskvela.*“²⁸ Už takýto pedagogický moment vraj postačoval na to, aby boli naše povesti mládeži a ľudu odporúčané a podávané na čítanie, a to nielen pre zábavu, ale aj na povznesenie a zošľachtenie mysle.

Janoška odporúčal aj rôzne knihy týkajúce sa problematiky alkoholizmu a opilstva.²⁹ Viaceré z nich mali úspešný odbyt, napr.: *Šenk palenčeni*, knižka od Jána Andraščíka, napísaná vo forme rozhovorov, bola rozšírená v mnohotisícových nákladoch. Ďalšou z takýchto kníh bola *Pálenka čili rozličné najviac smutné obrazy pospolitého života uprostred stoletia XIX*, ktorá vyšla v Pešti roku 1850. Išlo o tzv. protipálenkovú komédiu napísanú bernolákovčinou, ale čistým, sviežim slohom, ráznou slovenčinou. O knižke sa pochvalne vyjadril aj Ján Palárik v *Katolíckych novinách* a odporúčal ju rodákovi. Napísal: „*Neznám pre ľud náš slovenský znamenitejšej poučno-zábavnej knihy, v ktorej by sa mu jeho zlé mravy, obyčaje, predsudky a poklesky tak živo a v obrazoch tak smutných – dobré ako mravy, počestnosť, miernosť, pracovitosť v tak krásnych príkladoch a podobách predstavily, jako v tejto komédii slovenskej.*“³⁰ Navrhoval tiež, aby sa slovenská školská mládež niektoré scény z knižky naučila naspamäť a predstavila ich divadelne.³¹ Podľa Janoška boli výborné aj niektoré diela Daniela Gabriela Licharda či Jána Mallého a iných autorov.

²⁷ SALVA, ref. 1, s. 110.

²⁸ JANOŠKA, J. Ludová spisba, s. 84.

²⁹ Spisy s podobnou tematikou vychádzali už v 1. pol. 19. stor.

³⁰ JANOŠKA, J. Ludová spisba, s. 61.

³¹ JANOŠKA, ref. 30, s. 61.

Čo sa neodporúčalo čítať, bola tzv. „literatúra zo smetiska“, ktorá vraj kazila cit nášho ľudu³² a osobitne to boli už spomenuté krvavé romány, dračie romány, rozprávky a pod. Z kalendárov radili kupovať a čítať tie, ktoré vydával Lichard, pretože boli redigované s veľkou obozretnosťou a rozvahou. Tieto kalendáre mali trvalú hodnotu a poučiť sa z nich mohlo aj prípadné potomstvo. Za vhodné sa považovali aj kalendáre vydávané spolkom Sv. Vojtecha, ktoré boli chválitebne zostavené v katolíckom duchu a okrem nich aj Macholdove kalendáre. Aj medzi kalendármi vydávanými v Budapešti sa našli také, ktoré boli vyhovujúce pre slovenský ľud. Patril k nim v duchu evanjelického náboženstva napísaný kalendár evanjelického sirotinca, ktorý vydával Viktor Horňanský a dobre redigovaný Budínsky kalendár.³³

V Budapešti produkovali vysoké náklady kalendárov v slovenčine predovšetkým tlačiarne Alojza Bučanského, Martina Bagóa a Viliama Méhnera. Vydávali ich najmä z komerčných, od 70. rokov 19. storočia však aj z ideových dôvodov.³⁴ Bučanského kalendáre boli rozsahom nevelké, ale bohato ilustrované. Okrem kalendárovej časti a obvyklých kalendárových materiálov³⁵ pozostávala zábavno-poučná časť iba z niekoľkých mravoučných, resp. zábavných próz, básničiek, prípadne z 1 – 2 textov náučno-výchovného zamerania. Bučanského kalendáre patrili k tým, ktoré by nemal slovenský ľud kupovať.³⁶ Nenachádzalo sa v nich nič poučné, zošľachtujúce, iba rozličné zbojnícke, krvou presakované historické texty alebo „od buka do buka ztrepané“ verše z vlasteneckej histórie, ktoré nemohli ani poučiť, ani vzdelávať. Kritiky nebol ušetrený nielen sloh, ktorými boli napísané, ale nevyhli sa jej ani ilustrácie, ktoré nazval autor článku *Jaké spisy čítať*³⁷ machuľami. Upozorňoval, že ľudia by si mali dať záležať na tom, aby si kupovali kalendár s vhodnejším a dôležitejším obsahom a nemiňali peniaze na rozličné „škváry“. *„Pre 5 – 10 kr. nikdy nedajme prednosť kalendáru, ktorý nemá žiadnej vnútornej ceny.“*³⁸

Za vyhovujúce čítanie sa pokladali Méhnerove kalendáre z 90. rokov, ktoré v tom čase redigoval Ján Adolf Ferienčík. Darilo sa mu ich zostavovať tak, aby mali veľmi priaznivý ohlas i u súdobej slovenskej kritiky.³⁹

³² ŽIAK, ref. 25, s. 30.

³³ LUDOMIL. Jaké a ktoré spisy budeme kupovať a čítať, s. 259.

³⁴ KIPSOVÁ, ref. 22, s. 92.

³⁵ Boli to zoznamy jarmokov, veršovaná pranostika, inzeráty, žarty, tabuľky a pod.

³⁶ V rokoch intenzívnejšej odnárodňovanej politiky maďarskej vlády sa v Bučanského kalendároch akcentovala jednotnosť uhorského národa, propaguje sa uhorské vlastenectvo, idealizujú dejiny Uhorska. Historická a spoločenská situácia sa v nich interpretovala tak, aby vyjadrovala ideológiu vládnucej triedy, vládnuceho národa v Uhorsku. Bučanský bol aj tlačiarom Nového domového kalendára, ktorý s vyložene maďarizačnými odnárodňovacími cieľmi začal vydávať od roku 1886 Uhorsko-krajinský vzdelávací spolok slovenský – FEMKE. Spočiatku boli tieto ciele ešte zastierané proklamovaním ľudovýchovných, náučných snažení a napr. ešte ročník 1887 inzerovali i Národné noviny. KIPSOVÁ, ref. 22, s. 93.

³⁷ LUDOMIL, ref. 33.

³⁸ LUDOMIL, ref. 33, s. 260.

³⁹ KIPSOVÁ, ref. 22, s. 92.

Niektoré návrhy ako zvýšiť počet čítajúcich

V článkoch sa nachádzalo niekoľko návrhov ako zvýšiť počet čítajúceho obyvateľstva, ako dosiahnuť, aby sa viac čítalo, ako uľahčiť prístup ku knihám a časopisom, vyskytli sa návrhy o spôsoboch, ktorými by sa dali knihy čo najlepšie rozširovať. Uvádzajú sa v nich aj príklady, ako čo najlepšie informovať o nových knihách, časopisoch či novinách a ako ich odporúčať.

Autori článkov sa zhodli, že na čítanie treba navykať už deti v školskom veku, pretože vtedy sú najvnímavejšie a potom vzťah k čítaniu u nich pretrvá aj po skončení školy. Napr. Ján Bočko navrhol, aby sa pri školách zriadili knižnice, ktoré by poskytli žiakom z času na čas užitočné a pre nich vhodné čítanie.⁴⁰ Učiteľ mal žiakom vysvetliť, ako majú tú-ktorú knihu čítať a zároveň mať z nej aj úžitok. Podľa neho týmto spôsobom by sa u žiakov prebudila láska k čítaniu. Radil tiež zriaďovať v čo najväčšom počte čitateľské spolky a ľudové knižnice; základom pre ľudovú knižnicu by vraj postačilo 10 – 15 kníh.⁴¹

Medzi dôvody, pre ktoré sa knihy a časopisy dostatočne nerozširovali a nekupovali, patrila aj hmotný nedostatok. Aby mohli aj osoby v horšom hmotnom postavení čítať, bolo potrebné im literatúru sprístupniť. Uvažovalo sa napr. o tom, že by sa mohla vytvoriť základina, z ktorej by chudobnejší obyvatelia dostávali knihy a časopisy buď za značne zníženú cenu, alebo úplne zadarmo. Po získaní dostatočného finančného objemu malo byť v časopisoch a novinách oznámené, že sa možno hlásiť v redakcii o lacný alebo bezplatný časopis.⁴² Podobných návrhov bolo niekoľko.

Jedným zo spôsobov, ako zvýšiť záujem o čítanie malo byť aj pridanie dobrých, ale lacných ilustrácií do kníh, pretože „ľud ide za obrázkom“; obrázkami mali získať pre čitateľa na atraktivite.⁴³

Aby začal ľud viac čítať, bolo potrebné mu ponúknuť literatúru, ktorej by rozumel a zároveň by ho aj zaujala. Preto sa mali vydávať predovšetkým knihy so zábavno-poučným obsahom, pričom zábavnou časťou by sa dosiahlo to, aby sa ľudia naučili čítať a poučnou by sa zvýšila ich duševná úroveň. Cena mala byť nízka, aby boli prístupné aj najchudobnejším a aby bol ľud, ktorý nerád vydával peniaze na knižky, ich nízkou cenou povzbudený ku kupovaniu.⁴⁴ Poučné texty sa mali venovať správam z ďalekých krajov; odporúčalo sa písať v nich o divých národoch, o ďalekých zemiach, mohutných stromoch, nevidaných zveroch. Bežný človek totiž dával prednosť knihám s takýmto obsahom pred knihami opisujúcimi susednú dedinku alebo jeho kraj, ktorý denne videl.⁴⁵ Nemalo sa zabúdať ani na vydávanie kníh pre mládež. Dôležitá úloha sa prisudzovala vydávaniu dobrých kalendárov, ktoré mali

⁴⁰ BOČKO, J. Ako možno v ľude čo najhodnotnejšie knihu a časopis rozširovať, s. 261.

⁴¹ BOČKO, ref. 40, s. 264.

⁴² BOČKO, ref. 40, s. 264.

⁴³ Ref. 6, s. 2.

⁴⁴ Ref. 23, s. 4.

⁴⁵ Ref. 6, s. 2.

*„zamedzovať prístup do našich príbytkov kalendárom a spisom nám neprajným, leda bolo zlátným a len pre špekulačný zisk vydávaným.“*⁴⁶

Pomôcť malo aj pravidelné informovanie o nových a vhodných knihách a časopisoch. Periodiká mali začať uverejňovať články, v ktorých by odporúčali knihy na čítanie aj s krátkym obsahom. Jeden mladý hospodár napr. tvrdil, že: *„Keby som vedel, jaké a ktoré spisy slovenské lebo české sa pre mňa hodia, nuž by som sa kedy tedy po niektorom ohliadol, bo ráčte veriť, že rád čítam, a nenie mi líto pár krajciarov za vhodný spisok.“*⁴⁷ Napr. *Hlásnik* síce uverejňoval zoznam vydaných slovenských kníh, ale málokedy oboznámil svojich čitateľov aspoň s ich stručným obsahom. Informácie o obsahu boli dôležité najmä z toho dôvodu, že zo samotného názvu knižky sa nie vždy dalo zistiť, o čom naozaj je. Mnohých to odrádzalo od kúpy, aj keď sa im knižka pozdávala, obávali sa ju zadovážiť si, pretože nechceli nadarmo minúť peniaze za niečo, čo by pre nich nakoniec nemalo nijakú cenu. Zakúpenie si nevhodnej knihy mávalo totiž za následky aj to, že vznikla nechúť ku kupovaniu ďalších. *„Znám príklady, že kúpením spisu, ktorému patričný nerozumel, lebo sa viac pre učeníých než neučeníých hodil, natoľko bol znechutený ku ďalšiemu kupovaniu, že som mu nebol v stawe ani len krásne Powesti Dobšinského natisknúť.“*⁴⁸

Veľký dôraz sa kládol na potrebu rozširovania a distribúcie tlače, ktorým sa malo venovať viac pozornosti. Stávalo sa, že keď sa už aj niečo vydalo, často to zostalo ležať v skladoch. Predpokladalo sa, že keby bolo predavačov, bolo by aj spisovateľov a našli by sa aj vydavatelia.⁴⁹ Pri distribúcii tlačí pochopiteľne bola potrebná spolupráca medzi vydavateľmi, nakladateľmi a spisovateľmi. Na príčine toho, že naša literatúra neprekvitala, neboli podľa niektorých spisovatelia a nakladatelia, ale odberatelia, resp. neodberatelia. V *Národných novinách* vyšiel článok, v ktorom sa autor pýta: *„Načo písať, komu nakladať, keď nieto kto by odberal, kto by čítal. Treba nám in prima linea colporerov, aby sa našli odberatelia. Polyglotní vzdělanci, majúc rôznorejazyčné dela, domnievajú sa, že pri nadobudnutí diel cudzorečových, snád lepších a lacnejších bez slovenských sa môžu zaobísť.“*⁵⁰ Aby sa slovenská literatúra predávala, bola nutná aktívna účasť na jej rozširovaní. Niektorí odporúčali vziať knihu a časopis do rúk a ísť priamo k ľudu, ukázať mu ich, prípadne mu z nich aj niečo prečítať. Veľa sa písalo aj o nutnosti vybudovania siete kníhkupectiev a o zlepšení a vo väčšej miere využívaní systému kolportáže.

Nielen pri písaní kníh, ale aj pri ich rozširovaní bola potrebná hmotná podpora inteligencie a obetavá spolupráca mládeže. Pri rozširovaní tlačí dôležitú úlohu zohrali aj učители a kňazi,⁵¹ ktorí mali – vzhľadom na svoje postavenie – najlepšie predpoklady a možnosti presvedčiť a ovplyvniť ľudí, aby viac čítali.

⁴⁶ LUDOMIL, ref. 33, s. 259.

⁴⁷ LUDOMIL, ref. 33, s. 259.

⁴⁸ LUDOMIL, ref. 33, s. 259.

⁴⁹ ŽIAK, I. Niečo o slovenskej spisbe, s. 2.

⁵⁰ Kadečo, s. 1 – 2.

⁵¹ Ref. 23, s. 4.

Problematika čítania pospolitého ľudu v 2. polovici 19. storočia je veľmi zložitá. Vyžadovala by si hlbšie a podrobnejšie spracovanie. Autori článkov, v ktorých sa venovali čítaniu nášho obyvateľstva a analyzovali dôvody pre ktoré nebolo čitateľské povedomie viac rozšírené, sa v niektorých bodoch zhodovali, v iných mali úplne protichodné postoje. Niektorí z nich boli presvedčení, že problém je v ľuďoch, pretože ich čítanie nezaujíma, ďalší videli príčinu tohto stavu skôr v nedostatku záujmu u tých, ktorí im mali literatúru či už sprostredkovať, alebo ju pre nich aj písať. Jednotnosť neexistovala ani v tom, čo by mali ľudia čítať, aké knihy by si mali kupovať. Podobne to bolo aj v prípade návrhov, čo pre nich vydávať a tlačiť. Väčšina sa však zhodovala, že je dôležité informovať o vydaných knihách, že treba zabezpečiť a zorganizovať ich distribúciu a najmä, že ľud treba naučiť čítať a kupovať alebo aspoň si požičiavať knihy a periodiká.

Zoznam bibliografických odkazov

BOČKO, Ján. Ako možno v ľude čo najhodnotnejšie knihu a časopis rozširovať.

In *Dom a škola*, 1894, roč. 10, č. 9, s. 261 – 265.

JANOŠKA, Juraj. Ľudová spisba. In *Dom a škola*, 1885, roč. 1, č. 2, s. 58 – 63.

JANOŠKA, Juraj. Ľudová spisba. In *Dom a škola*, 1886, roč. 2, č. 2 – 3, s. 83 – 86.

Kadečo. In *Národné noviny*, 1872, roč. 3, č. 18, s. 1 – 2.

KIPSOVÁ, Mária – VANČOVÁ, Tatiana – GEŠKOVÁ, Želmíra.

Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701 – 1965.

Martin : Matica slovenská, 1984. 823 s.

Literárne sny. In *Národné noviny*, 1892, roč. 23, č. 2, s. 2 – 3.

LUDOMIL. Jaké a ktoré spisy budeme kupovať a čítať. In *Národný hlásnik*, 1880, roč. 13, č. 11, s. 259 – 261.

MEDVECKÝ, Miloslav. Vzdelajme si ľud. In *Národné noviny*, 1887, roč. 18, č. 5, s. 2 – 3.

PAVLINSKÝ, Petro. Slovenská knižka – a ako sa varí klia : zo zápiskov slov. kolportéra. In *Dom a škola*, 1890, roč. 6, s. 262 – 264.

SALVA, Karol. Potreba čítania. In *Národný hlásnik*, 1884, roč. 17, č. 5, s. 109 – 110.

Š. Čo číta náš ľud. In *Národné noviny*, 1899, roč. 30, č. 119, s. 2.

VAJANSKÝ, Svetozár Hurban. Naša literatúra. In *Národné noviny*, 1888, roč. 19, č. 59, s. 1.

Vydávanie kníh pre ľud. In *Národné noviny*, 1899, roč. 30, s. 3 – 4.

ZÁBORSKÝ, Jonáš. Má-li Matica vydávať knihy pre ľud. In *Národné noviny*, 1873, roč. 4, č. 87, s. 1 – 2.

ŽIAK, Izidor. Spisba pre ľud. In *Literárne listy*, 1891, roč. 1, č. 2, s. 15 – 16.

ŽIAK, Izidor. Spisba pre ľud. In *Literárne listy*, 1891, roč. 1, č. 3, s. 30.

ŽIAK, Izidor. Niečo o slovenskej spisbe. In *Národné noviny*, 1895, roč. 26, č. 109, s. 1 – 2.

Reading of the Slovaks in the second half of the 19th century

Lívia Kurucová

The article deals with reading of the Slovaks in the 2nd half of the 19th century. We can find a lot of articles about it in the newspapers. The authors analyzed in them for example the reasons why wasn't reading awareness more widespread. They coincided in some points but in the others they had completely contradictory attitudes.

Some were convinced that the problem was in the people, because they were not interested in reading. The others were adamant that they didn't read because they had nothing suitable to read. There was no consensus even in what kind of literature to read or buy.

They agreed that very important was to inform about published printings and to organize their distribution and also to teach people to read, or at least to borrow books and periodicals.

K problematike čítania pre ženy z pohľadu slovenského ženského hnutia od poslednej tretiny 19. po začiatok 20. storočia*

Karol Hollý

V tomto príspevku predstavím niekoľko dobových pohľadov na problematiku ženského čítania z hľadiska slovenského ženského hnutia v období približne od vzniku Živeny, spolku slovenských žien, po začiatok 20. storočia. Okrem niekoľkých anonymných autorov sa zameriam pritom najmä na názory a postrehy Eleny Maróthy-Soltésovej a v menšej miere aj Terézie Vansovej. Keďže výskum tejto problematiky ešte zďaleka nie je uzavretý, nemám ambíciu podať syntetizujúce zhrnutie tejto témy. Napriek tomu sa však pokúsim prezentovať a analyzovať taký výber dobových postojov a súvislostí, ktorý má – podľa mojej mienky – zaujímavú výpovednú hodnotu a môže slúžiť ako pramenné a interpretačné východisko pre ďalší výskum.

Slovenské ženské hnutie chápem ako integrálnu súčasť slovenského národného hnutia. Jeho predstavitelky (a predstavitelia) združené okolo spolku Živena a časopisov *Dennica* a *Živena* svoje požiadavky a ciele spravidla formulovali so zreteľom na „národný záujem“, a teda boli jednoznačne pod vplyvom ideológie nacionalizmu v slovenskom národnom hnutí.¹ Tento predpoklad je viditeľný aj pri analýze náhľadov na problematiku ženského čítania, keď sa napr. odporúčalo čítanie v prvom rade slovenskej a slovanskej spisby. Druhý problém, ktorý museli vedúce osobnosti slovenského ženského hnutia riešiť, bola otázka vhodného obsahu literárnych diel, resp. žiaduceho literárneho žánru pre Slovenky. To súviselo s názormi na špecificky ženské vnímanie literatúry, jej vplyvu na čitateľky a v neposlednom rade aj so vzdelanostnou úrovňou potenciálnych prijímateľiek slovenskej spisby určenej pre ženy. Spomenuté faktory budú hlavným predmetom dobových úvah, ktorých analýza je predmetom tohto príspevku.

* Táto práca vznikla v rámci projektu Centra Excelentnosti „Slovenské dejiny v dejinách Európy“ (CE SDDE) a v rámci VEGA grantu č. 2/0044/11 „Slovensko v druhej polovici 19. storočia“, riešených v Historickom ústave SAV. Autor je vedeckým pracovníkom Historického ústavu SAV.

¹ Touto problematikou som sa v širšom kontexte zaoberal v monografii: HOLLÝ, K. *Ženská emancipácia*.

Cieľ Živeny bol v jej stanovách definovaný nasledovne: „dôstojnému pochopu povolania ženského pohlavia zodpovedajúcne ta účinkovať, aby slovenské dcéry, ktorejkoľvek vrstvy vlasti našej, vzdelaly sa za mravné, súce, pilné hospodyne a za horlivé dcéry vlasti a národa.“² Prvým základným prostriedkom k dosiahnutiu tohto cieľa bolo založenie dievčenskej školy.³ Ako je známe, tento zámer sa pre nepravnosť uhorských vlád nepodarilo naplniť. Druhým základným prostriedkom bolo vydávanie poučných a zábavných⁴ kníh v slovenčine.⁵ Toto bolo aktuálne najmä od roku 1883, keď bola činnosť Živeny upravená pozmenenými stanovami a literárna činnosť sa stala jednou z jej hlavných úloh.⁶ Je teda zrejmé, že hlavný cieľ Živeny – vzdelávať a vychovávať Slovenky k mravnosti, zodpovednému účinkovaniu v rodine a domácnosti a v neposlednom rade aj k národnému povedomiu – sa mal realizovať aj prostredníctvom čítania vhodných publikácií. Tie mala zabezpečiť práve Živena. Skutočnosť, že ani v tejto oblasti sa Živena nemohla chváliť výraznejšími úspechmi, je taktiež dobre známa.⁷ Analýza príčin tejto veci by mohla byť témou pre samostatný príspevok. Na tomto mieste to pripomínam len z toho dôvodu, že ide o dôležitý kontext pre pochopenie niektorých súvislostí nižšie analyzovaných postojov.

„My nijako neodobrujeme pokračovanie tých ženských, ktoré celý boží deň pri knižke sedávajú, [...]“ (Almanach Živeny, 1872)

Samozrejme, vydávanie publikácií určených pre ženy bolo v Živene aktuálne už pred spomenutou zmenou stanov, o čom svedčí napr. vydanie *Almanachu Živeny* z roku 1872. V tejto publikácii je z hľadiska témy tohto príspevku osobitne zaujímavý text nazvaný *Čo budeme čítať?*, ktorý bol adresovaný slovenským ženám.

² Citované podľa: PIVKOVÁ, A., PIETOR, A., MUDROŇOVÁ, A. Príhlas k ct. obecnstvu slovenskému, s. 228.

³ PIVKOVÁ, PIETOR, MUDROŇOVÁ, ref. 2, s. 228 – 229.

⁴ Pojmy ako „zábavné čítanie“, „zábavná spisba“ atď. používam v tomto texte v zmysle ich dobového chápania, ktoré výstižne charakterizoval Peter Liba: „Zábavnosť“ v interpretácii vtedajších autorov vystupovala ako estetická kategória: „čo je zábavné, má byť vkusné, estetické“. Pritom sa pod zábavnou literatúrou stále myslí literatúra prozaická, ako sú poviedky, rozprávky, romány, novely atď., pri ktorých sa pripúšťa, že aj v tejto podobe „nám dáva spisovateľ poučenie“. Pozri: LIBA, P. Čítanie starých otcov, s. 247. Zábavné texty sa teda nemuseli vylučovať s textami poučnými. Naopak, často sa tieto žánre prelínali, a to aj zámerne. Avšak „poučné články“ boli z formálneho hľadiska mnohokrát úvahy s nejakým morálnym odkazom (pozri nižšie).

⁵ Porovnaj: VOTRUBOVÁ, Š. Živena, s. 13.

⁶ PIETOR, A. Záverečné slovo, s. 309.

⁷ Za celú existenciu predvojnovkej Živeny boli vydané len dva almanachy (1872, 1885) a štyri letopisy (1896, 1898, 1902, 1906). Túto situáciu sa podarilo čiastočne riešiť prostredníctvom vydávania dvoch ženských periodík. Prvé z nich, Dennica, však nebola oficiálnym orgánom Živeny, tým sa stala až Živena založená v roku 1910. K spolku Živena z najnovšej literatúry pozri: KODAJOVÁ, D. Živena – spolok slovenských žien, s. 215 – 232.

Autor textu zdôraznil, že keď píše o tom, čo majú ženy čítať, určite tým nechce Slovenky nabádať k tomu, aby kvôli čítaniu zanedbávali svoju prvoradú úlohu, teda starostlivosť o domácnosť: „Chceme sa jasne vysloviť. My nijako neodobrujeme pokračovanie tých ženských, ktoré celý boží deň pri knižke sedávajú, zanedbávajú takto domácnosť a vzdelanie sa v potrebných ženských prácach, ba naopak, my to rozhodne zatracujeme; [...]“⁸ Priestor pre čítanie videl výlučne vo voľnom čase, ktorý si žena našla popri domácich prácach: „[...] my myslíme len to, že dobré a užitočné je, keď ženská v **svobodnej chvíli** [zvýraznené v origináli – K. H.], ale len vtedy, tu i tu číta, aby sa tak telesná práca s duševnou zamieňala, a aby v zdravom tele prebýval i zdravý duch.“⁹ Ďalej sa v tomto texte rieši zásadná otázka, aké knihy má žena čítať. Základný odkaz pre slovenské ženy bol, aby sa vystríhali nemeckej literatúre, vychádzajúc z predpokladu, že „Západnia osveta je i tak nebezpečná slovanskému duchu, a nie každý je v stave vzdorovať jej záhubnému vlivu.“ Nemeckú spisbu označil za vyslovene nevhodnú, keďže „Neznabožstvo, zkazenosť mravov a iné neplechy sú hlavným smerom väčšiny nemeckých romanopiscov. A preto úprimne radili by sme našim Slovenkám, aby vystríhaly sa čítania nemeckých románov.“ Po tomto negatívnom vymedzení vhodného čítania pre Slovenky autor prešiel k jeho pozitívnemu určeniu: „Načo sháňať sa po cudzích luhoch, keď u našich slovanských bratov najdeme nadostač všetkého, čo nám schádza a čo potrebujeme. Kto žiada a potrebuje viac, nežli mu je v stave poskytnúť spisba slovenská, nech nazre do spisby českej, a tam najde zajiste mnohé poklady, ktoré bude môcť súžitkovať.“¹⁰ Tento text teda vychádza z typicky nacionalistickej preferencie „svojho“ – „dobrého“, pred „cudzím“ – „zlým“. Je zaujímavé, že úlohu cudzieho a škodlivého čítania v tomto prípade jednoznačne reprezentovala nemecká literatúra. Na záver článku autor tieto myšlienky zhrnul nasledovne: „Čítajte teda, Slovenky, keď máte k tomu čas, ale čítajte spisy svojské, bo verte, že s cudzími spisami nejde k nám nič dobrého.“¹¹

*„[...] ako zlé spisy záhubne, tak dobré dobre účinkujú.“
(E. Šoltéssová o vplyve zábavnej spisby na ženy)*

Aj v druhom zväzku *Almanachu Živeny* (1885) sa nachádza text venovaný problematike ženského čítania. Jeho autorka, E. Šoltéssová, sa v ňom zaoberá úloha-

⁸ Čo budeme čítať?, s. 218.

⁹ Ref. 8, s. 218 – 219.

¹⁰ Ref. 8, s. 219. Autor následne konkretizoval svoje odporúčania vymenovaním vhodných slovenských a českých publikácií. Zo slovenských uviedol napr. Sládkovičovu poéziu, Kalinčákovu povesti, Lichardov spis Malá Gazdina, Babylonovu Prvú slovenskú kuchársku knihu, Krčméryho Spoločenský Spevník, časopisy Obzor, Orol, Dennica [nešlo o spomenuté ženské periodikum, ale o Dennicu, ktorú redigoval J. Nedobrá – K. H.] atď. Z českých zas spomenul práce Karolíny Světlej a Žofie Podlipskej, časopisy Květy, Ženské listy a edície ako Ženská bibliotéka, Ženský svět či Libuše.

Podrobnejšie pozri: Ref. 8, s. 220 – 221.

¹¹ Ref. 8, s. 221.

mi spolku Živena. Poukazuje na to, že základný cieľ spolku, ktorý spočíval v založení dievčenskej školy sa pre neprajnosť pomerov nedarí naplniť.¹² Z toho dôvodu sa má Živena dovtedy, kým sa situácia ohľadom založenia školy zmení k lepšiemu zamerať na vydávanie kníh „poučného a zábavného obsahu“.¹³ Šoltésová kriticky poukázala na skutočnosť, že „My trpíme na nedostatok našich kníh; potrebu čítania však cítíme tak ako aj tí, čo majú toho nadostač.“ Táto potreba bola preto uspokojovaná „cudzími knihami“. Rovnako ako autor citovaného článku z roku 1872, aj Šoltésová tu poukazovala predovšetkým na nemeckú spisbu. Viditeľne však menej paušalizuje a aj „cudziu“, najmä nemeckú spisbu neodsudzuje ako celok: „Pravda, že v spisbe nemeckej jest mnoho krásnych, skvelých diel, ktoré čistý pôžitok poskytnúť, sošľachťujúčne účinkovať môžu. Tým viac však jest kníh nedobrych, nezáživných, ktoré viac menej škodlive účinkujú. Je to prirodzené. Velká spisba nemôže byť kontrolovaná, tam pracuje nekonečne mnoho síl, každá dľa svojho dobrozdania.“ Varovala najmä pred, podľa jej mienky, škodlivou literatúrou, aká sa v rámci nemeckej spisby objavovala. Šoltésová tento všeobecný motív rozvinula: „Takou otravou, účinkujúcou zvlášť na duševnú ústrojnosť žien, je nezdravý cit, javiaci sa v príkrom, na ničotách lpejúcom citlivkárstve, v prázdnom rojčení, v neužitočnom trudení a nervósnom rozladení. Toto všetko vo veľkej miere zaplavuje spisbu nemeckú a iste častejšie dostáva sa nám do rúk, než jej bezúhonné diela. A to všetko je škodné, nezdravé, lebo zapríčiňuje nespokojnosť so životom, [...] Nuž majme že sa teda na pozore, nedajme cudzote zkazne vplývať na seba. Menovite chráňme sa taj rečenej »krvavej«, sensačnej spisby, lebo tá môže mať len zlé účinky.“¹⁴ Pri čítaní zahraničnej („cudzej“) literatúry teda Šoltésová prízvukovala Slovenkám, aby si vybrali len „osvedčeno dobré diela“. Naproti tomu vyzývala k podporovaniu slovenskej („svojej“) spisby. V tejto oblasti vidí zásadnú úlohu Živeny, ktorá by mala vydávať „našskú“ zábavnú, resp. zábavno-poučnú literatúru určenú pre ženy. Konštatovala, že vplyv zábavnej literatúry je veľký, a to v tom zmysle, že „[...] ako zlé spisy záhubne, tak dobré dobre účinkujú.“ Zábavno-poučný žáner pokladala za zvlášť vhodný pre ženy: „Tento spôsob vzdelávania sa z dobrých zábavno-poučných diel, je pre ženy už i preto zvlášte vhodný, že ním vplýva sa viac na cit než na um – a veď cit pravý, nezkažený, je vlastne dušou ženy.“¹⁵ Šoltésová vyzývala Slovenky k čítaniu slovenských kníh a časopisov, pričom však nezabudla zdôrazniť, aby kvôli tejto činnosti nezanedbávali domáce práce. Odporúčala taktiež, aby čítali aj „vážnejšie poučné veci, aby aj um mal trochu zaneprázdnenia, nie len cit a fantasia.“¹⁶ Veľký priestor venovala aj obhajobe rozvíjania znalosti slovenčiny a čítania v nej.¹⁷

¹² [ŠOLTÝSOVÁ, E.J. Úloha „Živeny.“, s. 299 – 300.

¹³ To súvisí so spomenutou zmenou stanov z roku 1883.

¹⁴ [ŠOLTÝSOVÁ, E.J., ref. 12, s. 300 – 301.

¹⁵ [ŠOLTÝSOVÁ, E.J., ref. 12, s. 302.

¹⁶ [ŠOLTÝSOVÁ, E.J., ref. 12, s. 303.

¹⁷ [ŠOLTÝSOVÁ, E.J., ref. 12, s. 303 – 308.

Neúspešný projekt vydania *Kalendáru pre hospodyne*

Šoltésová sa zaoberala aj myšlienkou založiť ženský časopis,¹⁸ čo sa však v tom čase ešte nepodarilo realizovať. Snažila sa presvedčiť zodpovedné osoby v Turčianskom Sv. Martine, aby sa vydal aspoň *Kalendár pre hospodyne* ako kompromis. Išlo o nápad T. Vansovej, ktorá vypracovala koncepciu a štruktúru plánovanej publikácie.¹⁹ Šoltésovej sa však nepodarilo nakloniť si na svoju stranu tamjšie vedúce národovecké authority. Konkrétne spomína svoju dišputu s Ambrom Pietrom, ktorý argumentoval predovšetkým očakávanou nerentabilitou projektu. Pripomenul v tejto súvislosti napr. ekonomickú nevýhodnosť vydania druhého zväzku *Almanachu Živeny*, ktorý sa len veľmi slabo predával. Šoltésová sa však snažila protiargumentovať: „Robila som protinámietky, že však práve preto že niet chuti ku našskému čítaniu u našich žien, máme ju budiť tým, že vydávať budeme jejich vkusu a požiadavkám primerané veci.“ Pietor nakoniec Šoltésovej odporučil, že ak by boli (zrejme Šoltésová s Vansovou) schopné zozbierať vhodný literárny materiál, nech tak urobia a možno v budúcnosti by mohli vydať „knihu podobného obsahu“, avšak „nie práve kalendár“.²⁰ Inými slovami, Pietor celú vec odložil *ad acta*. Z toho vyplýva, že podpora vydávania publikácií určených špeciálne pre ženy nebola v Turčianskom Sv. Martine výrazná, čo sa napokon naplno prejavilo pri vzniku prvého slovenského ženského časopisu *Dennice*, alebo pri neúspešnom projekte *Živeny* vydať „Rodinnú čítanku“, ktorej obsah mal byť zameraný práve na ženské čitateľky, resp. dospievajúce dievčatá.²¹

¹⁸ Vlasta Ulrichová datuje tento zámer Šoltésovej už do roku 1886, pozri: ULRICHOVÁ, V. Biografické kalendárium Eleny Maróthy-Šoltésovej, s. 100.

¹⁹ Nateraz nemám tento dokument k dispozícii.

²⁰ V neprospech takéhoto kalendáru Pietor argumentoval tým, že už „všeobecných kalendárov“ existuje viacero a „Kalendár pre hospodyne“ by bol odkázaný len na ženské čitateľky a na ich ochotu kúpiť si takúto publikáciu, z čoho bol skeptický. Pozri podrobnejšie a porovnaj: list E. Šoltésovej T. Vansovej z 11. 4. 1886. Prepis celého listu publikujem v: HOLLÝ, K. Ženská emancipácia, s. 137 – 138.

²¹ S týmto návrhom prišiel roku 1899 Adolf P. Záthurecký, ktorý ho pod pseudonymom Borovohájsky (k identifikácii pozri: ORMIS, J. V. Slovník slovenských pseudonymov, s. 99, 328; fakt, že ide o A. P. Záthureckého však vyplýva aj napr. zo Šoltésovej korešpondencie) publikoval v *Dennici*. Čo sa týka jej obsahu, tak popri básňach od slovenských autorov mala byť zameraná najmä na charakteristiku histórie a súčasnosti slovenských národov. Pozri: BOROVOHÁJSKY. Potreba rodinnej Čítanky, s. 29 – 30. S týmto návrhom súhlasila aj E. Šoltésová. O význame a koncepcii tejto práce sa vyslovila nasledovne: „Takáto Čítanka nám je prepotrebná i pre dcéry i pre synov – a konečne i pre dospelých. [...] Avšak práve pre túto jej dôležitosť musela by byť obsahu skutočne cenného, jaderného. Pri jej zostavovaní muselo by nás viesť heslo: **obsah závažný, ale podanie ľahké a príjemné** [zvýraznené v origináli – K. H.]. Toto ľahké podanie urobilo by ju mládeži dostupnou a milou, cenný obsah pôsobivou. [...] Rozumie sa avšak, že Čítanka by nesmela byť prevažne vedecky, lež v rovnvej miere aj mravnostne a esteticky vzdelavateľná. Okrem slovenských a slovenských básní mala by obsahovať i krátke zábavné poviedky a črty

Z uvedeného však možno dedukovať aj viacero ďalších predpokladov. Fakt, že už rok po vydaní druhého zväzku *Almanachu Živeny* sa Šoltésová a Vansová zaoberali myšlienkou vydávania publikácií určených špeciálne pre ženy (časopis, kalendár) nasvedčuje, že táto oficiálna publikácia *Živeny* zrejme nespĺňala v dostatočnej miere cieľ žiaducej „zábavno-poučnej“ spisby pre ženy;²² svedčí o tom napokon aj jeho slabý odyt. Živene sa teda nedarilo ovplyvňovať slovenské čitateľky, tak ako to vyplývalo z jej oficiálneho programu.²³ Ony boli v neporovnateľne väčšej miere pod vplyvom inej literatúry. Íšlo predovšetkým o tzv. zábavnú spisbu – romány a novely s prevažne lúboštnými dejovými námetmi.

„[...] už prišla do zvyku žartovná otázka: „Či sa zobrali?“, keď vidíme niekoho román čítať.“ (E. Šoltésová o charaktere zábavného čítania)

Túto skutočnosť si uvedomovala aj Šoltésová a v roku 1898 venovala tejto téme dôležitý článok nazvaný *O vplyve zábavného čítania*. Jeho predmetom je okrem iného aj problematika ženských recipientiek takejto literatúry. Niekoľkým fragmentom tohto textu sa preto oplatí venovať pozornosť. Šoltésová tu postrehla, že vplyv zábavnej spisby sa v porovnaní s minulosťou zmenšil, avšak jej dosah na ženské čitateľstvo je stále výrazný, a to predovšetkým v porovnaní s mužskou časťou čitateľskej obce: „Prečo mu [zábavnému čítaniu – K. H.] ženské viac podliehajú, samá prvá príčina je hneď tá, že ony i značne viac zábavných vecí prečítajú; môže sa povedať,

ušľachtilého rázu, avšak bez lúboštného momentu; poetické báje, prostonárodné, i umelé, mravoučné bájky atď.“ Pozri: SOLTÉSOVÁ, E. K návrhu o Slovenskej Čítanke, s. 34. Čoskoro sa už uvažovalo aj o jej predbežnej koncepcii – mala obsahovať mravoučnú, poučnú a estetickú časť, príp. zábavnú a poučnú. Podrobnejšie pozri: list E. Šoltésovej T. Vansovej z 10. 7. 1899; list E. Šoltésovej T. Vansovej z 23. 10. 1899. Tento projekt, hoci bol oficiálne deklarovaným cieľom *Živeny* (pozri napr.: Rozpomienka na naše slávnosti, s. 138), sa nikdy nezrealizoval. Je zaujímavé, že bol predmetom ostrej kritiky Jozefa Gregora Tajovského namierenej proti tajomníkovi *Živeny*, S. H. Vajanskému. Pozri: Prepáčte [GREGOR TAJOVSKÝ, J.]. *Živena a jej tajomník*, s. 428.

²² Šoltésová sa vyjadrila výstižne: „Lebo k. p. i náš „Almanach *Živeny*“, minulého roku vydaný, ač je chvala Bohu knihou dobrou, predsa nie je rázu takého ktorýby zvláštnejším spôsobom zodpovedal požiadavkam a náklonnosťam duševným, ženského sveta.“ Pozri: list E. Šoltésovej T. Vansovej zo 7. 3. 1886.

²³ Skutočnosť, že ani neskôr vydávané *Letopisy Živeny* nemali vždy obsah, ktorý by korešpondoval so vzdelanostnou úrovňou a všeobecným rozhladom ich potenciálnych čitateľiek, veľmi dobre ilustruje kritická glosa Vilmy Sokolovej. Reaguje v nej na obsahlu Vajanského stať o kongrese slovanských novinárov, ktorú uverejnil v *Letopise Živeny* v roku 1902. Sokolová písala manželke Vajanského nasledovne: „Svému muži vyříd mou srdečnou úctou, ale také jej ode mne pozlob, zasluhuje toho ode mne. Zlobil mne kolikráte emancipací, tak mu pověz na oplátku, jak přijde zpráva o kongresu sl. novinářů do *Letopisu Živeny*? Co s tím mají Slovenky, kterým hlásá na první a nejvyšší: vědění vařečky a cnosť utěráku, dělat? Já emancipovaná, že jsem si na tom pochutnala, ale sborník pro ženy, jež mají býti od vši emancipace emancipované, co ty mají a mohou věděti o kongresu a těch zájmech jež jím hýbali?“ Pozri: list V. Sokolovej I. Hurbanovej z 29. 12. 1902.

že menovite beletristická spisba najviac pre ne jestvuje. Mužskí zväčša málo si jej všímajú, považujú ju akoby len za hračku.“²⁴ Fakt, že sú to najmä ženy, ktoré s obľubou siahajú po románoch a novelách s ľúbostnou tematikou, podľa Šoltésovej vyplýval jednoducho z charakteru ženskej psychiky, ktorá sa líšila od mužskej: „Ženská myseľ sama v sebe je pohnutlivejšia, živšia, ľahšie prístupná, v samom osobnom, v subjektívite koreniaca, na ňu teda v románoch vyličované, najviac srdcové, ľúbosťou rozkolísané deje nevyhnutne urobia silnejší a bezprostrednejší dojem, neodolateľnejšie ju zaberú než mužskú, o kolko pomalšiu, ťažšiu, chladným myslením obrnenú, k objektívnosti spejúcu.“²⁵ Šoltésová ďalej vysvetľovala paralelou medzi životnými úlohami veľkej väčšiny žien a obsahom zábavnej spisby: „Jej [ženine – K. H.] najvlastnejšie povolanie, [...], je: byť ženou mužovi a potom byť matkou deťom. A toto, [...], práve rozoberá a líči sa skoro vo všetkých románoch a novelách ako hlavný predmet, v tisíc násobných variáciách, prečo už prišla do zvyku žartovná otázka: „Či sa zobrali?“, keď vidíme niekoho román čítať. Tak či treba sa čudovať, že ženy najradšej čítajú romány a novely? Veď v nich nachádzajú zobrazený najvlastnejší svoj svet, a k tomu zväčša ešte v čarovnom, idealizujúcom svetle, teda vždy krajší, žiadúcejší, ako je tento skutočný.“ Podľa nej v tomto spočívalo aj nebezpečenstvo zlého vplyvu zábavného čítania na ženy. V prvom rade preto Šoltésová odporúčala dobrý výber literatúry.²⁶ Postulovala však aj svoje požiadavky na žiaduci charakter tejto zábavnej spisby. Nestačí, aby bola len zaujímavá; „kritickejšie čitateľstvo“ totiž očakáva od zábavnej literatúry: „po prvé, pravdivosť v líčení osôb a pomerov, jeho vkus a zdravý cit už odmieta fantastické výmysly i akéhokoľvek druhu premrštenosti a nepravdivosti, lebo vie, že iba z pravdivého základu vyvedie sa niečo dobrého, spoľahlivého.“ Druhá požiadavka spočívala v tom, aby „obsah zábavných diel bol mravný, totižto aby bol duchom mravnosti vedený pri podávaní či pekných, či špatných osôb alebo pomerov.“²⁷ Ak boli teda dodržané tieto kritériá, zábavný žáner (romány, novely) Šoltésová vnímala ako vyhovujúci, resp. žiaduci pre slovenské ženy.²⁸

Čo sa týka zahraničnej spisby, Šoltésová nie je radikálne proti nej, dokonca oboznamovanie sa s „cudzími spisbami“ pokladá za potrebné. Avšak, samozrejme, na prvé miesto kladie čítanie slovenskej literatúry, keďže: „Ona nás nepokazí, ak si ju len my nepokazíme pod vplyvom cudzoty. Ani nás nerozmazná, ako presladká nemecká, ani nás neznemravní, ako hmotárska a naturalistická západnícka. Na román a novelu je síce ešte chudobná, ale na znamenité básne už tak bohatá, že na každý deň v roku dostala by sa nám hodina vždy nového obživujúceho pôžitku, keby sme

²⁴ MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, E. O vplyve zábavného čítania, s. 96.

²⁵ MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, ref. 24, s. 98.

²⁶ MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, ref. 24, s. 99.

²⁷ MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, ref. 24, s. 101.

²⁸ Je zaujímavá analýza literárneho žánru v súvislosti so ženskou literatúrou od Marcina Filipowicza. Nie náhodou v tomto kontexte zdôraznil význam románu. Pozri: FILIPOWICZ, M. Urodzić naród, s. 102 – 103, podrobnejšie s. 87 – 147.

ich chceli riadne užívať. K tomu po našich časopisoch nájdeme tiež mnoho dobrého, jestli sa chceme i poučiť, a nielen zabaviť.“²⁹ Okrem toho odporúčala čítať slovanskú literatúru vo všeobecnosti, keďže „všetky sú nám blízke.“ Spomedzi nich zdôraznila českú a ruskú literatúru.

Šoltésová napokon nezabudla špeciálne mladým ženám poradiť, aby pri čítaní zábavnej spisby nezabúdali na to, že realita života sa líši od sveta prezentovaného v týchto knihách: „Pripomeniem im však toľko, aby tie pekné, idealizujúce romány čítali s rozumnou rezervou, aby potom od muža nežiadali skvelosť a pohodlie, k akému naberú chuti z nich, – ba ešte i to, aby sa on sám stal práve takým románovým hrdinom, o akých tam počítajú. Ani aby tomu kvôli, žeby si zachovali mäkké, biele rúčky, aké zvelebujú sa skoro v každom románe, nevyhýbali hrubšej práci v domácnosti.“ Šoltésová si teda uvedomovala viaceré „nástrahy“ zábavného čítania, napriek tomu ho však považovala za „mocný prostriedok vzdelávania sa.“³⁰

Medzi zábavou a poučením – *Dennica*, prvý slovenský časopis pre ženy

V tom istom roku, ako vyšiel tento Šoltésovej článok, vznikol aj prvý slovenský časopis pre ženy, *Dennica*.³¹ Medzi dôležité argumenty zdôvodňujúce jej vznik a existenciu bola podpora špecificky ženského čítania. Šoltésová písala o tom Vansovej,³² že „[...] my veľmi a veľmi potrebovali by sme ešte jeden zábavný časopis popri *Pohľadoch* [*Slovenských pohľadoch* – K. H.], **ktorý mal by byť zábavnejší, viac pre ženy uspôsobený** [zvýraznenie moje – K. H.], než tieto.“ Je charakteristické, že pri tejto argumentácii sa objavil aj motív „cudzej“ spisby, ktorá bola vnímaná ako nežiaduca pre slovenské ženy: „Potrebovali by sme to už i preto, aby náš ženský svet nekrmil sa samou cudzou stravou.“³³ Vracajúc sa k téme *Slovenských pohľadov*, Šoltésová ďalej konštatovala, že: „Pohľady sú ovšem dobré, i veľmi pečlivo redigované, ale samé nepostačujú, a sú aj trochu prisuché pre ženy. Pravda len pre naše ženy, ktoré nerady vážne veci čítajú, keď od mladi nie sú upravované k nim.“³⁴ Práve na príklade komparácie so *Slovenskými pohľadmi* je dobre viditeľný názor Šoltésovej na rozdiely medzi mužským a ženským čitateľstvom. Zaujímavý je aj postreh T. Vansovej, ktorá v liste Karlovi Kálalovi konštatovala: „U nás panie a slečny rady čítajú, ale najradšej romány. Poučné články a ťažšie básne ostanú v *Pohľadoch* nepovšimnuté.“³⁵

²⁹ MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, ref. 24, s. 103 – 104.

³⁰ MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, ref. 24, s. 104.

³¹ Podrobnejšie o tom pozri: HOLLÝ, ref. 20, s. 33 – 40.

³² Išlo o súhlasné stanovisko s názorom K. Kálala, iniciátora založenia *Dennice*.

³³ Nie je úplne jasné, čo presne mala Šoltésová na mysli. Možno však predpokladať, že okrem – podľa nej – nežiaducich diel z nemeckej či inej neslovenskej literatúry narážala aj na po slovensky vychádzajúcu provládnu populárnu tlač.

³⁴ List E. Šoltésovej T. Vansovej z 13. 12. 1896. Šoltésová v tomto liste však vyjadrila aj svojou skepsu nad možnou realizáciou tohto projektu.

³⁵ List T. Vansovej K. Kálalovi z 18. 1. 1897.

Vansová musela čeliť ostrej kritike národoveckých autorít voči novému periodiku, ktorého bola redaktorkou. Zachoval sa jej list, v ktorom jednomu z najvplyvnejších oponentov, Jozefovi Škultétymu, vysvetľovala, prečo má *Dennica* svoje miesto na slovenskej časopiseckej scéne. Argumentovala práve analýzou problematiky ženského čítania. Upozorňovala, že „aj ženy rady čítajú, vzdelávajú sa.“ Pritom diferencovala spoločenskú vrstvu čitateľiek. Podľa nej, kým ženy z „vyšších vrstiev“ čítali najmä romány, ženy z „nižších vrstiev“, okrem Biblie a niektorých zábavných diel, takmer vôbec nečítali. Práve pre tieto ženy, ktoré nemohla výraznejšie ovplyvniť existujúca národovecká tlač, mala byť určená *Dennica*. Škultétymu vysvetľovala, že: „Ony [ženy z „nižších vrstiev“ – K. H.] tiež sa chcú poučiť, ale kde to majú urobiť? Národné noviny nevniknú do ľudu, ja to viem, lebo žijem s ním, tým menej Pohľady, ktoré predpokladajú už vyšší stupeň vzdelanosti. Keby sme chceli ísť rad radom po odberateľoch Pohľadov, nuž na prstoch zpočítať môžeme tie panie a slečny, ktoré od počiatku do konca vyčítajú Pohľady. Ja pokladám si to nie len za povinnosť, ale aj pôžitok mám z toho veliký, no hneď v T. [v Tisovci – K. H.] keď dohováram, že sú Pohľ. nerozrezané, mi odseknú: my tomu nerozumieme, to je len pre Teba a pre Marínu Ormisovú.“³⁶ Vansová, ako redaktorka *Dennice*, sa teda snažila predovšetkým vytvoriť a utužiť čitateľské zručnosti u tej časti ženského obyvateľstva, ktorá nebola navyknutá na čítanie. Z hľadiska literárneho žánru, mala *Dennica* plniť funkciu akéhosi „mostu“ medzi zábavou a poučením. Na jednej strane mal byť jej obsah prístupnejší („zábavnejší“) v porovnaní napr. so *Slovenskými pohľadmi*, na strane druhej sa mali jej prostredníctvom popularizovať aj náročnejšie („poučnejšie“) texty. Samozrejme, hranica medzi týmito dvoma žánrami nebola vždy jednoznačne určená. Čo sa týka textov s prevažne poučnejším obsahom, treba spomenúť najmä úvahy a zamyslenia s nejakým morálnym odkazom,³⁷ ktoré boli často venované úlohám ženy v rodine a v národe. Treba však dodať, že jedným z hlavných cieľov tejto publicistiky bolo šírenie a utužovanie kresťanského svetonázoru a národného povedomia čitateľiek *Dennice*.³⁸

Práce spojené s tvorbou *Dennice* boli takmer výlučne na pleciach T. Vansovej, ktorá si vytvorila svoju sieť prispievateľov a prispievateľiek. Jednou z nich bola jej blízka priateľka a spolupracovníčka, E. Šoltéssová. Hoci si Šoltéssová bola vedomá veľkého vplyvu zábavného čítania,³⁹ do *Dennice* prispievala práve poučnými článkami

³⁶ List T. Vansovej J. Škultétymu zo 4. 2. 1898.

³⁷ Zaujímavý je postreh o dobovom charaktere poučných článkov z pera P. Libu: „Ak sa od literatúry pre ľud žiada náučnosť, výchovnosť, poučnosť, t. j. poznávací funkcia, myslí sa pritom najviac na mravoučnosť, výchovnosť, teda na kategórie morálne, a nie reálne, vecné.“ Pozri: LIBA, ref. 4, s. 247.

³⁸ K tejto téme pozri zaujímavú analýzu D. Hučkovej: HUČKOVÁ, Dana. Literárny obraz ženy, s. 62 – 78.

³⁹ Napr., keď Vansová plánovala zväčšiť rozsah *Dennice*, Šoltéssová jej písala: „To by, myslím, muselo najviac zábavného [čítania – K. H.] pribudnúť, ženskému čitateľstvu je tým najlepšie vyhovené [...]“ Pozri: list E. Šoltéssovej T. Vansovej z 27. 6. 1899.

mi.⁴⁰ V navykaní čitateľiek na tento náročnejší žáner videla aj jednu z úloh *Dennice*. Napr. v texte *Načo sú tie ženské časopisy?*⁴¹ venovala pozornosť aj tejto problematike. Konštatovala, že „poučná látka“ v ženskom časopise „[...] má, alebo snaží sa mať, tú prednosť pre ženy, že je prispôsobená k ich ponímaniu, že im je ľahšie prístupná.“ Dalej konštatovala: „Ženské vôbec rozhodne najradšej majú časopisy belletristické, kde je čím viac zábavnej látky. Lenže poučné, suchšie články v týchto nečítajú, ale obchodia ich s myšlienkami: »To je nie pre mňa, to sa mňa netýka« – a to je nie dobre. Tým ženy zaostávajú duchovne, vytvárajú sa zo všetkých vážnejších záujmov, o ktorých čítaním mali by sa poučiť. A takéto v špeciálne ženskom časopise podané už prečítajú so zaujatosťou, ak by tejto celkom nebolo, nuž aspoň z povinnosti, lebo tu už majú povedomie, že sa to všetko ich týka.“⁴² Úlohu ženských časopisov teda Šoltéssová videla v postupnom zvyšovaní vzdelanostnej úrovne čitateľiek.⁴³

Zameranie *Dennice* na menej vzdelané čitateľky z „nižších vrstiev“ je celkom zrejmé.⁴⁴ Túto snahu Vansovej dobre dokladuje jej list Maríne Maliakovej z roku 1903, ktorej písala v súvislosti s jej príspevkom (Maliaková bola pravidelnou prispievateľkou do *Dennice*): „Opis miest a pamätností by nám bol veľmi potrebný, ja som už na to pomýšľala, ako by to bolo možno, ale i tak by sa to dalo, keby každý, kto niekam cestuje, alebo nachodí sa na pamätnom mieste, podal svoje dojmy a k tomu historické rozpomienky.“⁴⁵ Fakt, že takýto obsah by bol pre čitateľky *Dennice* vhodný, zdôvodnila takto: [...] Mnohá dáma cestuje dakam a ani len to nevie, v ktorej stolici leží to mesto. Ja som sa raz na tis. stanici opýtala jednej slečny, kam cestuje: „Do Ungváru“⁴⁶, riekla. A ja na to: „A kade pocestujete?“ „Neviem, lebo so mnou cestuje bratranec, ale myslím, že na Liptovský Sv. Mikuláš“. A ešte opýtala

⁴⁰ Ako paralelu možno spomenúť, že Šoltéssová v rámci príprav prvého zväzku Letopisu Živeny konštatovala, že jeho obsah by mal byť prevažne zábavný. Pozri: list E. Šoltéssovej T. Vansovej z 24. 9. 1895. Avšak v ďalšom zväzku Letopisu Živeny (1898) ona sama uverejnila „poučnú“ prácu nazvanú Potreba vzdelanosti pre ženy zvlášť zo stanoviska mravnosti. O tomto svojom texte vyjadrila nasledovne: „Ja sama chystám teraz nie zábavnú, ale vážnu prácu. „Poučnú“ – ak je to nie prináročité označenie.“ Pozri: list E. Šoltéssovej T. Vansovej z 7. 9. 1896.

⁴¹ Je zaujímavé, resp. možno v mnohých ohľadoch aj charakteristické, že tento Šoltéssovej článok bol pre viaceré čitateľky príliš náročný a mali problém pochopiť jeho odkaz. Porovnaj: A. K. Čo máme žiadať od *Dennice*, s. 59.

⁴² ŠOLTÉSOVÁ, E. Načo sú tie ženské časopisy?, s. 17.

⁴³ Tento motív rozvíja v ďalšej časti tohto textu, pozri: ŠOLTÉSOVÁ, E. Načo sú tie ženské časopisy?, s. 18 – 19.

⁴⁴ Toto zameranie dokladuje aj text: BRATISLAVA. Návšteva u našej Eleny Maróthy-Šoltészsovej, s. 39 – 41. Podľa Slovníka slovenských pseudonymov sa pseudonymom „Bratislava“ podpisovala Elena Ivanková, rod. Kutlíková, pozri: ORMIS, ref. 21, s. 99.

⁴⁵ O tom, že rozširovanie geografických, dejepisných, príp. vlastivedných vedomostí v patriotickom podaní pokladala Vansová za potrebné, svedčí jej chvála na istú francúzsku brožúru, o ktorej obsahu informovala Šoltéssovú, pozri: list T. Vansovej E. Šoltéssovej z 9. 2. 1903.

⁴⁶ Ide o Užhorod.

som sa jej, kde leží asi Ungvár, ale ani neodpovedala.“⁴⁷ Z tohto fragmentu vyplýva (okrem chabej úrovne vzdelania žien v jej okolí), že Vansová sa naozaj snažila z pozície redaktorky *Dennice* rozšíriť duševný obzor svojich čitateľiek. Výstižne sa o tom vyjadrila E. Šoltéssová, keď v liste Vansovej konštatovala: „tak sa zdá, že Dennicu si obľubujú i také jednoduchejšie čitateľky, a to je dobre. Tie by bez *Dennice* vari nemaly žiadnej povedome-slovenskej duševnej stravy.“⁴⁸

Vansovej pochybnosti o písaní pre ženy z „ľudu“

Napriek tomu však existujú doklady o tom, že Vansovú zameranie na menej vzdelané čitateľky do istej miery aj zaťažovalo, o čom sa výstižne vyjadrila v liste E. Šoltéssovej. Písala jej, že plánuje zvýšiť cenu za *Dennicu*⁴⁹ a v tej súvislosti sa dotkla témy, pre koho je vlastne *Dennica* určená: „S tou drahotou pri *Dennici* je to tak, že čo by ako lacný bol ten časopis, ba čo by ho darmo dávali, náš ľud nebude ho odberať. *Dennica* bola už len dosť lacná; za päť rokov snažila sa dosiahnuť svoj pôvodne určený cieľ: ísť medzi ľud. Ale tu je cele iné potrebné. Ja som ešte neuhádla udreť na strunu srdca ľudu. Ani tam, ani inde som neuspokojila. K ľudu nemôžem dolu nižšie – i budem sa snažiť ísť vyššie do našich vrstiev. I nám je treba, a to veľmi, dačo viac, ako sme mali dosiaľ. Snaď medzi tým ľud zase naučí sa pochopovať, že mu je treba viac duševnej potravy. Teraz na mnohých miestach dostačuje „*Vlasť a Svet*“⁵⁰ a pre túto neodberajú *Dennicu*. *Vlasť a Svet* dajú i darmo, i obrázky sú v nej, nuž aspon deti pobavia sa s „pánmi“. A mne už protiví sa viseť medzi dvoma svetami, [...] pre ľud písať je ťažká vec. Fantázia ľudu je fantázia nedospelého dieťaťa, potrebuje veľmi mnoho silnej potravy, temer nemožnej. Ľud nerád číta o sebe, len o vyšších, o vojnách, zbojníkoch, o vraždách, krádeži, o princoch a kráľoch, preto „ponyva irodalom“⁵¹ je v nižších vrstvách tak obľúbená. Darmo v tomto ohľade Hlasisti kážu zoberať sa so životom „malého človeka[“], práve ten „malý“ nechce o sebe nič vedieť. Ja poznám kus nášho ľudu. Jemu jemná kresba nič neplatí, jemu silné, makavo natrené farby, obraz krikľavý, nápadný lahodí a nedbá na vnútornú cenu. Je ešte dieťa hľadajúce pestré kamienky a skielka, ktoré ukazujú zas svet v iných farbách, svet báječný. – Nuž, kto si za päť rokov neobľúbil *Dennicu*, neobľúbi si ju ani po šiesty, – komu ale stala sa už milou, ten dá tú korunu. Dosť ma to stálo uvažovania.“⁵² Tento dlhší citát z Vansovej listu má podľa mojej mienky z hľadiska témy tohto článku svoje opodstatnenie. Veľmi dobre totiž vystihuje jej vnímanie problémov písania

⁴⁷ List T. Vansovej M. Maliakovej z 7. 11. 1902.

⁴⁸ List E. Šoltéssovej T. Vansovej, zo 7. 10. 1903.

⁴⁹ Toto zvýšenie bolo skutočne avizované na konci roka 1902 s tým, že tie čitateľky, ktoré na to nemajú, môžu platiť sumu ako dosiaľ, príp. niektoré by mohli *Dennicu* dostávať aj zadarmo. Pozri: VANSOVÁ, T. Pri konci roku, s. 254.

⁵⁰ *Vlasť a svet* bol populárny časopis provládného zamerania, písaný po slovensky.

⁵¹ Po maďarsky: „braková literatúra“.

⁵² List T. Vansovej E. Šoltéssovej z 9. 2. 1903.

pre (nielen) ženské čitateľky z „ľudu“. Na otázku, či Vansová aj skutočne zmenila zamerania *Dennice* v zmysle citovaného fragmentu, v danej chvíli nie som schopný odpovedať. To by si vyžadovalo podrobnú obsahovú analýzu *Dennice* so zameraním na komparáciu prvých piatich ročníkov tohto periodika s neskoršími. Je to však v každom prípade jeden z vhodných námetov pre ďalší výskum.

Čo čítať? – odporúčania pre ženy v *Dennici* (1902)

Dennica je nepochybne jedným z kľúčových prameňov pre výskum problematiky ženského čítania.⁵³ Spomeniem však už len jeden text z tohto periodika, ktorý je primárne venovaný ženskému čítaniu, resp. ide o rady a inštrukcie pre čitateľky *Dennice*, čo a akým spôsobom majú čítať.⁵⁴ Poukazuje sa v ňom na veľké množstvo dostupných kníh, z ktorého je veľmi náročné „vybrať si takú, ktorá hodí sa pre nás, ktorá napraví a nezkazí náš vkus, ktorá prispeje ku vzdelaniu dusí našich“. Autor, resp. autorka textu sa konkrétne zamýšľa nad otázkou, aké je vhodné čítanie pre mladé dievčatá. Zásadná úloha sa prisudzuje matke dievčaťa: „Matka umná má vedieť, čo dovoliť dievčaťu čítať a dobré, ušľachtilé dievča nevezme knihu nedovolenú do ruky, bez toho, aby sa neporadila s matkou – a čoby jej tú knihu priam i najlepšia priateľka dala do ruky. Dievča nech nezabúda, že jej najlepšou priateľkou je jej matka. Srdce materinské je to najvernejšie srdce, rada matkina najspoľahlivejšia rada. Prirodzene, že často i sama matka mýliť sa môže v úsudku svojom o čítbe a vôbec o literatúre, tým viac, čím zaostalejší je jej duch, čím menej ona rozmýšľa o tom.“ Preto sa kladie matkám na starosť, aby dbali o svoje vzdelanie a boli tak schopné správne usmerniť svoje deti. Pokračovanie článku je už venované konkrétnym literárnym typom a odporúčaniam. Zdôrazňuje sa tu kategória „našich kníh“, z ktorých sú osobitne vyzdvihnuté romány Vajanského a časopis *Slovenské pohľady*. V súvislosti s týmto periodikom sa konštatuje napr., že: „Pohľady máme čítať vždy od začiatku do konca, vyjmúc toho, čo nerozumieme, na príklad latinských citátov.“⁵⁵ Odporúčalo sa však aj čítanie slovenských básní (napr. od Sládkoviča a Hviezdoslava).⁵⁶ Ženy boli ďalej povzbudzované, aby ich neodradili od ďalšieho čítania pre ne nezrozumiteľné pasáže. Odporúčalo sa im nasledovne: „Keď nachodíte miesta, alebo slová nesrozumiteľné, dajte si ich vysvetliť, zastavte sa, rozmýšľajte menovite nad dákou hlbšou a vážnejšou myšlienkou. Nedajte sa zdržať falošnému studu opýtať sa,

⁵³ Podobne ako aj druhý slovenský ženský časopis, *Živena*.

⁵⁴ Čo čítať?, s. 246 – 249.

⁵⁵ V tejto súvislosti možno dodať, že na stránkach *Dennice* sa nachádzala rubrika vysvetľujúca význam cudzích slov.

⁵⁶ Ref. 54, s. 247 – 248. V súvislosti s odporúčaním, aby ženy čítali básne, je zaujímavá skoršia zmienka Šoltésovej. Keď pripravovala prvý zväzok *Letopisu Živeny*, Ludmila Podjavorinská ju informovala, že nebude mať problém dodať nejaké básne, na prózu však bude potrebovať veľa času. Šoltésová sa vyjadrila nasledovne: „Konečne budem ju žiadať aspoň o tie básničky, akby z prózy nebolo nič. Ináč ale náš ženský svet radšej má prózu.“ Pozri: list E. Šoltésovej T. Vansovej z 28. 10. 1895.

čo znamená to alebo ono cudzé slovo, alebo nesrozumiteľná veta, najme vo viazanej reči. Nečítajte len preto, aby ste zabili čas a zahnali nudu, ale čítajte, aby ste vzdelali svojho nesmrteľného ducha.“ Je charakteristické, že aj v tomto texte nachádzame odporúčanie, aby ženy nevyhľadávali v knihách len populárne ľúbostné scény: „Keď čítate znamenitú knihu, nehládajte len dej – a – ako to často vídať, len zaľúbené scény, ale pozorujte na opis a nepominte všímať si i tých skrytých krás knihy, ktoré sú práve tie navzácnnejšie. Uvažujte o tom, čo ste prečítali. [...] Jednotlivé, aforistické myšlienky vypisujte a zapamätajte si, aby ostaly vašim duševným majetkom a rozmnožovali zásobu múdrosti pre život.“ Okrem týchto pokynov sa upozornilo na to, aby po prečítaní slovenských kníh, dievčatá siahli po knihách „iných národov slavianskych“. Z nich sa najviac odporúčali české knihy (napr. *Babička* od B. Němcovej, dieľa K. Světlej, Žofie Podlipskej, E. Krásnohorskej či Venceslavy Lužickej), ale spomína sa aj ruská literatúra.⁵⁷ Zaujímavé je, že v tomto texte sa explicitne nevaruje pred „cudzou“ literatúrou. Skôr sa len naznačuje, že najnovšie literárne žánre nie sú najvhodnejšie: „Ale ten najnovší realizmus, zjavivší sa už i v českej literatúre je nám akýsi cudzí a nesympatický.“⁵⁸

Z citovanej vzorky dobových postojov vyplýva, že vedúce osobnosti slovenského ženského hnutia (v prípade tohto textu najmä Šoltésová a Vansová) pokladali čítanie za jeden z hlavných prostriedkov na uskutočnenie svojich cieľov – vzdelávania žien k národnému povedomiu, mravnosti a k výchove úlohy ženy v rodine a v domácnosti. Samozrejme, čítanie bolo vnímané ako aktivita na voľný čas, ktorý si ženy popri domácich prácach našli.⁵⁹ Čítanie malo byť prostriedkom k rozvoju neraz veľmi slabej vzdelanosti a všeobecného rozhľadu žien. Viackrát sa konštatovalo, že ženy prirodzene inklinujú k zábavnej spisbe, predovšetkým boli obľúbené romány s ľúbostnou tematikou. Vplyv takýchto diel na ženy Šoltésová vníma la kriticky, preto kládla dôraz na dobrý výber beletristických diel na základe morálne správneho poučenia a celkového odkazu konkrétnej knihy. Ak sa táto požiadavka dodržala, tak zábavný žánr považovala za vhodný pre ženy. Na druhej strane (a v neposlednom rade) sa Šoltésová s Vansovou snažili podporiť ženy aj v čítaní textov, ktoré im mali sprostredkovať poučenie. V tom veľmi dôležitú úlohu zohral časopis

⁵⁷ Ref. 54, s. 248 – 249.

⁵⁸ Ref. 54, s. 249.

⁵⁹ Predstava ženy, ktorá by sa plne nevenovala rodine a domácnosti, ale namiesto toho sa napr. vzdelávala (t. j. čítala) alebo dokonca sa chcela stať spisovateľkou, bola aj v období krátko pred prvou svetovou vojnou často vnímaná ako kontroverzná a vyvolávala nevôľu v konzervatívnych národoveckých kruhoch. V tejto súvislosti možno spomenúť divadelnú inscenáciu Olga Rubešová (dielo Františka Xavera Svobodu z roku 1902) z roku 1913. Táto inscenácia vyvolala zaujímavú a emotívnu polemiku aj o tom, či má žena právo nevydať sa v záujme byť spisovateľkou. Podrobnejšie k tomu pozri: HOLLÝ, ref. 20, s. 97 – 112. Môžeme ešte spomenúť zbierku poviedok Ženy od Hany Gregorovej z roku 1912, ktorá vyvolala mnoho kritických reakcií najmä v turčiansko-svätomartinských národoveckých kruhoch. Objavuje sa tam aj tematika čítania žien. Porovnaj napr. poviedku Slečinka a slúžka: GREGOROVÁ, H. Ženy, s. 1 – 12.

Dennica. Skutočnosť, že jeho podnadpis znel „ženský list pre poučenie a zábavu“ svedčí o tom, aký typ ženského čítania pokladali Vansová so Šoltésovou za vhodný a potrebný. Charakteristické bolo aj odporúčanie, aby Slovenky preferovali slovenskú, príp. slovanskú spisbu. Čo sa týka „západnej“, najmä nemeckej románovej literatúry, stretávame sa buď s explicitným varovaním pred jej čítaním, alebo s výzvami k opatrnosti pri výbere konkrétneho diela. Pri programovej preferencii slovenskej spisby sa podľa mojej mienky myslelo aj na to, aby jej odkaz korešpondoval s ideológiou nacionalizmu v slovenskom národnom hnutí, t. j. napr. po slovensky vydávaná provládna tlač nebola žiaduca (ako to nepriamo vyplýva z Vansovej porovnania vplyvu *Dennice* a *Vlasti a sveta*).

V tomto príspevku som sa venoval názorom na ženské čítanie, a teda nie samotnému čítaniu. Otázka nakoľko mali tieto náhľady na ženské čítanie aj reálny dosah, by mohla byť predmetom samostatného príspevku. Môžem len konštatovať, že publikácie spolku Živena (nerátajúc časopis *Živena*) nejaký relevantnejší vplyv nemali, čo je zrejme už len z ich počtu. Spomenuté neúspešné projekty „Kalendáru pre hospodyne“ či „Rodinnej čítanky“ taktiež nabádajú skôr ku skepse ohľadom reálneho vplyvu *Živeny* na čítanie slovenských žien. Nepochybne neporovnateľne väčší vplyv mali ženské časopisy, z ktorých som sa na tomto mieste venoval len *Dennici*.

V úvode tohto príspevku som konštatoval, že mojím cieľom nie je podať syntetizujúce zhrnutie analyzovanej problematiky. Som si totiž vedomý toho, že existuje mnoho ďalších relevantných prameňov k tejto téme, ktoré som nespomenul (napr. texty z časopisu *Živena*) a pramene, ktoré som v štúdiu prezentoval a analyzoval by sa určite dali interpretovať v širších kontextoch. Je to úloha pre ďalšie výskumy. Touto štúdiou som sa však okrem iného snažil upozorniť práve na dobrý výskumný potenciál témy ženského čítania z hľadiska slovenského ženského hnutia v danom období.

P r a m e n e

Památník národného písemnictví (Praha) – Literární archiv. Fond Kálal, Karel.
List T. Vansovej K. Kálalovi z 18. 1. 1897.

Slovenská národná knižnica (Martin) – Literárny archív.

List E. Šoltésovej T. Vansovej zo 7. 3. 1886, SNK-LA, sign. 198 Z 8.

List E. Šoltésovej T. Vansovej z 11. 4. 1886, SNK-LA, sign. 198 Z 8.

List E. Šoltésovej T. Vansovej z 24. 9. 1895, SNK-LA, sign. 128 A 35.

List E. Šoltésovej T. Vansovej z 28. 10. 1895, SNK-LA, sign. 128 A 35.

List E. Šoltésovej T. Vansovej zo 7. 9. 1896, SNK-LA, sign. 128 A 35.

List E. Šoltésovej T. Vansovej z 13. 12. 1896, SNK-LA, sign. 128 A 35.

List T. Vansovej J. Škultétymu zo 4. 2. 1898, SNK-LA, sign. 49 AV 18.

List E. Šoltésovej T. Vansovej z 27. 6. 1899, SNK-LA, sign. 41 EE 35.

List E. Šoltésovej T. Vansovej z 10. 7. 1899, SNK-LA, sign. 128 A 35.

- List E. Šoltésovej T. Vansovej z 23. 10. 1899, SNK-LA, sign. 128 A 35.
 List T. Vansovej M. Maliakovej z 7. 11. 1902, SNK-LA, sign. 198 AB 2.
 List V. Sokolovej I. Hurbanovej z 29. 12. 1902. SNK-LA, sign. 138 V 7.
 List T. Vansovej E. Šoltésovej z 9. 2. 1903, SNK-LA, sign. M 98 I 27.
 List E. Šoltésovej T. Vansovej, zo 7. 10. 1903. SNK-LA, sign. 198 Z 8.

Zoznam bibliografických odkazov

- A. K. Čo máme žiadať od Dennice. In *Dennica*, 1898, roč. 1, č. 4, s. 59 – 61.
- BOROVOHÁJSKY [ZÁTHURECKÝ, A. P.]. Potreba rodinnej Čítanky.
 In *Dennica*, 1899, roč. 2, č. 2, s. 29 – 30.
- BRATISLAVA [IVANKOVÁ, E.]. Návšteva u našej Eleny Maróthy-Šoltészovej.
 In *Dennica*, 1899, roč. 2, č. 3 s. 39 – 41.
- Čo budeme čítať? In *Živena. Národní almanach*. Turč. Sv. Martin : „Živena,“
 spolok slovenských žien, 1872, s. 218 – 221.
- Čo čítať? In *Dennica*, 1902, roč. 5, č. 12, s. 246 – 249.
- GREGOROVÁ, H. *Ženy*. Liptovský Sv. Mikuláš : F. Klimeš, 1912. 157 s.
- HOLLÝ, K. *Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome
 19. a 20. storočia*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve
 Prodama, spol. s r. o., 2011. 178 s.
- LIBA, P. *Čítanie starých otcov. Príspevok k výskumu spoločenskej funkcie
 a k vydávaniu prozaickej literatúry pre ľud na Slovensku v rokoch 1848 – 1918*.
 Martin : Matica slovenská 1970, 424 s.
- MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, E. O vplyve zábavného čítania. In MARÓTHY-
 ŠOLTÉSOVÁ, Elena. *Pohľady na literatúru*. Ed. Ivan Kusý. Bratislava :
 Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 92 – 105.
 [pôvodne: *Národné noviny*, roč. 29, 1898, č. 29 – 31].
- ORMIS, J. V. *Slovník slovenských pseudonymov*. Turčiansky Sv. Martin :
 Slovenská národná knižnica, 1944, 366 s.
- PIETOR, A. A. Záverečné slovo. In *Živena. Národní almanach. II*. Turč. Sv. Martin :
 „Živena,“ spolok slovenských žien, 1885, s. 309 – 310.

- PIVKOVÁ, A., PIETOR, A., MUDROŇOVÁ, A. Príhlas k ct. obecnstvu slovenskému. In *Živena. Národní almanach*. Turč. Sv. Martin : „Živena,“ spolok slovenských žien, 1872, s. 226 – 232.
- PREPÁČTE [GREGOR TAJOVSKÝ, J.]. Živena a jej tajomník. In *Jozef Gregor Tajovský. Dielo VI*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 427 – 430 [pôvodne: *Hlas*, roč. 5, 1903, s. 238 – 241].
- Rozpomienka na naše slávnosti. In *Dennica*, 1899, roč. 2, č. 9, s. 137 -139.
- SOLTÉSZOVÁ, E. K návrhu o Slovenskej Čítanke. In *Dennica*, 1899, roč. 2, č. 3, s. 33 – 35.
- ŠOLTÉSOVÁ, E. Načo sú tie ženské časopisy? In *Dennica*, 1898, roč. 1, č. 2, s. 17 – 19.
- [ŠOLTÝSOVÁ, E.]. Úloha „Živeny.“ (Výťah z reči, ktorú predniesla podpredsedníčka pani Elena Šoltýsová vo valnom shromáždení dňa 5. augusta 1885.). In *Živena. Národní almanach. II*. Turč. Sv. Martin : „Živena,“ spolok slovenských žien, 1885, s. 299 – 308.
- VANSOVÁ, T. Pri konci roku. In *Dennica*, 1902, roč. 5, č. 12, s. 254.
- ### Literatúra
- FILIPOWICZ, M. *Urodzić naród. Z problematyki czeskiej i slowackiej literatury kobiecej II połowy XIX wieku*. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008, 275 s.
- HUČKOVÁ, D. Literárny obraz ženy. Reflexia postavenia žien v časopise „Dennica“ v rokoch 1898 – 1903 a dobový literárny obraz ženy. In DUDEKOVÁ, G. (ed.). *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 62 -78.
- KODAJOVÁ, D. Živena – spolok slovenských žien. In DUDEKOVÁ, G. (ed.). *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 215 – 232.
- ULRICHOVÁ, V. Biografické kalendárium Eleny Maróthy-Šoltésovej. In *Biografické štúdie* 12. Martin : Matica slovenská 1985, s. 97 – 101.
- VOTRUBOVÁ, Š. *Živena. Jej osudy a práca*. [Turčiansky Sv. Martin] : Živena, spolok slovenských žien, 1931. 351 s.

To the issue of reading for women from the perspective of Slovak women's movement from the last third of the 19th to the beginning of the 20th century

Karol Holly

The author deals in the article with the opinions of the leading personalities of the Slovak women's movement on the issue of women's reading at about the time from the constitution of Živena to the beginning of the 20th century.

Except for a few anonymous authors, the author of this study concentrates on the opinions and observation of E. Maróthy-Šoltéssová and T. Vansová.

Reading was considered to be one of the main means for the realization of the principal aim of the Slovak women's movement which was to educate women to the national awareness, morality.

On the other hand reading was also perceived as the activity for a leisure time alongside the domestic works and it had to be mainly a tool for the development of often very low level of the education of women. It was stated several times that women inclined to novels, short stories, especially popular were novels with the theme of love.

Šoltéssová perceived the impact of such works on women very critically a therefore took stand at the good selection of the fictional works. Very important was the morally right message and the general message of the specific book.

Šoltéssová and Vansová tried to support women to read also the texts that brought the advices. Very important role played in it the magazine Dennica.

Characteristic was the recommendation for the Slovak women to prefer Slovak and Slavic literature. This was connected with the fact that Slovak women's movement was primary influenced by the nationalism in the Slovak national movement. Regarding so-called „west“ and especially German fictional literature people were either warned against reading it or were prompted to be cautious in selecting of the particular work.

K problematike ženských pseudonymov v slovenskej literatúre na prelome 19. a 20. storočia

Dana Hučková

Ján V. Ormis, autor prvého slovenského systematického *Slovníka slovenských pseudonymov* z roku 1944, označil za „hlavné príčiny pseudonymity u Slovákov“ dva momenty: „obavu pred perzekúciou“, keď „často sa za pseudonymom skrývali slovenskí ľudia pri osobných nápadoch, polemikách“, a módný aspekt, nakoľko „neraz išlo i o módu“.¹ Pri používaní fiktívnych literárnych mien však takisto zohrávali istú úlohu psychologické komplexy, povaha a intencia diela a okrem ďalších tiež ro- dový aspekt.

Literárnohistorické skúmanie ženských pseudonymov sa spája nielen s evidenciou daného javu, ale vo významnej miere súvisí aj s problematikou dobového historického a literárneho kontextu a špecifik literárnej komunikácie. Už A. Popovič charakterizoval pseudonym ako „komunikačnú interakciu medzi autorom a čitateľom“² s dôležitou funkciou prenosu informácií tak o autorovi, ako aj o samotnom texte. V nadväznosti na túto líniu uvažovania, so zreteľom na nasmerovanie pseudonymu voči autorovi a textu, urobil J. Šrank systematizáciu pseudonymov do troch základných skupín: niektoré pseudonymy realizujú najmä mystifikačnú funkciu (t. j. to, čo pseudonym o autorovi nenaznačuje), iné sú postavené na mani- festačnej dimenzii (čo pseudonym o autorovi naznačuje), ďalšie akcentujú referenciu na samotný text (čo pseudonym naznačuje o texte, ktorý je ním podpísaný).³ Tieto tri dimenzie pseudonymov sa javia ako určujúce aj pri analýze literárnej tvorby žen- ských autoriek a lektúry určenej pre ženy, ktorá vznikala v kontexte slovenskej lite- ratúry na konci 19. a na začiatku 20. storočia.

Presadzovanie sa žien v oblasti literatúry, no takisto napr. aj novinárstva, nebolo minimálne do 80. rokov 19. storočia samozrejmom záležitosťou. J. Sand v tejto súvislosti uvádza: „Keď sa novinárstvom, ako javom novodobej kultúry, začali serióznejšie teoretici zaoberať na začiatku 20. storočia (D'Ester, *Zeitungswessen*), nikomu z nich nezišlo na um zaujímať sa o úlohu žien v tomto masovom komunikačnom procese. Ešte vždy bola v tom

¹ ORMIS, J.V. *Slovník slovenských pseudonymov*, s. 11.

² POPOVIČ, A. *Poetika pseudonymu z aspektu literárneho vzdelania*, s. 126.

³ ŠRANK, J. *Pseudonym a mystifikácia v súčasnej slovenskej poézii*, s. 162.

čase novinárska tvorba doménou mužov a pritom prácou nie veľmi cenenu. Bývalá Rakúsko-uhorská monarchia a v nej Slovensko neboli výnimkou. A to v čase, keď roku 1898 založila v Ružomberku Terézia Vansová prvý mesačník pre ženy *Dennica*, boli vo Francúzsku časopisy pre nežné pohlavie redigované necelých 20 rokov predtým obyčajne mužmi. Ba polstoročie predtým sa mohli v parížskych *Le Figaro* objaviť články od autoriek len pod mužským pseudonymom.“⁴

Takáto konvencia súvisela s tradičným chápaním biologického determinizmu, v rámci ktorého sa mužský a ženský princíp vnímali ako protiklad kultúry a prírody, intelektu a telesnosti. Biológia pohlavia sa odrazila v ideologických schémach presadzujúcich preferenciu mužských výkonov a spochybňujúcich a prehliadajúcich tvorbu žien. Feministická historiografia v tejto súvislosti hovorí o „svete definovanom a dominovanom mužmi“, o „androcentrickom vzťažnom a terminologickom rámci“ (G. Lerner),⁵ v kontexte ktorého boli ženy v histórii vnímané ako menšina na okraji a ich aktivity boli marginalizované.

Uplatnenie žien v literatúre bolo súčasťou dobového ženského emancipačného hnutia ako jedného z prejavov modernizácie konca 19. storočia, ktoré spájalo úsilie o prekonanie obmedzujúcich stereotypných ideologických schém s riešením sociálnych otázok, prednostne výchovy a vzdelania, životných podmienok a profesijného uplatnenia žien.

V slovenskom prostredí sa otázka ženskej emancipácie formovala, ako na to poukázal historik K. Hollý,⁶ v kontexte diskurzu slovenského národného hnutia. V jeho rámci boli situované i snahy o založenie samostatného ženského časopisu.⁷ Už zámer vydávať časopis pre ženy narazil na nepochopenie a bol ostro kritizovaný (S. H. Vajanský, J. Škultéty):⁸ aktívne ženy narážali na spoločenské predsudky, podľa ktorých boli tradičnými ženskými cnosťami pôsobenie v domácom priestore, podriadenosť, náboženská viera. Keď časopis *Dennica* napokon v roku 1898 začal vychádzať, hneď sa aj objavili kritické hodnotenia plné výhrad. Na obranu žien vtedy vystúpil ružomberský nakladateľ Karol Salva, ktorý vo svojej obhajobe poukázal na kvantitatívny rozdiel v literárnom presadzovaní sa mužov a žien: „*To je iné, keď sa o prvom čísle niektorého časopisu, ktorý chopili sa vydávať mužovia, napíše rezné slovo. Dobré je tak; nech si dajú pozor! veď jest mužov na stá, ktorí píšu. Ale ženy máme dve-tri!*“⁹

Kvantitatívny nepomer však neplatil iba pri autorstve, ale týkal sa aj čitateľskej obce. Rovnako ako boli ženy-spisovateľky v menšine, nebolo pripravené ani

⁴ SAND, J. Ženy a ich úloha a miesto v žurnalistike, s. 24 – 25.

⁵ CVIKOVÁ, J. História žien, s. 12.

⁶ HOLLÝ, K. Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia.

⁷ HOLLÝ, K. *Dennica*, prvý slovenský ženský časopis v kontexte slovenskej národoveckej society, s. 32 – 54.

⁸ HUČKOVÁ, D. Reflexia postavenia žien v časopise *Dennica* v rokoch 1898 – 1903 a dobový literárny obraz ženy, s. 62 – 78.

⁹ SALVA, K. Slovo o *Dennici*, s. 6.

ženské „čitateľské obecnstvo“. Pri písaní žien tak nešlo iba o vlastné etablovanie sa, ale aj o výchovu čitateľiek. Túto skutočnosť jasne pomenovala T. Vansová v liste hlavnému iniciátorovi vydávania *Dennice* Karolovi Kálalovi: „*My pravda, musíme si stvoríť nie len pracovnice, ale aj čitateľky. U nás panie a slečny rady čítajú, ale najradšej romány. Poučné články a ťažšie básne ostanú i v Pohľadoch nepovšimnuté.*“¹⁰ Rovnako E. Maróthy-Šoltéssová vníma slovenské prostredie ako nepripravené pre ženský časopis: „(...) *u nás niet zmyslu za takéto vážnejšie časopisy u žien, u nás sa ešte len na zábavu hľadí.*“¹¹

Nepripravenosť čitateľiek vyplývala z absencie školského vzdelávania a výchovy dievčat. Nižšie umelecké nároky žien pritom vysvetľovali aj samotné ženy – napr. E. Maróthy-Šoltéssová – ako súčasť ženskej prirodzenosti: „*my ženy rady máme i také pletôčky, ktoré na umeleckú dokonalosť ani nárokov nemajú. Vôbec od malého a nepatrného máme počínať, keď od veľkého nemôžeme.*“¹²

Ďalším momentom bola odlišnosť mužského a ženského čítania. Týmto problémom sa v roku 1898 zaoberala E. Maróthy-Šoltéssová v článku *O vplyve zábavného čítania*,¹³ kde v skupine vzdelanejších a vzdelaných čitateľov upozorňovala na rozdielny prístup mužov a žien k výberu čítania. Samotný pojem zábavné čítanie vysvetľovala nasledovne: „*U dospelých ľudí vzdelanej triedy tvoria zábavnú lektúru predovšetkým román a novela, potom dramatické a všelijakého druhu básnické spisy.*“¹⁴ Kým muži podľa nej dávajú pred beletriu a poéziou prednosť čítaniu „*bežných denných časopisov*“,¹⁵ pretože tie viac zodpovedajú ich praktickým záujmom, ženy – ktorých „*najolastnejšie povolanie, jedno a to samé u každej, ktoré až donedávna mohlo sa nazvať vôbec jediným jej povolaním, je: byť ženou mužovi a potom matkou deťom*“¹⁶ – preferujú beletriu, navyše jednej tematickej skupiny: „*Romány, totiž lepšie i horšie, v ktorých sa líčia srdcové deje, napínajúce, zamotané a dojímavé ľúbostné histórie, sú ten druh lektúry, ktorý vo všeobecnosti najviac zaujíma a zaberá ženskú myseľ.*“¹⁷ Hoci čítanie románov a noviel na tému lásky je pre ženy prirodzené, pretože „*v nich nachádzajú zobrazený najolastnejší svoj svet*“,¹⁸ ženy by ich pre tendenčnosť a idealizáciu mali prijímať s rezervou, nemali by stotožňovať literatúru a život. Ako čitateľky by si mali pri výbere lektúry uvedomiť tiež fakt, že literatúra je „*mocným prostriedkom vzdelávania sa*“.¹⁹

¹⁰ Terézia Vansová v liste Karolovi Kálalovi, 18. 1. 1897. Památník národného písemnictví Praha – Literární archiv, fond Kálal Karel.

¹¹ Elena Maróthy Šoltéssová v liste Terézii Vansovej. Turčiansky Sv. Martin, 14. 2. 1897.

Slovenská národná knižnica Martin – Literárny archív (ďalej SNK – LA), sign.198 Z 8.

¹² Elena Maróthy Šoltéssová v liste Terézii Vansovej. Turčiansky Sv. Martin 11. 4. 1886. SNK – LA, sign.198 Z 8.

¹³ ŠOLTÉSOVÁ, E. M. O vplyve zábavného čítania, s. 2 – 3. Autorka na stránkach periodika *Národné noviny* v roku 1898 uverejnila 3 príspevky na túto tému.

¹⁴ ŠOLTÉSOVÁ, E. M. O vplyve zábavného čítania, s. 274.

¹⁵ ŠOLTÉSOVÁ, ref. 14, s. 276.

¹⁶ ŠOLTÉSOVÁ, ref. 14, s. 278.

¹⁷ ŠOLTÉSOVÁ, ref. 14, s. 277.

¹⁸ ŠOLTÉSOVÁ, ref. 14, s. 278.

¹⁹ ŠOLTÉSOVÁ, ref. 14, s. 283.

Ženské čítanie tak v sebe prepájalo zábavnú, zábavno-poučnú, aj otvorene vzdelávaciu funkciu. Až postupom času, ako sa rozširovali možnosti vzdelávania a profesijného uplatnenia žien, menili sa aj názory na čítanie žien. Podľa D. Kodajovej „z hľadiska spoločenskej klímy sa až tesne pred 1. svetovou vojnou začal meniť spôsob, akým je vnímaná vzdelaná a vzdelávajúca sa žena. (...) Na ženu, ktorá číta, sa prestáva pozeráť v tom duchu, že kniha je formou úniku pred prácou v domácnosti, zakrýva lenivosť, resp. demonštruje egoizmus ženy, zbavuje ju ženskosti.“²⁰

Prvou slovenskou poetkou, ktorá knižne vydala básnickú zbierku, sa stala až v roku 1895 Ludmila Podjavorinská, keď jej v Ružomberku u nakladateľa K. Salvu vyšla kniha *Z vesny života*. Bol to výnimočný počin, ktorý E. Maróthy-Šoltéssová v liste L. Podjavorinskej označila ako zvláštnosť, ktorú si nenechala ujsť: „*Z vesny života mám – to by som už nebola zmeškala. Veď je to prvý zväzok slovenských básní od ženského básnika, nuž je to, čo ako, zvláštnosť.*“²¹ Hoci J. Škultéty a S. H. Vajanský hodnotili Podjavorinskej zbierku vo všeobecnosti pozitívne (J. Škultéty mal pripomienky len k zaradeniu slabších básní a k tlačovým chybám),²² T. Milkin vo svojej prísnej a odmietavej recenzii²³ vyčítal autorke nielen nekritický výber básní, ale kritizoval aj sentimentalitu a dievčenskú naivitu.

Príklad L. Podjavorinskej ukazuje na viacero dôležitých momentov, ktoré sú v aktuálnom výskume teoreticky rozpracovávané: snaha o individuálnu autorskú prezentáciu ženy-poetky, použitie pseudonymu, mužské kritériá na charakter tvorby. Meradlá stanovené a aplikované mužmi tu znamenajú, že ženy-spisovateľky svojou tvorbou vstupovali do prostredia, v ktorom neplatili univerzálne, ale mužské normy. M. Pachmannová v tejto súvislosti píše: „(...) *přijetí mužských rysů tvorby (zvlášť v moderním umění) se pro ženu stává způsobem jak vstoupit do historie.*“²⁴

Jedným z prostriedkov, ako pri literárnej prezentácii zakryť vlastnú ženskosť, bolo používanie pseudonymov. Pseudonymita ženských autoriek tak v sebe obsahuje dôležitý moment latentného nastoľovania otázky identity. Ak ženy na zakrytie svojho autorstva volili mužské mená (J. V. Ormis použil označenie andronym,²⁵ S. Kord termín pseudandronym),²⁶ v kontexte signálov pre čitateľskú recepciu išlo o neutralizáciu rodového aspektu, jeho zakrytie. Autorky tým reagovali najmä na situáciu, že texty žien boli vnímané iba ako súčasť ženského čítania: keď svoje práce podpísali mužským menom, tak čiastočne, bez ohľadu na ich úroveň či kvalitu, rozširovali primárny čitateľský záber svojich textov.

²⁰ KODAJOVÁ, D. „Učenia v škole bolo mi skôr primálo.“ Vzdelávanie dievčat v rodinách slovenských národovcov, s. 222.

²¹ Elena Maróthy Šoltéssová v liste Ludmily Podjavorinskej. Turčiansky Sv. Martin, 16. 11. 1896. SNK – LA, sign. 198 AD 24.

²² ŠKULTÉTY, J. *Z vesny života*. Básne Ludmily Podjavorinskej, s. 315 – 320.

²³ Mentor [MILKIN, Tichomír]. *Z vesny života*, s. 26 – 28.

²⁴ PACHMANNOVÁ, M. Čeho se bojí dějiny umění?, s. 15.

²⁵ ORMIS, ref. 1, s. 67.

²⁶ KORD, S. Sich eine Namen machen. Anonymität und weibliche Autorschaft 1700 – 1900.

Kým v starších obdobiach pri autorstve žien prevládala anonymita, v 18. storočí a predovšetkým v 19. storočí sa zvyšovalo zastúpenie pseudonymity. Zakrytie ženského autorstva a zatajenie ženskosti voľbou mužského mena bolo v 19. storočí také časté, až sa z neho, ako uvádza S. Kord, stalo takmer pravidlo.²⁷ N. Wagner dokonca píše o „nápadnom množstve mužských pseudonymov“ na prelome 19. a 20. storočia.²⁸ Aj v českej literatúre existoval v danom období rad žien, ktoré svoje autorstvo zakryli mužským menom.²⁹ Podľa D. Moldanovej „není to vec náhodná alebo bezprízna-
ková, signalizuje, jako jeden z více příznaků, proměnu chápání ženy v literatuře. České spisovatelky konečně ze sebe setřásají image matek, hospodyněk a skromných pracovnic, na národa roli dědičné, doplňujících úplnost obrazu české literatury. Od bezprízna-
kových jmen si slibují rovnocenné postavení ve světě literatury.“³⁰

Situácia v slovenskej literatúre bola síce obdobná, daný jav – keď si ženy voľili mužské pseudonymy, však napriek tomu vyznieval iba ako okrajová záležitosť. Autorky používali mužské mená,³¹ no svoje počínanie nijako bližšie nekomentovali. Navyše, azda rovnako početné boli iné formy pseudonymity. V ženskom časopise *Dennica* boli veľmi častou formou ženských pseudonymov pomenovania kvetov³² (v terminológii J. V. Ormisa tzv. herbonymy).³³ Ženy používali takisto fiktívne ženské mená³⁴ alebo iniciály svojho vlastného občianskeho mena.³⁵ Vyskytovali sa aj miestopisné a nacionálne mená (podľa J. V. Ormisa tzv. regionymy a nationymy),³⁶ vyjadrujúce istú miestopisnú regionálnu alebo nacionálnu väzbu (autorské rodisko, pôsobisko, prírodné dominanty, miesta, slovenský pôvod).³⁷

²⁷ KORD, ref. 26, s. 145.

²⁸ WAGNER, N. Geist und Geschlecht. Karl Kraus und die Erotik der Wiener Moderne, s. 85.

²⁹ Amálie Vrbová – pseudonym Jiří Sumín, Anna Lauermannová – pseudonym Felix Téver, Vladimíra Jedličková – pseudonym Edvard Klas, Růžena Jesenská – pseudonym Martin Věžník.

³⁰ MOLDANOVÁ, D. Na písčítých půdách. České spisovatelky na přelomu 19. a 20. století, s. 41.

³¹ Ludmila Podjavorinská – pseudonymy M. Ružodolský, Milko Ružodolský, Podjavorinský, Podjavorinský; Olga Textorisová – pseudonym Janko Jedla, Terézia Vansová – pseudonymy P. Kronikár, P. Rokytovský; Ludmila Hurbanová – pseudonymy Ďurko Pazovský, S. Nevoľský. Mužský gramatický rod využívali aj vecné pseudonymy: Mária Pietrová – pseudonym Meteor.

³² Terézia Vansová – pseudonym Reseda, Olga Textorisová – Jasmín, Ludmila Podjavorinská – Nevädza, Nechtík, M. Kovalevská – Letorôstka

³³ ORMIS, ref. 1, s. 63.

³⁴ Ludmila Podjavorinská – pseudonym Ludmila Veselohorská, Margita Paulíny-Tóthová – pseudonym Anna Jánovská, Olga Paulínyová – pseudonym Natália Lubomirská, Olga Textorisová – pseudonymy Žofia Ravenská, K. Olšanská, Irena Laciaková – pseudonym I. Poľanská, Ludmila Groeblová – Ludmila Osenská.

³⁵ Elena Maróthy Šoltésová – pseudonym E. M. Š., Terézia Vansová – T. V., T. V-á, Etela Cablková – Et. C., Olga Paulínyová, rod. Izáková – Olga I., Drahotína Kardossová-Križková – D. K., Anna Čajaková – A. Č., Marína Olga Horváthová – MOH

³⁶ ORMIS, ref. 1, s. 60, 65.

³⁷ Božena Slančíková – pseudonym Timrava, podľa miestnej studničky; Elena Ivanková – Bratislava, Marína Maliaková – Horniacka (v čase použitia tohto pseudonymu, v roku 1902, pôsobila v dolnozemskej Iloku), Marína Olga Horváthová – pseudonymy Slovenka, Turčianka, Ludmila Hurbanová – pseudonym Pazovan, Bohdana Škultétyová – Slovenka

Samostatnou kapitolou sú pseudonymy autoriek píšucich detskú literatúru, kde sa intencionálne určenie prejavovalo v pomenovaní autora ako osoby familiárne blízkej (rovnaký úzus platil aj u mužov)³⁸ alebo ako detského rovesníka.³⁹

Iný typ pseudonymov sa vyskytoval pri satirickej a humoristickej tvorbe. Už samotné literárne meno poukazovalo na ironickú rovínu textu a bolo akýmsi ukazovateľom jeho „nevážnosti“.⁴⁰ Ďalší posun predstavujú otvorene mystifikačné tendencie: napr. cestopis Terézie Vansovej *Pani Georgiadesová na cestách* (s podtitulom *Veselý cestopis do Prahy na národopisnú výstavu*) z roku 1895 bol prezentovaný cez „ústne“ autorstvo pani Johanky Georgiadesovej, pričom T. Vansová vystupovala len ako zapisovateľka jej zážitkov, čo bolo v druhom podtitule aj uvedené (*S jej vlastným dovolením podáva Terézia Vansová*). Pseudonym Johanka Georgiadesová pritom T. Vansová používala v popularizačných článkoch zameraných na rady pre domácnosť.

Jednou z autoriek, ktoré v dobovej tlači vystupovali iba pod pseudonymami a ktoré ostali mimo pozornosti výkladových syntéz dejín slovenskej literatúry, je Oľga Textorisová (1880 – 1938), sestra botaničky Izabely Textorisovej, národne angažovaná spisovateľka a učiteľka, ktorá na protest proti maďarizačnému tlaku odišla v roku 1907 do dolnozemskej Starej Pazovy, kde pôsobila až do roku 1919. Jej literárna tvorba je spojená najmä s časopisom *Dennica*, v ktorom v rokoch 1899 – 1911 uverejnila pod rôznymi pseudonymami (Fata Morgana, Janko Jedľa, Jasmín, Žofia Ravenská a i.) štrnásť noviel, ktoré predstavovali slovenskú obdobu ženského čítania, aké slovenské čitateľky poznali najmä z nemeckých edícií. Prózy *Na trati* (1899), *Hárem*, *Ráno a poľudnie*, *V babom lete*, *Hľadanie šťastia* (1900), *Odrazené šípy* (1902), *Zvyknutou cestou* (1903), *„Nesvoľujem!“* (1904), *Meniny*, *Púť nocou* (1905), *Starým chodníčkom* (1906), *Z brehov Mútnanky* (1907), *Na rozcestí* (1910), *Fijalôčky* (1911), v žánri spoločenskej novelistiky v línii S. H. Vajanského a E. Maróthy-Šoltésovej, tematizovali poväčšine tradičné lúbostné konflikty alebo situácie zo života „domácich slečien“ či mladých žien, ktoré však boli zasadené do slovenského kontextu i prostredia, zobrazujúc aj problémy národnej identity a národného jazyka. O. Textorisová tak istým spôsobom realizovala a literárne konkretizovala tézu formulovanú E. M. Šoltésovou v už citovanom článku O vplyve zábavného čítania: „(...) *vážme si svoju vlastnú, slovenskú spisbu, ktorá, keď je i nevelká a keď i nepodáva nám samé výtečné diela, je pre nás predsa najzáživnejšia, pretože je naša. Z nášho zdravého prameňa vyvieria, nás a naše pomery zobrazuje, a nám pripravuje budúcnosť. Ona nás nepokazí, ak si ju len my nepokazíme pod vplyvom cudzoty. Ani nás nerozmažná, ako presladká nemecká, ani nás neznepraví, ako hmotárska a naturalistická západníčka.*“⁴¹

³⁸ Ludmila Podjavorinská – pseudonym Teta Ludmila.

³⁹ Anna Janošková – pseudonym Janka a Lenka.

⁴⁰ Oľga Textorisová svoje odľahčené dievčenské prózy signovala menom Šidlo.

⁴¹ ŠOLTÉSOVÁ, ŠOLTÉSOVÁ, ref. 14, s. 282.

Zvláštnym prípadom, akoby z druhej strany, je používanie ženského pseudonymu mužským autorom. Tzv. gynonym (J. V. Ormis),⁴² keď je ženské meno použité spisovateľom-mužom (S. Kord označuje takýto typ pseudonymu ako pseudogynym),⁴³ je v slovenskej literatúre pomerne zriedkavý, v sledovanom období ho však použil Ivan Krasko pri dvoch prózach z cyklu *Sentimentálne príhody* (I., II., neskôr nazvané ako *Svadba a Almužna*) z roku 1908.

Pôvod Kraskovho ženského pseudonymu, používaného výhradne len pre prózu, nie je dodnes známy a ako uzatvára M. Gáfrik, „pozitívne dešifrovateľná“ je len jeho „ženskost“.⁴⁴ Hoci sa tu priam ponúka na pohľad špekulatívne konštatovanie len o autorskom prispôbení sa charakteru časopisu, kde texty *Sentimentálnych príhod* boli uverejnené (ženský časopis *Dennica*), vec nie je taká jednoduchá, a to nielen preto, že po prvýkrát daný pseudonym použil autor už o rok skôr (1907) v inak zameranom *Slovenskom obzore* pri próze *Naši*. Napriek ženskej orientácii *Dennice* totiž väčšinu jej tvorivých prispievateľov tvorili muži. Len v ročníku 1908, kde boli uverejnené *Sentimentálne príhody*, boli ženy ako autorky zastúpené iba piatimi menami (a Bohdana J. Potokinová bola „jednou“ z nich).

Manifestačný ženský pseudonym mal u Krasku aj tematické prepojenie: v próze *Naši* z prostredia slovenského študentského spolku v Prahe Detvan sa rieši problém ženskej emancipácie, takže konštrukcia ženskej postavy ženskej autorky tu vystupuje ako zdvojené zdôraznenie autenticity „ženskosti“. Podľa V. Turčányho možno aj na tomto motíve sledovať prechod zložiek reality do textu, lebo próza *Naši* „predstavuje jednu takúto výraznú súčasť skutočnosti: ženskú otázku a s ňou súvisiace citové stavy hrdinov tejto doby“.⁴⁵

Svojimi prózami *Sentimentálne príhody* prezentoval Krasko cez autorstvo kryté pseudonymom (Bohdana J. Potokinová) nielen vtedajší dobový predpoklad, že sentimentálne sú len ženské autorky, ale súčasne dával nový obsah pojmu sentimentalita. M. Gáfrik v komentári k 2. zväzku *Súborného diela I. Krasku* tento počin autora chápe ako „obranu pred ‚nemužnou‘, mužovi podľa triezveho dobového ‚realistického‘ ponímania nesvedčiacou ‚sentimentálnosťou‘ a ‚precitlivosťou‘, vypätou citlivosťou a osobnou nerozhodnosťou, teda pred vlastnosťami, ktoré bolo možné – podľa dobového názoru – pardonovať ešte tak u ženskej autorky“.⁴⁶

Aj samotné ženy sa však usilovali sentimentalite vyhýbať. Napr. E. M. Šoltésová radila L. Podjavorinskej, aby svoju prozaickú prácu (poviedku *Pozde*) upravila, a tak eliminovala hroziace nebezpečenstvo sentimentality: „(...) trochu menej popisovania citových hnutí, aby nepovstal dojem sentimentálnosti. Vlastné líčenie citov je úlohou spisovateľa, ale v tomto práve snád príčina, pre ktorú hrdinka chcela sa zriecť svojej lásky, ma-

⁴² ORMIS, ref. 1, s. 67.

⁴³ KORD, ref. 26, s. 145, 246.

⁴⁴ GÁFRIK, M. Komentár, s. 364.

⁴⁵ TURČÁNY, V. Krasko v Detvane, s. 607 – 620.

⁴⁶ GÁFRIK, ref. 44, s. 364.

la byť silnejšie markírovaná, aby nepovstal dojem sentimentálnych vrtochov – ačpráve tieto skutočne sú častým zjavom u ženských.“⁴⁷ I tak však s Podjavorinskej prácou nebola spokojná, a preto ju radšej „prepustila“ Slovenským pohľadom, než aby ju uverejnila v pripravovanom *Letopise Živeny 1896*: „(...) je rozvláčna, sentimentálna, prizdĺhavo a citlivkársky krúti sa po jednom predmete.“⁴⁸

Sentimentalita sa pritom v danom období stala jedným z diskutovaných pojmov umeleckej poetiky – dobovú aktuálnosť ilustruje napr. stať F. X. Šaldu *Slovíčko o ženskom umění* z roku 1907. Podľa Šaldy, analyzujúceho tvorbu dvoch francúzskych maliarov, malo v novej umeleckej tvorbe ísť o „o obrodu a očistu sentimentu, citu, o obnovu srdce jako mocnosti životní a umělecké“, t. j. o znovunastolenie „kultury srdce“.⁴⁹

Novým akcentom na citový aspekt sa dostávala do novej pozície aj literárna tvorba žien. Ich autorská prezentácia sa postupom času emancipovala, v dôsledku čoho sa modifikovalo aj používanie pseudonymov.

P r a m e n e

Památník národního písemnictví (Praha) – Literární archiv. Fond Kálal Karel. Terézia Vansová – list Karolovi Kálalovi, 18. 1. 1897.

Slovenská národná knižnica (Martin) – Literárny archív.

Elena Maróthy Šoltéssová – list Ľudmile Podjavorinskej. Turčiansky Sv. Martin 19. 2. 1896. SNK – LA, sign. 198 AD 24.

Elena Maróthy Šoltéssová – list Ľudmile Podjavorinskej. Turčiansky Sv. Martin, 16. 11. 1896. SNK – LA, sign. 198 AD 24.

Elena Maróthy Šoltéssová – list Terézii Vansovej. Turčiansky Sv. Martin, 11. 4. 1886. SNK – LA, sign. 198 Z 8.

Elena Maróthy Šoltéssová – list Terézii Vansovej. Turčiansky Sv. Martin 18. 5. 1896. SNK – LA, sign. 198 Z 8

Elena Maróthy Šoltéssová – list Terézii Vansovej. Turčiansky Sv. Martin, 14. 2. 1897. SNK – LA, sign. 198 Z 8.

⁴⁷ Elena Maróthy Šoltéssová v liste Ľudmile Podjavorinskej. Turčiansky Sv. Martin, 19. 2. 1896. SNK – LA, sign. 198 AD 24.

⁴⁸ Elena Maróthy Šoltéssová v liste Terézii Vansovej. Turčiansky Sv. Martin, 18. 5. 1896. SNK – LA, sign. 198 Z 8.

⁴⁹ ŠALDA, F. X. Kritické projevy 6. (1905 – 1907), s. 181.

Zoznam bibliografických odkazov

- BAKOŠ, Mikuláš. Na margo slovenských literárnych pseudonymov. In *Slovenské pohľady*, 1938, roč. 54, č. 5, s. 316 – 318.
- CVIKOVÁ, Jana. Histórie žien. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Lubica (eds.). *Histórie žien. Aspekty písania a čítania*. Bratislava : Aspekt, 2007, s. 6 – 14.
- GÁFRIK, Michal. Komentár. In *Súborné dielo I. Krasku*. Zv. 2. Bratislava : VEDA, 1993, s. 361 – 391.
- HOLLÝ, Karol. Dennica, prvý slovenský ženský časopis v kontexte slovenskej národoveckej society. In HOLLÝ, Karol. *Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011, s. 32 – 54.
- HOLLÝ, Karol. *Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011. 178 s.
- HUČKOVÁ, Dana. Reflexia postavenia žien v časopise Dennica v rokoch 1898 – 1903 a dobový literárny obraz ženy. In DUDEKOVÁ, Gabriela (ed.). *Na ceste k modernej žene : Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 62 – 78.
- KICZKOVÁ, Zuzana a kol. *Otázky rodovej identity vo výtvarnom umení, architektúre, filme a literatúre*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2000. 168 s.
- KODAJOVÁ, Daniela. „Učenia v škole bolo mi skôr primálo.“
Vzdelávanie dievčat v rodinách slovenských národovcov.
In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Lubica (eds.).
Histórie žien. Aspekty písania a čítania. Bratislava : Aspekt, 2007, s. 211 – 224.
- KORD, Susanne. *Sich eine Namen machen. Anonymität und weibliche Autorschaft 1700 – 1900*. Stuttgart : Verlag J. B. Metzler, 1996. 240 s.
- Mentor [MILKIN, Tichomír]. Z vesny života. In *Literárne listy* : Príloha ku Kazateľni, 1896, roč. 6, č. 3, s. 26 – 28.
- MOLDANOVÁ, Dobrava. *Na písčitých púdách. České spisovatelky na přelomu 19. a 20. století*. Praha : Agentura Pankrác, 2011. 122 s.

- Na ceste k modernej žene : kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku.*
DUDEKOVÁ, Gabriela (ed.). Bratislava : Veda, 2011. 773 s.
- ORMIS, Ján V. *Slovník slovenských pseudonymov.* Martin : Slovenská národná knižnica, 1944. 366 s.
- PACHMANNOVÁ, Martina. Čeho se bojí dějiny umění? In *Rodové štúdiá v umení a kultúre.* Bratislava : Sorosovo centrum súčasného umenia, 2000, s. 11 – 17.
- POPOVIČ, Anton. Poetika pseudonymu z aspektu literárneho vzdelania.
In POPOVIČ, Anton (ed.). *Literárne vzdelanie.* Martin : Matica slovenská, 1976, s. 126 – 132.
- SALVA, Karol. Slovo o Dennici. In *Slovenské listy*, 1898, roč. 1, č. 13 (12. 2. 1898), s. 6.
- SAND, Ján. Ženy a ich úloha a miesto v žurnalistike. In OČENÁŠOVÁ-ŠTRBOVÁ, Slavomíra (ed.). *Sféry ženy. Literatúra, umenie, komunikácia.* Banská Bystrica : UMB; Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2004, s. 225 – 234.
- ŠALDA, František Xaver. *Kritické projevy 6. (1905 – 1907).* Praha : Melantrich, 1951. 306 s.
- ŠKULTÉTY, Jozef. Z vesny života. Básne Ľudmily Podjavorinskej.
In *Slovenské pohľady*, 1896, roč. 16, č. 5, s. 315 – 320.
- ŠOLTÉSOVÁ, Elena Maróthy. O vplyve zábavného čítania.
In *Národné noviny*, 1898, roč. 29, č. 29 (7. 2. 1898), s. 2 – 3;
č. 30 (8. 2. 1898), s. 2 – 3; č. 31 (9. 2. 1898), s. 2 – 3.
- ŠOLTÉSOVÁ, Elena Maróthy: O vplyve zábavného čítania. In KUSÝ, I. *Slovenská literárna kritika.* Zv. 2. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1979, s. 27 – 283.
- ŠRANK, Jaroslav. Pseudonym a mystifikácia v súčasnej slovenskej poézii.
In ŠRANK, Jaroslav. *Nesamozrejmá poézia.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2009, s. 149 – 228.
- TURČÁNY, Viliam. Krasko v Detvane. In *Slovenská literatúra*, 1964, roč. 11, č. 6, s. 607- 620.
- WAGNER, Nike. *Geist und Geslecht. Karl Kraus und die Erotik der Wiener Moderne.* Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1981. 289 s.

To the issues of female pseudonyms in Slovak literature at the turn of the 19th and 20th century

Dana Hučková

Literary-historical research of female pseudonyms is associated not only with evidence of the given phenomenon but in a significant degree it is also connected with the issues of the contemporary historical and literary context and the specifics of literary communication. In the context of Slovak literature at the end of the 19th and at the beginning of the 20th century it is related to the problems of asserting of women in literature. It was the part of the contemporary women's emancipation movement as one of the manifestation of modernization of the end of the 19th century; it was also connected with the Slovak national movement.

The other contextual issues are the questions of reading of females, female literature, the formation of Slovak production for women, female authorship.

Pseudonyms were one of the tools how to disguise female authorship. They latently raised the questions of identity. At the same time, in their diversity they referred to several contemporary ideological (nationalism) and aesthetic problems (realism, sentimentality). It is documented by selected authors – L. Podjavorinská and I. Textorisová but also by the example of I. Krasko.

Bibliotheca Corviniana

Svetoznáma knižnica Mateja Korvína

Zita Perleczká

Cielom tohto príspevku nie je rozbor a hodnotenie činnosti, vládnutia a vojenských výprav kráľa Mateja Korvína (1443 – 1490), ale priblíženie jeho osobnosti bibliofila, mecenáša a zakladateľa rozsiahlej humanistickej knižnice.*

Často sa stretávame s názorom, že nadmerná podpora literatúry a výtvarného umenia zo strany kráľa bola zväčša iba póza, prezentácia moci alebo nároku na politickú moc a slúžila na propagandistické účely. Podľa svedectva súčasníkov Korvína, v jeho prípade to nie je také jednoznačné. Foresti, Giacomo Filippo (Philippus Bergomensis) už v roku 1463 zaznamenal, ako zaneprázdnený Matej číta večer v posteli. Pod jeho vankúšmi často našli historické diela Curtia či Livia.¹ To isté tvrdí v „*Oratio funebris de Rege Matthia Corvino*“ Giovanni Garzoni.: „Sive enim in castris fuisset, sive domi se continuisset: sive in villam se coniecisset nobilissimos historicos Titum Livium: C. Caesarem: Quintum Curtium lectitabat.“² (Či bol v tábore či doma, alebo oddychoval na vidieku, často študoval diela veľkých historikov, Livia, Caesara a Curtia). Prvé konkrétnejšie zmienky o jeho záujme o literatúru môžeme zdokladovať približne od roku 1464. Vtedy vznikol prvý oslavný verš (panegyrika) na vládu Korvína od Antonia Costanziho. Básnik v týchto riadkoch nešetril chválou, múdrosť kráľa porovnával s vedomosťami „šedivého Nestora“, jeho fyzickú silu s kondíciou Achilla.³ Od pochlebovačných poklôn je pre nás zaujímavejší citát, v ktorom Costanzi hovorí „te memorant musas coluisse Latinas“, čím naznačuje, že v spomínaných rokoch bol Matejov patronát nad umením v Taliansku už známy. Od roku 1467 sa svedectvá o kráľovej náklonnosti k literatúre znásobili. V tomto roku mu venoval svoje dielo o cnostiach kartuziánsky mních Andreas Pannonius a vtedy boli dokončené aj tri rukopisné kódexy vo Florencii, tiež tzv. Ptolemaeus – corvina, na záver ktorej uviedli horoskop presného stavu hviezd vo chvíli otvorenia Akadémie Istropolitany.⁴

* Preklady latinského textu v príspevku sú voľným prekladom autora (Z. P.).

¹ KARDOS, T. Élő humanizmus.

² ÁBEL, E. *Analecta nova ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia*, s. 198.

³ HEGEDŰS, I. Egy olasz költő Mátyás királyhoz.

⁴ CSAPODI, Cs. *A Corvina Könyvtár története*. Tento rok sa stal totiž známym aj kvôli otvoreniu bratislavskej univerzity. Ceremoniál schválenia jej založenia sa uskutočnil už 19. mája roku 1465, rok 1467 (20. júla) je dátumom skutočného začiatku jej činnosti. (Pozri: HRUŠOVSKY, I. *Academia Istropolitana*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1965. 10 s.).

Pri charakteristike tejto prvej etapy vývoja knižnice musíme pripomenúť mená významných uhorských humanistov, meno Jana Pannonia a Jána Vitéza zo Sredny. Obaja sa pýšili veľkým počtom „spriaznených duší“, najmä v radoch talianskych humanistov. Vitéz krátko pôsobil aj ako vychovávateľ samotného mladého Mateja Huňadiho, držal ochrannú ruku nad vznikom Akadémie, zháňal vyučujúcich a nie v poslednom rade spolu so svojim príbuzným, Janom Pannoniom, vlastnili – na svoju dobu kvalitou a kvantitou uznania hodné osobné knižnice. Tie im však boli odobraté, keď vyšla najavo ich účasť na sprisahaní proti kráľovi, ktorého cieľom bolo jeho zosadenie z trónu a zvolenie nového kráľa v osobe Kazimíra, syna poľského kráľa Kazimíra IV. Jagelovského. Knihy z týchto zbierok sa stali súčasťou bibliotéky (Bibliotheca Corviniana). Hoci úplný rozkvet knižnice nastal iba o 15 rokov neskôr (1485), jedna tretina zachovalých korvín vznikla do roku 1470.⁵ O už vtedy rozsiahlej knižnici svedčí list Bartholomaea Fontia (Bartolomeo Della Fonte) kráľovi Matejovi z januára roku 1471, v ktorom píše: „Sed nondum, quae longe potiora sunt armis, cogoveramus: ut fortitudini animi et scientiae militari studium quoque vehemens adiunxeras artium optimarum. Verum ex quo Tadeus Ugholettus vir disertus et eruditus hanc in urbem concessit ad tuam bibliothecam perficiendam, tum vero mirificus ardor musarum et divina mens tua ista cunctis innotuit.“⁶ (Nevedeli sme, čo je ďaleko mocnejšie ako zbrane, že odvaha tvojej duše a vojenskej vedomosti sú u teba spojené s pestovaním vedných disciplín. Odkedy Taddeo Ugoletti, ten múdry a vzdelaný muž prišiel do nášho mesta, aby zdokonalil tvoju knižnicu, je pred nami známa tvoja vášeň pre umenie a tvoja božská múdrosť.) Ďalej píše: „Itaque quod nunc potui pro angustia temporis, Tadeum cum quibusdam meis opusculis ad te misi.“⁷ (Preto, pre krátkosť času, ako som mohol, som poslal k tebe Taddea so svojimi menšími prácami.) Vieme, že Bartolomeo Della Fonte sa živo zaujímal o dianie na uhorskom kráľovskom dvore. Najviac ho zaujala osobnosť Petra Garasdu a Jána Vitéza, ktorý ho aj lákal do Uhorska, zrejme s netajeným cieľom získať ho pre Akadémiu. Po Vitézovej smrti prostredníctvom Ugoletta dostal pozvanie od samotného kráľa, aby prišiel do Uhorska. Zdržal sa však len veľmi krátko, v roku 1488 sa objavil na budínskom dvore, ale 16. septembra 1489 svoj list Matejovi adresoval už z Florencie. Od Bartolomea Della Fonte vieme, že Lorenzo Medici sa tiež nechal inšpirovať bibliotékou a chystal sa založiť podobne veľkolepú grécko-latinskú knižnicu, akú vlastnil Matej.⁸ („Quae adeo quosdam excitavit insignes viros, ut apud nos etiam Laurentius Medices nobilem Graecam ac Latinam parat bibliothecam.“⁹) Taddeo Ugoletto okrem toho, že od roku 1477 bol osobným učiteľom Jána Korvína, po roku

⁵ CSAPODI, ref. 4; KARDOS, ref. 1; aj HRUŠOVSKY, I. Academia Istropolitana.

⁶ ÁBEL, ref. 2, s. 17 – 18.

⁷ ÁBEL, ref. 2, s. 17.

⁸ CSAPODI, ref. 4; HEGEDŰS, István. Batolomeo Della Fonte; CSAPODINÉ GÁRDONYI, K. Bartholomaeus Fontius.

⁹ PAJORIN, K. Az eszményi humanista könyvtár.

1485 plnil významnú úlohu na reorganizácii kráľovskej knižnice. Už predtým však prispel k zveladeniu knižnice, najmä získaním gréckych kódexov.¹⁰ V jednom liste kráľovi píše takto: „Opera, quae hic exarari mandasti, curabo ut tibi mox mittam. Exarata sunt: Aeschinis orationes, Aeschyli Tragoediae e Codice Constantinopoli empto, Arriani de expeditione Alexandri, Ciceronis Brutus, Plinii Panegyricus. Scriptura elegans est, sriptores ipsos non ignaros censeo.“¹¹ (Diela určené na prepisovanie zožením a pošlem. Prepísané sú Aischinove prejavy, tragédie Aischyla, z Konstantinopolského kódexu Arrianovo dielo o vojenskom ťažení Alexandra Veľkého, Brutus od Cicerona, Pliniova Panegyrika. Písmo je vkusné a autori významní – si myslím).

So zradou popredných uhorských pánov v rokoch 1471/72 sa končí prvá veľká etapa vývoja knižnice. Sprisahanie a následná smrť účastníkov, najmä nevera Jána Vitéza, sa kráľa hlboko dotkla. Podľa prameňov krátku dobu uvažoval aj nad zákázaním zahraničných štúdií, obzvlášť vzdelávania v Taliansku;¹² niektorí vedci túto nešťastnú udalosť vidia aj za neúspechom tlačiarne Andreasa Hessa. Podľa nich Hess prišiel v najnevhodnejšom čase (1472). Pretože prichádzal z Ríma a nepatril do najbližších kruhov Korvína, nemal šancu presadiť sa.¹³ (Iní si zase myslia, že si kráľ jednoducho viac cenil rukopisné kódexy vypracované vysokou umeleckou náročnosťou, ako „jednoduché“ tlačené knihy.¹⁴)

V týchto – pre kráľa neistých časoch – mu slabú útechu poskytol Pomponio Leto, vedúci rímskej humanistickej akadémie, ktorý mu poslal vydanie *Silia Italica* aj so sprievodným listom.¹⁵ Poznáme aj kráľovu odpoveď z 13. septembra 1471, v ktorom píše: „My, ktorí sme zapletení do nekonečných vojen, v našom zostávajúcom krátkom voľnom čase sa venujeme vedám, pre našu nemalú radosť a odpočinok. Preto sa stalo aj to, že tvoj dar sme prijali s veľkou vďakou a radosťou, nie len tak navonok, ale v skutku z duše. Silius sa nám páčil už v útlom veku a teraz, keď vedíme vojnu, ešte viac nás zaujal, lebo aj on sám ospevuje vojny. Nemôžeme zamlčať, aký úbohý je osud kráľov, lebo neustále vedú krvavé vojny, iba s nádejou na víťaznú oslavu... Vy si nenájdete útechu v krviprelievaní a v panovaní, bažíte jedine po cnostiach a vavrínoch literatúry. S týmto rozveselíte panovníkov, lebo pomáhate im zabudnúť na hrozivý zvuk zbraní.“¹⁶

Po dlhšej odmlke sa od roku 1475 začali objavovať aj nové chválospevy a oslavné reči na Mateja Korvína. Približne v tom istom roku napísal Lodovico Carbone svoje dielo „*Dialogus de laudibus rebusque gestis regis Matthiae*“. Na stranách diela sám autor vedie dialóg zo Žigmundom Ernustom, biskupom z Pátkostolia (Pécs) o rodine

¹⁰ PAJORIN, ref. 9; CSAPODI, ref. 4.

¹¹ ÁBEL, ref. 2, s. 459.

¹² CARBONE, L. Párbeszéd a fönséges fejedelem s Magyarorszá g dicső királya Mátyás dicső tulajdonai- s viselt dolgairól, s. 73 – 114.

¹³ CSAPODI, ref. 4.

¹⁴ GYALUI, F. A budai krónika.

¹⁵ PAJORIN, K. Humanista irodalmi művek Mátyás király dicsőitésére.

¹⁶ Mátyás a kortársak között, s. 105 – 106.

Huňadiovcov, o sláve Jána Huňadiho a o povahe syna Mateja, ktorý si mimoriadne zaslúži korunu, aj keď nie je členom kráľovskej dynastie. Slová chvály Carbone kladie do úst Ernusta, podľa ktorého Matej nie je iba vynikajúcim a slávnym veliteľom vo vojne, ale v jeho hrudi sa udomácnili aj také krotké vlastnosti duše, ako srdečnosť, výrečnosť, vďačnosť a nadmerná štedrosť a najviac si cení chvíle čítania a počúvania, najmä historických príbehov.¹⁷

Nový elán a potrebnú inšpiráciu pre knižnicu znamenalo manželstvo Mateja Korvína. V roku 1476 sa zosobášil s Beatrix Aragónskou. Pekné nové knihy z Neapola a vzor veľkolepej aragónskej knižnice dodal dostatočné sily pre ďalšie budovanie bibliotéky.¹⁸ Ako prvý z panovníkov 15. storočia, ktorí úspešne využili literatúru a podporu umenia na legitimáciu vlastnej politickej moci, bol totiž Alfonz Aragónsky, starý otec Beatrix. Jeho úspech sa v dvoch momentoch podobá na Matejov. Jednak, že nebol oficiálne korunovaný za kráľa; aj keď Matejovi Korvínovi sa to podarilo docieľiť za cenu obrovských diplomatických námah a finančných obetí, v rokoch 1458 – 1464 však musel vládnuť bez koruny aj s vedomím toho, že oficiálne jeho pôvod nestačí na legitimáciu jeho vlády, presne tak, ako v prípade Alfonza Aragónskeho. Ideológia a heslá humanizmu („arma et litterae“ alebo „sapientia et fortitudo“) ponúkali inú možnosť získania „urodenosti“ – mohla sa dosiahnuť i pomocou vojenskej zdatnosti a výnimočného intelektu. Alfonz pri založení svojej knižnice osobne dohliadal na všetky práce, bol horlivým zberateľom nielen kníh, ale aj mincí, drahokamov či medailónov. Korvín sa mu podobal aj v tom, lebo zbieral rôzne diela výtvarného umenia,¹⁹ prevzal dokonca i často použitý emblém Alfonza Aragónskeho, obraz otvorenej knihy.²⁰

Napriek tomu sa nedá tvrdiť, že rozkvet kráľovského dvora a knižnice je čisto zásluhou šťastného výberu manželky. Faktom je, že podobne ako Eleonóra Aragónska, (sestra Beatrix), aj uhorská kráľovná vlastnila veľa kníh (asi 50 – 100 exemplárov), ktoré sa však pomocou knižných väzieb a na nich vyobrazených erbov dajú bezpečne odlíšiť od ostatnej časti knižničnej zbierky.²¹ Budovateľom knižnice bol naďalej sám kráľ.²² Hoci sa život na dvore po príchode nevesty nesporne rozprúdil, zlatá éra nechala na seba čakať ešte takmer desať rokov. Významný humanisti svetového formátu prichádzali postupne. Boli to vo väčšine prípadov osobnosti z Florencie. Taddeo Ugoletto sa stal vychovávateľom Jána Korvína, nemanželského syna kráľa Mateja, a po absolvovaní veľkej okružnej cesty s cieľom získania ďalších titulov pre kráľovskú knižnicu, sa naplno venoval bibliotéke.²³

¹⁷ CARBONE, Lodovico, ref. 12

¹⁸ CSAPODI, Csaba, ref. 4

¹⁹ KARSAL, O. Uralkodók és Studiolók.

²⁰ PAJORIN, K. Aragóniai Beatrix szerepe Mátyás király irodalmi mecénatúrájában.

²¹ CSAPODI, Cs. Beatrix királyné könyvtára.

²² PAJORIN, ref. 20.

²³ CSAPODI, ref. 4.

V roku 1477 sa v Uhorsku usadil významný predstaviteľ novoplatonizmu, blízky kruhu Marsilia Ficina, Francesco Bandini. Okolo neho sa zhromaždili uhorskí vzdelanci, ako Peter Varadi, Peter Garasda či Mikuláš Báthory, a tak vytvorili malý kruh novoplatinizmu na dvore.²⁴ Práve Bandinimu bol adresovaný úvod životopisu Platóna, v ktorom Ficino vymenoval dôvody, prečo práve jemu posielala dané dielo.²⁵ „Non igitur in miseram Graecam, sed in Pannoniam, Marsili, me conferam. Ibi enim floret magnus rex ille Mathias, qui mira quadam potentia simul et sapientia fretus certis relabentibus annis aedem potenti sapientique Palladi, hoc est Graecorum gymnasia, reparabit.“²⁶ (Neposielam knihu do Grécka, ale do Pannonie... Tam panuje totiž veľký kráľ Matej, ktorý pomocou svojej obdivuhodnej moci a múdrosti za pár rokov obnoví a opraví „školu“ Athény.) Kráľ sa v roku 1479 pokúsil získať samotného Ficina pre kráľovský dvor, čo sa mu síce nepodarilo, ale Ficino svoje ďalšie diela venoval kráľovi, ako napríklad tretiu a štvrtú knihu listov,²⁷ kde v dedikácii píše takto: „Et quemadmodum veteres illi sancti quondam in lympo iacentes messiam, sic et hi sapientes Matthiam, quasi Messiam Mathiam miseri perpetuo clamore vociferantur, qui eos a lympo, vel potius ab infernis, in lucem vitamque restituat.“²⁸ Okrem toho kráľovi venoval aj svoje ezoterické dielo „*De vita coelitus comparanda*“. Keď Ficino neposlal svoj preklad z Iamblichovho spisu „*De Aegyptorum Assyriorumque theologia*“, kráľ okamžite vyslal Taddea Ugoletta, aby získal kópiu rukopisu. Vzťah Marsilia Ficina k Matejovi Korvínovi bol výnimočne vzácny, najmä, keď si uvedomíme, že Ficino nepotreboval kráľovu priazeň, nemal dôvod mu lichotiť, iba ak pre presvedčenie, že je v kontakte so skutočne vzdelaným človekom. Vďaka tejto známosti v poslednom desaťročí vlády Korvína, kráľa priamo alebo nepriamo vyhľadávali talianski vzdelanci ako Poliziano, Filippo Valori a Ugolino Verino,²⁹ ktorý zbierku epigramov „*Epigrammatum libri septem*“ venoval kráľovi. Okrem krátkych veršov oslovujúcich svojich známých, do zbierky zakomponoval tri básne na oslavu kráľovnej Beatrice a 12 epigramov na chválu Mateja Korvína.³⁰

Musíme však spomenúť aj činnosť Galeotta Marzia, možno prvého ozajstného knihovníka a spravovateľa Bibliothecy Corviniany. Galeotto už na začiatku 60. rokov 15. storočia navštívil Uhorsko, ale na dlhší čas sa tu usadil až po roku 1465.³¹ So svojím drobným dielom o znamenitých, múdrych i žartovných výrokoch a činoch kráľa Mateja („*De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Matthiae*“, cca z roku 1485) nám dodnes pomáha pri výskume každodenného života na dvore Mateja Korvína. Galeotto skoro v každej druhej z 32 kapitol upozorní na múdrosť a dôvtipnosť kráľa.

²⁴ KLANICZAY, T. A keresztshad eszméje és a Mátyás-mítosz.

²⁵ CSAPODI, ref. 4.

²⁶ ÁBEL, ref. 2, s. 274.

²⁷ KLANICZAY, ref. 24.

²⁸ ÁBEL, ref. 2, s. 272.

²⁹ KLANICZAY, ref. 24.

³⁰ PAJORIN, ref. 15.

³¹ CSAPODI, ref. 4.

Hneď vo štvrtej kapitole vo „Vynikajúcom výroku“ hovorí: „Kráľ Matej je totiž v reči pohotový, má bystrého ducha, vycibrený jazyk a dlhodobú pamäť, ktorú si upevňuje cvikom,“³² v 23. v „Múdom výroku“ píše: „Keďže je však kráľ Matej vznešený, nevzpiera sa oprávnenej chvále svojich činov, no vymyslená a podlízavá chvála sa mu prieči a je mu až taká nepríjemná, že ho môže i rozhnevať.“³³ Rozhnevať kráľa sa podľa príbehu podarilo istému „vtipnému mužovi“, ktorý pred „Matejom prednášal rýmované verše.“³⁴ „Keď totiž vychvaľoval jeho vynikajúce schopnosti vo vojensťve, jeho veľkoleposť, literárne vzdelanie, kultivovanosť a rozhládenosť – vravel pravdu. No, keď sa vrhol na chvály o jeho gigantickej sile a kráse hodnej Venuše“³⁵ už s chválou prehnal. Korvín zareagoval takto: „Prijmám tvoje verše ako podnet cnosti a budem sa usilovať podľa svojich síl v tom, v čom môžem, naplniť tvoje slová. Ale v budúcnosti sa viac nezmieňuj o mojej gigantickej sile, ani výzore Ganyméda či Absolóna. Videl si ma už na vlastné oči. Keby si sa ešte raz previnil takýmto lichotením, nebol by si hodný milosti.“³⁶

Kráľ podľa svedectva Galeotta často citoval z diel najrôznejších autorov, napríklad z Cicerona (21. a 30. kapitola), Vergília (11. kapitola), Horatia (21. kapitola), odvolával sa na historikov: na Tita Livia v 15. kapitole v „Znamenitom čine“; na Strabóna a na „prírodovedu“ Plínia v 26. kapitole v „Múdom výroku“. „Bol sčítaný v dielach Apuleia Platonica“ (10. kapitola), šikovne citoval a vykladal učenie o fyziognómie (22. a 2. kapitola). U kráľa sa často zdržiavali básnici, teológovia, filozofi, lekári či zástupcovia iných vedných disciplín, ktorí prichádzali na pozvanie dvora i z vlastnej iniciatívy (10. kapitola „Múdry výrok“) a s kráľom viedli debatu pri najrôznejších príležitostiach a na najrozmanitejšie témy (2., 5., 9. či 31. kapitola).³⁷ „In symposiis vero non epulae solum apponuntur sed epulantium lepidissimae disceptationes, quales illae Platonicae et Philelphicae fuere: quales ego saepius in convivio apud Pannonios principes cum sociis meis memini me frequentasse, ubi etiam inter medias dapes, si quid inter nos controversiae nascebatur, innumeri codices afferbantur, legebantur et vario interpretamento enodabantur.“³⁸ (Na sympóziách sa okrem hostiny nastolili aj také témy na debatu, ako boli „platónske“ a „filelfské“. Na takých hodoch som sa viackrát zúčastnil spolu s poprednými z Panónie. Tam, keď sa rozprúdila debata, prinieslo sa množstvo kódexov, z ktorých sme čítali, aj sme ich rôznymi spôsobmi vysvetľovali) – píše o móde sympózií na Uhorsku Pescennio Francesco Negro (1425 – 1524) vo svojom diele „*Cosmodystichia*“ niekoľko rokov neskôr.³⁹

³² MARZIO, G. Znamenité, múdre i žartovné výroky a činy kráľa Mateja, s. 47.

³³ MARZIO, ref. 32, s. 153.

³⁴ MARZIO, ref. 32, s. 151.

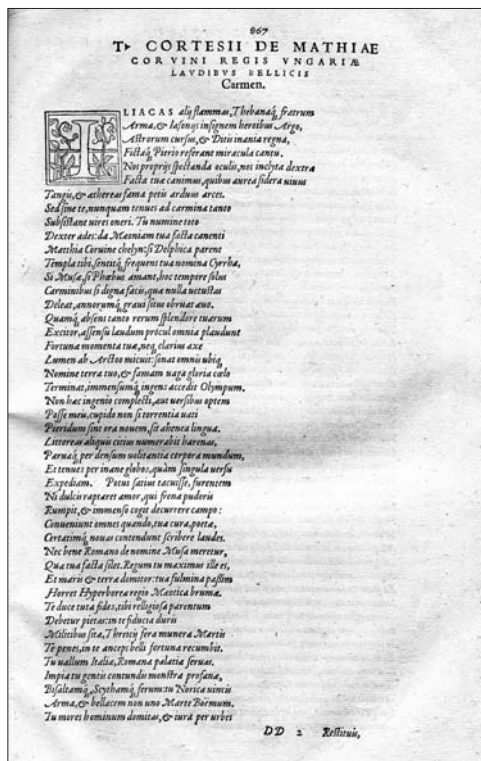
³⁵ MARZIO, ref. 32, s. 153.

³⁶ MARZIO, ref. 32, s. 155.

³⁷ MARZIO, ref. 32.

³⁸ PAJORIN, K. Humanista symposiumrendezvények.

³⁹ PAJORIN, ref. 38.

Obr. 1 Alessandro Cortesi: „De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis“

Okrem už spomínaných spisov existujú na oslavu Mateja Korvína ešte dve významné diela. Obe sa nachádzajú aj vo fondoch Univerzitnej knižnice v Bratislave. Prvé z nich je panegyrika „De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis“ od Alessandra Cortesia, ktorý sa už v sprievodnom liste zmienil o svojich plánovaných dvoch dielach: jedno na chválu vojenských činov Mateja Korvína, druhé na jeho zásluhy v čase mieru. „...scripsi de tuis laudibus libros duos. Et quum bello & pace eque clarus sis, uno res bellicas, altero pacis artes sum persequutus.“⁴⁰ Vieme, že táto prvá báseň vznikla okolo roku 1487/88 (druhá báseň nikdy nebola dokončená), obsahuje totiž podrobnosti o udalostiach obsadenia Viedne (1485) a o nasledujúcom víťaznom triumfe; niektoré časti dokonca opisujú pád Viedenského nového Mesta (Wiener Neustadt, 1487). Kráľa zvelebil tými najkrajšími slovami, ospieval jeho pôvod a vyzval ho, aby sa pustil do boja o Rím.⁴¹ („...Roma tibi, et generi rursum data gloria

⁴⁰ CORTESI, A. De Matthiae Corvini regis Vngariae laudibus bellicis Carmen, s. 891.

⁴¹ PAJORIN, ref. 15; HAVAS, L. A. Cortesius panegyricusa Mátyás és a pápaság diplomáciai érintkezésének tükrében.

nostro.“⁴²) Toto dielo, aj keď sa na mnohých miestach nebráni nadmernému lichote- niu, malo mimoriadny vplyv na sformulovanie postavy kráľa Mateja ako historickej osoby v neskorších storočiach. Spomínaná panegyrika ako dodatok sa dostala do každého vydania Bonfiniovej Historie počnúc 16. storočím až do roku 1690.⁴³

V neposlednom rade spomeňme aj rozsiahlu panegyriku Nalda Naldiho „*De laudibus augustae bibliothecae ad Matthiam Corvinum*“. Naldi (1436 – 1513), priateľ a žiak Marsilia Ficina, člen novoplatonickej akadémie vo Florencii okolo roku 1485 sa stretol s „človekom kráľa Mateja“ Taddeom Ugolettim, ktorý vo Florencii vybavoval ďalšie knihy pre knižnicu Korvína a s vykonaním emendátorských prác poveril práve jeho. Na základe Ugolettiho ód na bibliotéku a kráľa, Naldi „rozohňený túžbou“ sa rozhodol napísať veľkolepú báseň o slávnej knižnici Mateja Korvína:⁴⁴ „Cum vero: Taddaeus Ugolettus, abs Te missus, ad nos proficisceretur; ut expedieandae bibliothecae quidem regiae praeesset: cumque hic, multa de Te Rege sapientissimo, deque Tua diuina virtute, multis audientibus, multisque assentientibus, praedicaret; tum vero arsi cupiditate incredibili; ut ea, quae ille de Te, laude omnium, praedicationeque digna, memorasset, herico carmine, litteris mandarem“.⁴⁵ Dielo vzniklo niekedy v rokoch 1487/78 – 1490. Ako východiskový bod na určenie vzniku diela nám slúži príchod Antonia Bonfiniho do vojenského tábora kráľa v októbri 1486, ktorému Naldi tiež venuje svoju pozornosť.⁴⁶ Bonfini mal pri sebe šesť vlastných diel, z ktorých si kráľ najprv pozorne čítal, potom ich rozdelil medzi elitou na štúdium.⁴⁷ Bonfini sa stal dvorným predčítačom kráľovnej Beatrix, pre knižnicu prekladal kódexy z gréčtiny a kráľ mu zveril aj veľkolepú prácu – napísať históriu Uhorska; do kráľovej smrti nebola dokončená, je však známa do dnešného dňa pod názvom „*Rerum Hungaricarum decades IV dekades et dimidia*“.⁴⁸ Naldi v úvode svojho diela podáva ďalšie odôvodnenia výberu témy svojej práce: „Te omnium bonarum artium disciplinis, ita mentem, atque animum tuum instituisse; ut non modo in Regem evaderes doctissimum, sed amore quodam ardentissimo, in eos omnes homines flagrares: qui, in aliquo litterarum genere flourissent...“⁴⁹ (Svoj rozum a svoju dušu si pomocou všetkých dobrých disciplín umenia tak vycibril, že si sa stal nie iba najvzdelanejším kráľom, ale vrelou láskou si sa obrátil ku všetkým, ktorí vynikli svojimi vedomosťami.) Dodá „tantum adfirmabo; nihil esse in Tuis penetralibus ornatus, quam hunc locum, atque hanc partem aedium regiarum, in qua libri collocanti sunt eorum, qui doctrina, & ingenio, dum hac vescerentur aura, ceteris praestiterunt.“⁵⁰ (tvrdím iba, že niet

⁴² CORTESI, ref. 40, s. 901.

⁴³ PAJORIN, ref. 15.

⁴⁴ PAJORIN, ref. 9.

⁴⁵ NALDI, N. *De laudibus avgvstae bibliothecae*, s. 595.

⁴⁶ PAJORIN, ref. 15.

⁴⁷ CSAPODI, ref. 4 ; BONFINI, A. *Rerum Vngaricarum decades qvator cvm dimidia*, s. 636.

⁴⁸ CSAPODI, ref. 4 ; PAJORIN, ref. 20.

⁴⁹ NALDI, ref. 45, s. 596.

⁵⁰ NALDI, ref. 45, s. 599 .

krajšieho miesta v paláci, ako miesto, kde sa uchovávali knihy tých, ktorí ostatných vedomosťami prevyšovali). Knižnica Korvína bola totiž výnimočná nie počtom kníh, ale ich kvalitou. Okrem antických gréckych a latinských spisov sa tu v hojnom počte nachádzali diela cirkevných otcov. („...ad Graecos, & Latinos libros, quos posseit antiquitas...accedant etiam religiones nostrae libris...“⁵¹).

Samotné Naldiho dielo obsahuje štyri knihy. Prvá kniha sa zaoberá velebným múdrosťou kráľovského páru a Jána Korvína, nemanželského syna kráľa v kontexte vybudovania knižnice. V druhej knihe autor podáva presný opis zariadenia knižničných priestorov. V tretej a štvrtej knihe nasleduje zoznam najprv gréckych, potom latinských autorov, ktorých diela sa nachádzali na policiach a vo vitrínach miestnosti. V záverečnej knihe sa Naldi venuje popisu diel kresťanských autorov. Naldo Naldi pri vymenovaní autorov dodržiava „voľnú“ časovú následnosť. Ako prvých spomenie básnikov, následne prozaikov, v prípade gréckych tvorcov sledujeme aj ďalšie delenie. Nachádzajú sa tu mená skoro všetkých antických literárnych a vedeckých veľikánov, či už z oblasti filozofie alebo prírodných vied. V poslednej kapitole po Biblii nasledujú diela kresťanských autorov a cirkevných otcov (Hieronymus, Augustinus, Ambrosius, Gregorius, Basilius, Chrysostomus, Lactantius). Zaujímavé sú mená, ktoré básnik vôbec nespomína, t.j. mená súčasníkov, hoci vieme, že ich diela v knižnici svoje miesto mali. Diela humanistov boli zamlčané, lebo neboli súčasťou zoznam veľkolepej knižnice renesančného panovníka. Opis vzhľadu knižnice sa začína už v úvodnom liste a pokračuje na konci prvej knihy. Naldi sa v básni z dialky pozerá na budovu hradu a na aulu. Ospevuje mramorové steny, police i stĺpy držiace zlatom zdobený strop. Podrobným opisom zariadenia pokračuje v druhej knihe.⁵² Knižnica je tajné miesto, „locus in penetralibus“ vybudované na štorcovom pôdoryse v bezprostrednom susedstve kaplnky s dvomi vchodmi – pre verejnosť a pre osobu kráľa, medzi oknami s lôžkom so zlatými prikrývkami, slúžiacim na oddych hlavy štátu („Inter utramque mamens, ima sub parte resedit Lectulus, auratis stratis; ubi regius heros saepe solet placidam membris, captare quietem“⁵³). Na troch stenách v troch radoch sa nachádzajú police, ktoré sú chránené zlatom prešívanými závesmi; za nimi sú schované drobnejšie knihy, väčšie zväzky si našli miesto v spodnej časti stien v uzamykateľných skrinách. V strede miestnosti sú postavené tiež prikryté trojnohé stoličky, ktoré majú pripomínať „tripusy“ z chrámu Apollóna („In medio aulae, tales positi tripodes, in templo Apollonis quales extitissent“⁵⁴).

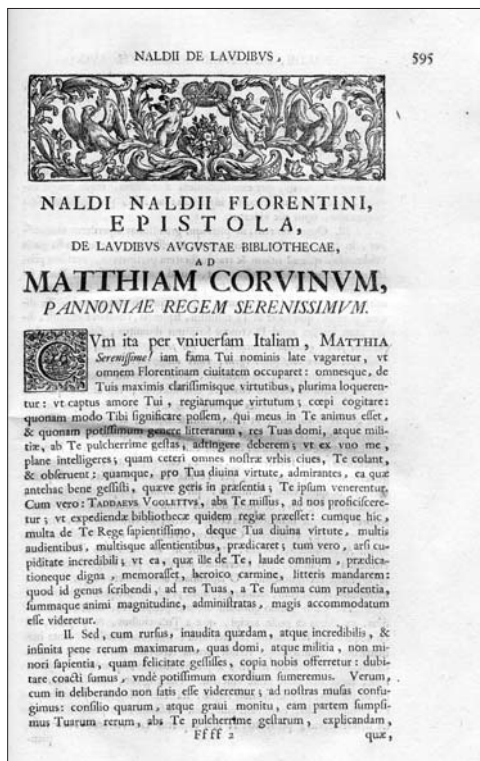
Podrobná báseň a jej hodnovernosť má iba jediný nedostatok. Nemáme doklad o tom, že by Naldo Naldi vôbec navštívil Uhorsko, presné informácie o knižnici údajne získal od spomínaného Taddea Ugolettiho. Do dnešného dňa sa vedci nezhodli na tom, do akej miery sa dá veriť opisu, alebo naopak, do akej miery je vý-

⁵¹ NALDI, ref. 45, s. 599.

⁵² KARSAI, O. A fenséges könyvtár dicsérete.

⁵³ NALDI, ref. 45, s. 612.

⁵⁴ NALDI, ref. 45, s. 599.

Obr. 2 Naldo Naldi: „De laudibus augustae bibliothecae ad Matthiam Coruinum“

myslom autora. Naldi nespone používal nejakú literárnu predlohu, najskôr je ňou dielo „*De politia litteraria*“ od Camilla Decembria.⁵⁵ Tiež s istotou vieme, že „studiolo“ alebo „scrittorio“ sa v talianskej renesancii stalo synonymom malej utajenej a umelecky náročne zariadenej miestnosti, ktorá slúžila pohodliu a na štúdium vlastníka. Jeho existencia bola prejavom nového typu mecenášstva, keď majiteľ nebol iba posezorom, ale aktívnym zberateľom, objednávateľom i hlavným mysliteľom „scrittoria“.⁵⁶ Podľa svedectva listu Mikuláša Oláha z roku 1530 bola knižnica Mateja Korvína naozaj vybudovaná v bezprostrednej blízkosti dvornej kaplnky. Oláh ďalej hovorí o dvoch miestnostiach, v prvej sa nachádzajú knihy gréckych, v druhej rímskych autorov. Jednotlivé zväzky sú starostlivo usporiadané a označené podľa vedných disciplín, ktoré prezentujú. Po opise knižných väzieb (ktorá by mohla byť témou ďalšej štúdie) svoju pozornosť venuje tým, ktorí pre kráľa prepisovali a možno aj zdobili

⁵⁵ PAJORIN, ref. 9.

⁵⁶ KARSAI, ref. 19.

grécke a latinské kódexy.⁵⁷ V tomto liste Oláh ako druhý opisuje aj zničenie knižnice 8. septembra 1526, keď po neúspešnej a prehratej bitke pri Moháči Turci obsadili Budín. (Ako prvý písal o zničení knižnice Ursinus Velius, ktorý navštívil Budín v sprievode kráľa Ferdinanda v roku 1527⁵⁸).

Matej Korvín sa až do svojej smrti venoval rozšíreniu a zdokonaleniu knižnice. Ešte 30. januára roku 1489 Bartolomeo Della Fonte listom oznamuje kráľovi, že s Taddeom posielal knihy.⁵⁹ Náhla smrť panovníka (6. apríla 1490) zaskočila literárne kruhy. Lorenzo Medici 8. mája toho istého roku vo svojom liste živo vykresľuje takto vzniknutú situáciu. Uhorský kráľ objednal knihy z Florencie, za ktoré nemá kto zaplatiť. Asi Naldo Naldi bol ten, ktorý navrhol, že za dlžoby im prenechá kódexy, ktoré boli čerstvo dokončené. Medici zdôrazňuje, že kým sa nepresvedčí o kvalite a obsahu daných kníh, nedá vyhotoviť nové exempláre pre vlastnú knižnicu, aby nastala situácia, že nejaké dielo nakoniec bude vlastniť až dvakrát. Nakoniec sa kódexy nikdy nedostali do Budína. O tom svedčí fakt, že kráľ Vladislav II. v roku 1498 poslal Alexandra Farnosera do Florencie, aby tam vybavil vrátenie približne 150 kníh, ktoré boli vyhotovené pre Mateja Korvína, ale hlavne, aby sa informoval, za akú cenu by sa mohla uskutočniť transakcia. Kráľ viac ako tri mesiace čakal na odpoveď, ktorá potvrdila, že dlžoba sa pohybuje vo výške asi 1900 zlatých (1400 pre Mediciovcov + 500 zlatých pre rodinu Capponi). Obchod sa pravdepodobne kvôli výške požadovanej sumy nikdy neuskutočnil.⁶⁰

O zániku slávnej knižnice a o chátraní knižničných priestorov sa dozvedáme napríklad od Brasicana, ktorý na základe vlastnej prehliadky miesta v roku 1525 tvrdí, že z knižnice okrem niekdajšieho mena nezostalo nič. Podľa vlastných slov preskúmal všetko a bol si istý, že knižnica zanikla. Ďalšia správa pochádza od Martina Brennera (1541), ktorý v predslove k dielu L. Brandolina opisuje, ako dva roky predtým navštívil knižnicu a už vtedy skoro nič nebolo z jej bývalej slávy, nehľadiac na pár diel gréckych autorov.⁶¹ Knižnica, alebo ako ju neskoršie nazvali – Bibliotheca Corviniana, v pôvodnom stave obsahovala takmer 2 500 zväzkov. Na základe zistení, že veľké množstvo kníh sa mohlo stať korisťou tureckých vojsk v roku 1526, sa začalo pátranie v Istanbule, kde sa našlo 20 kódexov, ktoré sultáni Abdulaziz (1868) a Abdulahmid II. (1877) vrátili do Uhorska. V 16. – 17. storočí bola ešte nádej, že niektoré kódexy sú stále v Budíne. Objavené knihy však neboli súčasťou slávnej knižnice. Overených korvín je v súčasnosti asi 200 kusov. Knihy sú roztrúsené po ce-

⁵⁷ Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. O panovníkových „transcribtor“-och sa zmienil aj Ransanus v roku 1488. Táto dielňa Mateja Korvína zanikla krátko po kráľovej smrti okolo 1491/92. Pozri: CSAPODI, Cs.

Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye?

⁵⁸ GÉCS, B. Mátyás király könyvtára és a Corvinák pusztulása – 1526.

⁵⁹ PAJORIN, ref. 9.

⁶⁰ DILLON BUSSI, A. Még egyszer a Corvina-Könyvtár és Firenze kapcsolataról.

⁶¹ CSAPODI, Cs. Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?

lom svete – v 49 knižniciach 16 krajín sveta.⁶² Bibliotheca Corviniana sa v roku 2005 dostala do programu UNESCO „Pamät sveta“ (Memory of the World).⁶³ Okrem historických prameňov nám obraz múdreho a štedrého kráľa Mateja Korvína zachovali aj diela ľudovej slovesnosti.⁶⁴

Zoznam bibliografických odkazov

ÁBEL, Eugen. *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Budapestini : Typis Victoris Hornyánszky, 1903. 520 s.

BONFINI, Antonio. *Rerum Vngaricarum decades qvatvor com dimidia*. Francofvrti : Apud Andream Wechelum, M.D.LXXXI (1581). 943 s.

CARBONE, Lodovico. Párbeszéd a fönséges fejedelem s Magyarország dicső királya Mátyás dicső tulajdonai – s viselt dolgairól. In KAZINCZY, Gábor. *Mátyás király*. Pest : Ráth Mór, 1863, s. 73 – 114.

CORTESI, Alessandro. De Matthiae Corvini regis Vngariae lavdibvs bellicis Carmen. In BONFINI, Antonio. *Rerum Vngaricum decades qvatvor com dimidia*. Francofvrti : Apud Andream Wechelum, M.D.LXXXI (1581), s. 891 – 914.

CSAPODI, Csaba. Beatrix királyné könyvtára. In *Magyar Könyvszemle* [online]. 1964, č. 3 [cit 2012-05-05]. Dostupné na internete: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00256/pdf/MKSZ_EPA00021_1964_80_03_201-224.pdf>.

CSAPODI, Csaba. *A Corvina Könyvtár története* [online]. [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <http://www.corvina.oszk.hu/studies/csapodi_hun.htm>.

CSAPODI, Csaba. Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára? In *Magyar Könyvszemle* [online]. 1961, č. 4 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00246/pdf/MKSZ_EPA00021_1961_77_04_399-421.pdf>.

CSAPODI, Csaba. Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye? In *Magyar Könyvszemle* [online]. 1963, č.1 – 2 [cit 2012-05-05]. Dostupné na internete: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00251/pdf/MKSZ_EPA00021_1963_79_01_02_027-042.pdf>.

⁶² Magyar művelődéstörténeti lexikon : Középkor és kora újkor II. (Calcignini-Falconer).

⁶³ Ex Bibliotheca Corviniana.

⁶⁴ KOMOROVSKÝ, J. Kráľ Matej Korvín v ľudovej prozaickej slovesnosti; POLÍVKA, J. Súpis slovenských rozprávok IV.

- CSAPODI, Csaba. Naldus Naldius hitelességének kérdése. In *Magyar Könyvszemle* [online]. 1960, č. 3 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00241/pdf/MKSZ_EPA00021_1960_76_03_292-323.pdf#page=2>.
- CSAPODINÉ GÁRDONYI, Klára. Bartholomaeus Fontius. In *Magyar Könyvszemle* [online]. 1977, č.1 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00297/pdf/MKSZ_EPA00021_1977_93_01_038-071.pdf>.
- DILLON BUSSI, Angela. Még egyszer a Corvina-Könyvtár és Firenze kapcsolatáról. In *Uralkodók és corvinák*. [online]. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2002. [cit. 2012-05-05]. s. 55 – 63. Dostupné na internete: <<http://www.corvina.oszk.hu/studies/dillonbussi/2002-1-hun.htm>>.
- Ex Bibliotheca Corviniana*. Budapest, 2008. 152 s. ISBN 978-963-200-544.
- GYALUI, Farkas. A budai krónika. In *Erdélyi Múzeum* [online]. 1901, č. 6 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00134/pdf/EM-1901_18_06_360-364.pdf>.
- GÉCS, Béla. Mátyás király könyvtára és a Corvinák pusztulása – 1526. In *Magyar grafika* [online]. 2006, č. 6 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <<http://epa.oszk.hu/00800/00892/00020/pdf/22.pdf>>.
- HAVAS, László. A Cortesius panegyricusa Mátyás és a pápaság diplomáciai érintkezésének tükrében. In *Irodalomtörténeti Közlemények* [online]. 1965, č. 3 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <http://epa.oszk.hu/00000/00001/00242/pdf/itkEPA00001_1965_03_323-336.pdf>.
- HEGEDŰS, István. Bartolomeo Della Fonte. In *Irodalomtörténeti Közlemények* [online]. 1902, č. 1 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <http://epa.niif.hu/00000/00001/00055/pdf/ITK_1902_01_001-019.pdf>.
- HEGEDŰS, István. Egy olasz költő Mátyás királyhoz. In *Irodalomtörténeti Közlemények* [online]. 1903, č. 1 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <<http://epa.niif.hu/00000/00001/00059/pdf/079-085.pdf>>.
- HRUŠOVSKY, Igor. *Academia Istropolitana*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1965. 10 s.

- KARDOS, Tibor. *Élő humanizmus*. Budapest : Magvető Kiadó, 1972. 653 s.
- KARSAI, Orsolya. A fenséges könyvtár dicsérete. In *Magyar Könyvszemle* [online]. 1991, č. 4 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00347/pdf/mk_1991_4_316-324.pdf>.
- KARSAI, Orsolya. Uralkodók és Studiolók. In *Uralkodók és corvinák* [online]. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2002 [cit. 2012-05-05]. s. 19 – 37. Dostupné na internete: <http://www.corvina.oszk.hu/studies/karsay2002-1_hun.htm>.
- KLANICZAY, Tibor. A kereszteshad eszméje és a Mátyás-mítosz. In *Magyar Könyvszemle* [online]. 1975, č. 1 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <http://epa.niif.hu/00000/00001/00291/pdf/itk_EPA00001_1975_01_001-014.pdf>.
- KOMOROVSKÝ, Ján. *Kráľ Matej Korvín v ľudovej prozaickej slovesnosti*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1965. 137 s.
- Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig*. Budapest : Gondolat Kiadó, 1963. 758 s.
- Magyar művelődéstörténeti lexikon : Középkor és kora újkor II. (Calcignini-Falconer)*. Főszerk. Kőszeghy Péter. Budapest: Balassi. 2004. 495 s. ISBN 963-506-582-5.
- MARZIO, Galeotto. *Znamenité, múdre i žartovné výroky a činy kráľa Mateja*. Bratislava : Kalligram, 2005. 250 s.
- Mátyás a kortársak között*. Budapest : Bibliotheca Kiadó, 1957. 201 s.
- NALDI, Naldo. De lavdibvs avgstae bibliothecae. In BELIUS, Matthias. *Notitia Hungariae Novae geographico historica*. Tomvs tertivs, s. 589 – 642.
- PAJORIN, Klára. Aragóniai Beatrix szerepe Mátyás király irodalmi mecénatúrájában. In *Irodalomtörténeti Közlemények* [online]. 2011, č. 2 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <<http://www.itk.iti.mta.hu/megjelent/2011-2.agm/pajorin.pdf>>.
- PAJORIN, Klára. Az eszményi humanista könyvtár. In *Magyar Könyvszemle* [online]. 2004, č. 1 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00040/pdf/MKSZ_EPA00021_2004_120_01_001-013.pdf>.

PAJORIN, Klára. Humanista irodalmi művek Mátyás király dicsőítésére. In *Hunyadi Mátyás*. Budapest : Zrínyi Kiadó, 1990. 413 s. ISBN 9633270294.

PAJORIN, Klára. Humanista szimpoziumrendezvények. In *Uralkodók és corvinák* [online]. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2002 [cit. 2012-05-05]. s. 111 – 117. Dostupné na internete: <<http://www.corvina.oszk.hu/studies/pajorin2002-1-hun.htm>>.

POLÍVKA, Jiří. *Súpis slovenských rozprávok IV*. V Turčianskom Sv. Martine : Matica slovenská, 1930. 558 s.

Uralkodók és corvinák. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2002. 286 s. ISBN 9632004418.

L i t e r a t ú r a

ÁBEL, Jenő. *Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon*. Budapest : A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó hivatala, 1880. 294 s.

BALOGH, Jolán. *A művészet Mátyás király udvarában I-II*. Budapest : Akadémia, 1966. 799 + 509 s.

BONFINI, Antonio. *Beszélgetés a szüzességről és a házaselet tisztaságáról*. Bratislava : Madách Könyvkiadó, 1985. 331 s.

CSAPODI, Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI, Klára. *Bibliotheca Corviniana*. Helikon Kiadó, 562 s. ISBN 963-208-065-3.

CSÁSZÁR, Mihály. *Az Academia Istopolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme*. Pozsony : Eder István Könyvnyomdájából, 1914. 141 s.

Epistolae Matthiae Corvini regis Hungariae. Cassoviae : Typis Academicis Soc. Jesu. 1744. 284 s.

GULYÁS, Pál. Ujabb külföldi tanulmányok Mátyás király könyvtáráról. In *Magyar Könyvszemle* [online]. 1908, č. 3 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <<http://epa.oszk.hu/00000/00021/00140/pdf/193-200.pdf>>.

Humanista történetírók. Budapest : Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. 1195 s.

KALOUS, Antonín. . 480 s. ISBN 9788086829487.

KARDOS, Tibor. *A magyarországi humanizmus kora*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1955. 463 s.

Mátyás király könyvtára. Budapest : TKM Egyesület, 1990. 16 s.

Pannonia Regia. Budapest : Magyar Nemzeti Galéria, 1994. 614 s.

SCHÖNHERR, Gyula. A Thorni Corvin-kódexről. In *Magyar Könyvszemle* [online]. 1894, č. 4 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <<http://epa.oszk.hu/00000/00021/00088/pdf/305-313.pdf>>.

SZÖRÉNYI, László. Panegyricus és eposz. In *Irodalomtörténeti Közlemények* [online]. 1987-1988, č. 1 – 2 [cit. 2012-05-05]. Dostupné na internete: <http://epa.niif.hu/00000/00001/00349/pdf/itk00001_1987-1988_01-02_141-174.pdf>.

Bibliotheca Corviniana

The world famous library of Matthias Corvinus

Zita Perleczká

The aim of this study is to familiarize a reader with the less known aspects of the King Matthias Corvinus' (1443 – 1490) personality, namely his zealous book-collecting, his reading and patronage. His world-famous library (Bibliotheca Corviniana) attracts the attention even in the present days. The collection that currently includes almost 200 volumes became the part of the UNESCO – Memory of the World programme in 2005.

In the article the author pay attention, in the narrow sense of the word, only to those sources that are in a way concerned with the king's relationship to books, regardless of the fate of kindred branches of art (such as: bookbinding, book illustration and the other visual arts disciplines) at the royal court.

Jezuitské knižnice – prameň skúmania dejín čitateľstva¹

Marta Špániová

*„Nech nikto neskúma knihy, ktoré mu nie sú určené.“
Monumenta Paedagogica Societatis Jesu, 1586.*

*„Žiakom nech sú odporúčané duchovné knihy. Ani žiaci ani učitelia nech nečítajú knihy pochybných autorov.“
Ratio atqve Institutio Studiorum Societatis Jesu, 1599.*

Úvod

Spoločnosť Ježišova sa stala rozhodujúcim nositeľom pápežskej reformácie a katolíckej reformy a až do svojho zrušenia v roku 1773 podstatným spôsobom formovala konfesiónalnu kultúru raného novoveku.² Významným prostriedkom masového ovplyvňovania mladých ľudí – katolíkov aj inovercov, ktorí študovali v 16. – 18. storočí na jezuitských kolégiách v Európe a vo svete, boli vďaka jednotnej organizácii uplatňovanej v medzinárodnom meradle knižnice jezuitských kolégií.³ Medzinárodný školský vzdelávací program jezuitov, ktorý už koncom 16. storočia predpisoval zriaďovanie a zveľadovanie knižníc pri všetkých jezuitských kolégiách, bol historickým nástrojom ovplyvňovania čítania. Striktným pravidlám medzinárodne kodifikovaného vzdelávacieho systému podliehal výber kníh, školské aj mimoškolské čítanie detí a mládeže na jezuitských gymnáziách a tiež čítanie mladých mužov študujúcich na jezuitských univerzitách. Jednotná jezuitská pedagogická sústava aj prostredníctvom biblioték a unifikácie školskej lektúry usilovala o vštepovanie uniformného katolíckeho svetového názoru všetkým mladým ľuďom bez rozdielu vierovyznania. Pedagogická činnosť jezuitov presadzujúca filozofiu jednoty myslenia bola nielen činiteľom udržania disciplíny, stability a vnútornej sily Spoločnosti Ježišovej, ale aj najdôležitejším faktorom rekatolizácie. Mnohí z radov protestantov, ktorí na jezuitských kolégiách študovali, neskôr konvertovali na katolicizmus. Misia knižníc, knihy a čítania, pevne zakotvená v jezuitskej doktríne, bola v procese „získavania duší“ strategická.

¹ Článok je základnou syntézou publikovaných výskumov autorky ku dejinám jezuitských knižníc na Slovensku.

² DÜLMEN, R. v. Kultura a každodenný život v ranom novoveku (16. – 18. stoloťi), s. 121.

³ GLOMBIOWSKI, K. Problemy historii czytelnictwa, s. 25.

Funkcie, organizácia a využívanie jezuitských knižníc

Základné funkcie jezuitských knižníc, ktoré sa globálne odrážali v zložení ich knižničných fondov, rezultovali z idey Spoločnosti Ježišovej šíriť a vyučovať katolícku vieru a v neposlednom rade z konceptu rekatolizácie. Jezuiti knižniciam vždy pripisovali dôležitú funkciu pri plnení svojich pastoračných a výchovno-vzdelávacích úloh. Budovali ich pri univerzitách, rehoľných domoch kolégií, probačných domov, rezidiencií či misií a zhromažďovali v nich literatúru pre všetkých rehoľných bratov, ktorí sa venovali apoštolským prácam, pre učiteľov, kazateľov, katechéto, spovedníkov, misionárov, vedcov, spisovateľov, rehoľných koadiutorov, ako aj pre novicov a študentov jezuitských škôl.

V súlade s medzinárodným školským vzdelávacím programom jezuitov *Ratio Atque Institutio Studiorum Societatis Jesu* boli jezuitské kolegiálne knižnice integrálnou súčasťou výchovno-vzdelávacieho procesu, plnili úlohy vo vzťahu k školským osnovám a boli organizované podľa jednotných medzinárodných princípov platných na celom svete takmer 200 rokov.⁴ Ich poslaním bolo rozvíjať a udržiavať čitateľské návyky žiakov, poskytovať prístup k vhodným zdrojom, ponúkať príležitosti na ďalšie odborné vzdelávanie a rozširovať ich duchovný potenciál. Jezuitské kolegiálne knižnice slúžili erudícii školskej komunity rovnako ako celoživotnému vzdelávaniu všetkých rehoľných bratov, ktorí žili a pôsobili v rehoľných domoch. Zásadnú funkciu plnili zhromažďovaním dokumentov ku pastorácii a katechéze obyvateľstva. Knižničné služby poskytovali zdarma pre všetkých používateľov komunity bez rozdielu náboženstva, národnosti či sociálneho statusu, čo bol koniec koncov ba-

⁴ Pri skúmaní zásad organizácie, budovania a využívania knižničných fondov jezuitských kolegiálnych knižníc vychádzame z analýzy jezuitského medzinárodného školského vzdelávacieho programu *Ratio Atque Institutio Studiorum Societatis Jesu*. Avtoritate Septimae Congregationis generalis aucta. Antverpiae, Apud Joannem Meursium. M.DC.XXXV. [=1635] Superiorum Permissu. 173, [34] s. a z výskumu katalógov jezuitských knižníc 17. – 18. storočia z územia Slovenska. Ich významná časť pochádza zo 70. rokov 18. storočia, keď ich vyhotovili po zrušení Spoločnosti Ježišovej za účelom rozdelenia knižničných fondov jezuitských knižníc medzi existujúce školy v Uhorsku. Podrobnejšej analýze katalógov jezuitských knižníc z územia dnešného Slovenska, rozboru zastúpených literárnych žánrov, recepcii jednotlivých diel a tiež analýze paragrafov medzinárodného školského vzdelávacieho programu o organizácii knižníc jezuitských kolégií a odporúčanom čítaní sa venujeme v štúdiách: FÓRIŠOVÁ, M. Jezuitské knižnice na Slovensku – úvod do problematiky. In *K výskumu zámeckých, mešťanských a cirkevných knihooven*. Opera romanica 4. Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis, České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2003, s. 457 – 476; FÓRIŠOVÁ, M. *Ratio studiorum*: kniha a jej využitie v jezuitskom školstve. Jezuitské školské knižnice. In *Dejiny školských knižníc na Slovensku*. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2003, s. 44 – 64 a FÓRIŠOVÁ, M. Náboženská literatúra v zbierkach jezuitských knižníc na Slovensku. In *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 212 – 228.

Obr. 1 Pôsobenie jezuitov na Slovensku v 16. – 18. storočí

zálny princíp jezuitského vzdelávania. Jezuitské kolegiálne knižnice síce neboli prístupné širokej verejnosti, no jezuiti výnimočne požičiavali knihy aj dôveryhodným osobám mimo kolégium.⁵ Okrem prezenčných a absenčných výpožičiek fungovala aj medziknižničná výpožičná služba, kedy si kolégiá požičiavali knihy na vedecké účely navzájom.⁶

Za plnenie cieľov knižnice a za všetky knižničné procesy (akvizíciu, spracovanie, ukladanie, ochranu, sprístupňovanie knižničných fondov a knižničné služby) zodpovedal knihovník (bibliothecarius). Bol členom personálu školy a volil ho rektor školy najčastejšie z radov pedagógov kompetentných zodpovedne zastávať túto funkciu. Bibliotekár v snahe naplňať výchovno-vzdelávacie funkcie knižnice úzko spolupracoval s učiteľmi. Traduje sa, že úrad knihovníka bol na univerzite popri postoch rektora, vicerektora a kancelára školy najdôležitejší.⁷ Kumulácia funkcií, ktoré súviseli so šírením a sprístupňovaním literatúry, sa prejavila napr. v tom, že knihovník na jezuitských univerzitách vykonával niekedy aj post riaditeľa univerzitetnej tlačiarne.

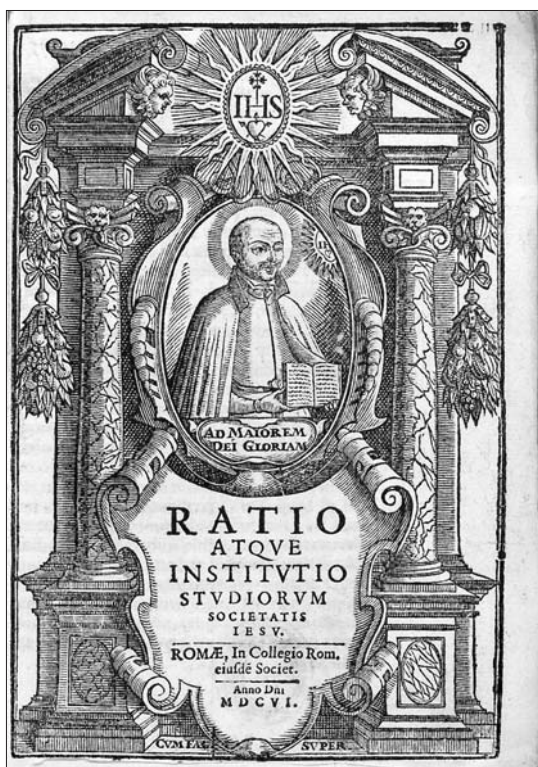
Skúmať cestu knihy v dejinách dokumentovej komunikácie nám dnes umožňuje prax jezuitov adjustovať knižničné jednotky pri evidencii dokumentov a označovať ich vlastníctvom konkrétnej knižnice s rokom nadobudnutia. Súčasťou vstupného spracovania dokumentov bolo ich signovanie, každá knižničná jednotka je označená príslušnou signatúrou, ktorá môže byť návodom pri analýze spôsobov stavania knižničných fondov. Rovnako zásadnou je pre nás povinná katalogizácia dokumentov jezuitských kolegiálnych knižníc, vďaka ktorej máme dostatok historických prameňov pre skúmanie dejín čitateľstva v Spoločnosti Ježišovej. Jej členovia

5 FECHTNEROVÁ, A. Klementínski knihovníci od roku 1609 do roku 1773, s. 79.

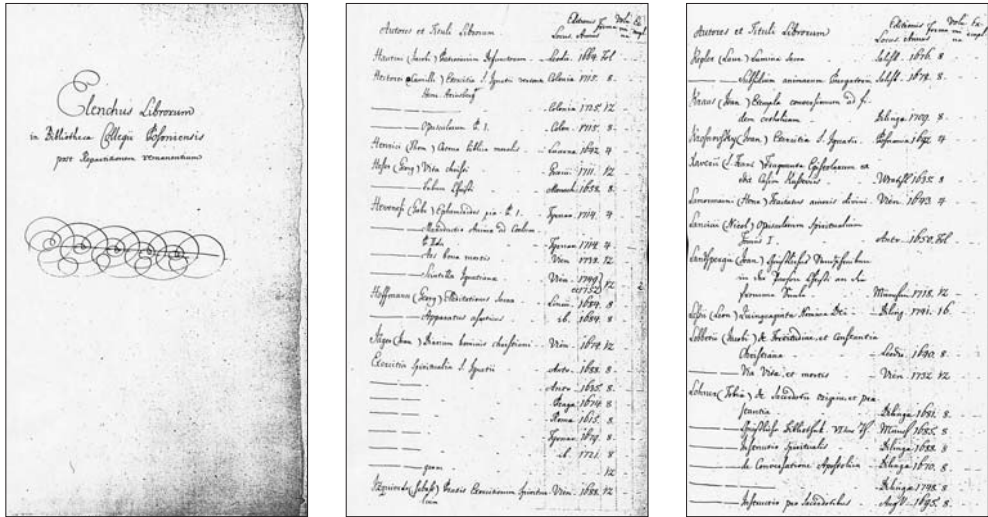
6 FŐRIŠOVÁ, M. Jezuitské knižnice na Slovensku – úvod do problematiky, s. 460.

7 KRAPKA, E. a kol. Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, s. 244.

I N D E X		
REGVLARVM.		
Compendiarie notę, quę hic diuerso caractere expressis Regulis subiiciuntur, in Indice Rerum ealdem Regulas significant.		
REGVLÆ		
<i>Prouincialis. prou.</i>	1	
<i>Rectoris. rect.</i>	17	
<i>Praefecti studiorum. praef.</i>	23	
<i>Communes Professoribus Superiorum facultatum. com. sup.</i>	31	
<i>Professoris Sacrae scripturae. script.</i>	37	
<i>Linguae Hebraeae. heb.</i>	41	
<i>Scholastica Theologia cum Catalogo quaestionum. theol.</i>	42-48	
<i>Cassium Conscientiae. cas.</i>	65	
<i>Philosophia. phil.</i>	68	
<i>Philosophia Moralis. mor.</i>	75	
<i>Mathematica. math.</i>	76	
<i>Praefecti studiorum inferiorum. praef. inf.</i>	77	
<i>Cum Legibus Scribendis ad Examen. scrib. 92 & ad Praemia. praem.</i>	94	
<i>Communes Professoribus classium inferiorum. com. inf.</i>	98	
<i>Professoris Rhetoricae. rhet.</i>	112	
	Huma-	
		<i>Humanitatis. hum.</i> 120
		<i>Suprema Grammatica. supr. gr.</i> 129
		<i>Medica. med. gr.</i> 134
		<i>Infima. inf. gr.</i> 139
		<i>Scholasticorum nostrae Societatis. schol.</i> 144
		<i>Eorum, qui biennio Theologiam repetunt. repet.</i> 147
		<i>Adiutoris Magistris, seu Bidelli. bid.</i> 150
		<i>Scholasticorum externorum. ext.</i> 152
		<i>Academia. acad.</i> 155
		<i>Praefecti Academiae. praef. acad.</i> 159
		<i>Academiae Theologorum, ac Philosophorum. acad. theol.</i> 160
		<i>Praefecti eiusdem Academiae. praef. acad. theol.</i> 163
		<i>Academiae Rhetorum, & Humanistarum. acad. rhet.</i> 165
		<i>Academiae Grammaticorum. acad. gr.</i> 168

Obr. 2 Medzinárodný školský vzdelávací program jezuitov
Ratio atque Institutio studiorum Societatis Jesu. Rím, 1606

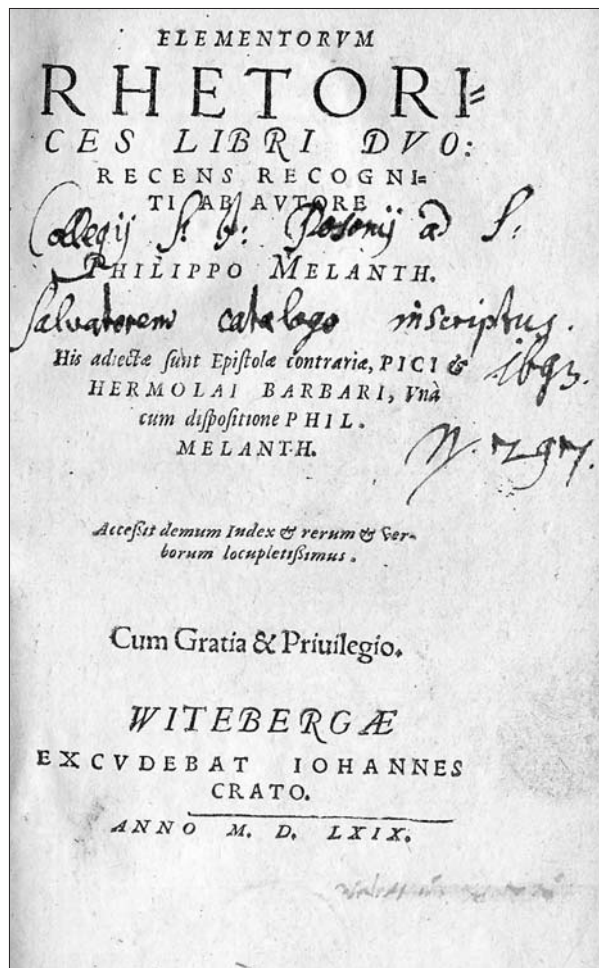

Obr. 3 Zoznam kníh knižnice jezuitského kolégia v Bratislave, 18. storočie

vybudovali na území dnešného Slovenska v 17. – 18. storočí pomerne rozsiahlu sieť knižníc, ktorých katalógy sú zdrojom informácií o zložení ich zbierok. Treba poznamenať, že úroveň katalogizácie u jezuitov bola vysoká. V záznamoch dokumentov evidovali všetky základné identifikačné údaje: autorské a názvové (uvádzal sa skrátene názov diela, úplný len výnimočne); vydavateľské údaje – miesto tlače, meno tlačiara a rok vydania; fyzický popis – formát knihy a typ väzby (počet strán titulu v záznamoch nepopisovali), číslo zväzku u viacväzkových diel; exemplárové údaje s počtom exemplárov titulu a jazyk diela. Podrobný popis dokumentov nám uľahčuje identifikáciu jednotlivých titulov. Vecné selekčné údaje dokumentov, a teda tematické zloženie knižničných fondov je možné z katalógov jednoznačne určiť vďaka tomu, že sa v nich uplatňoval predmetový prístup k informáciám a záznamy boli systematicky usporiadané podľa obsahu dokumentov do vymedzených tematických skupín. Knižničná klasifikácia aplikovaná pri triedení, usporiadaní, stavaní a ukladaní fondov jezuitských kolegiálnych knižníc korešpondovala so systémom školského vzdelávania a bola v zásade jednotná.

Pokiaľ ide o fyzickú organizáciu knižničných fondov jezuitských kolegiálnych knižníc, okrem hlavnej bibliotéky boli v kolégiách aj izby pedagógov a kazateľov trvalo zariadené príručnými knižnicami. Pri zmene pôsobiska alebo funkcie tak našli rehoľní bratia vždy pripravenú izbu s potrebnou literatúrou.⁸

⁸ Niektorí si nosili knihy potrebné na vedecký výskum a publikačnú činnosť všade so sebou, napr. Peter Kanízius si z Dilingenu do Innsbrucku, kam sa sťahoval kvôli povýšeniu do úradu dvorného kazateľa Ferdinanda II., priviezol 3 obrovské 500 kg sudy kníh, ktoré potreboval k zostaveniu životopisu sv. P. Márie do apologetického spisu „Commentaria de verbi Dei corruptelis“. Rohrbaser, A. Peter Kanízius herold cirkvi, s. 100.

Obr. 4 Rukopisný vlastnícky záznam knižnice jezuitského kolégia v Bratislave, 1693

Knižničné fondy jezuitských kolégií obsahovali knihy využívané pri všetkých formách apoštolskej činnosti ad intra aj extra⁹: okrem učebníc, diel humanistov a antických spisovateľov potrebných pri vyučovaní, poskytovali aj literatúru pre katechetickú

⁹ Apoštolské zamestnanie ad intra predstavovalo vnútorný rehoľný život a zahŕňalo: formáciu mladých členov Spoločnosti Ježišovej – noviciát, štúdium filozofie, magisterskú prax, štúdium teológie, tretiu probáciu – postgraduál; duchovný život – exercície a meditácie a komunitný život. Apoštolskú činnosť ad extra, čiže vo vzťahu k veriacim, tvorila pastorácia (kázanie a spovedanie, pastorácia v nemocniciach a väzniciach), katechéza (vyučovanie katechizmu medzi ľuďmi), liturgická činnosť (sviatostný život, pobožnosti), pedagogická činnosť (vyučovanie na gymnáziách a univerzitách), spisovateľská, vydavateľská aktivity (inštitucionálne jezuitské vydavateľstvá – tlačiarne) a služba blížnemu.

Obr. 5 Klementinum: baroková knižničná sála historickej knižnice jezuitského kolégia v Prahe, 1722

*a pastoračnú prácu, liturgické knihy a knihy k upevňovaniu viery a duchovného života, knihy k obrane katolíckeho vyznania a cirkvi, teologickú a odbornú literatúru pre celoživotné vzdelávanie, vedeckú a spisovateľskú činnosť členov rehole, literatúru pre interné potreby Spoločnosti Ježišovej a diecézy a tiež knihy pre rehoľné spoločenstvá – mariánske kongregácie a bratstvá.*¹⁰

¹⁰ Podľa požiadaviek modernej humanistickej doby tvorili základ jezuitskej gymnaziálnej učebnicovej literatúry diela antických autorov a učebnice zostavené jezuitskými ideologickými vzormi. V knižniciach jezuitských univerzít dominovala učebnicová a vedecká literatúra z teológie, filozofie, práva a medicíny, čo korešpondovalo so systémom vysokoškolského vzdelávania. Z toho odvodená knižničná klasifikácia systému 4 fakúlt vysokých škôl (teologickej, filozofickej, právnickej a lekárskej) sa uplatňovala už v stredovekých univerzitných knižniciach. Základ literatúry k **pastorácii** tvorili kázne či spovedné príručky, katechizmy a vyznania viery jezuiti pri **katechéze** často rozdávali medzi pospolitý ľud. Členovia Spoločnosti Ježišovej posilňovali svoju vieru a ducha **duchovnými cvičeniami**, pri nich používali príručky – tzv. exercície, ale aj meditácie, čítali Bibliu, patristiku, hagiografiu a i. asketickú literatúru. Na **obranu katolíckej viery** zostavovali a medzi ľud šíрили protireformačné polemiky a inú apologetickú spisbu. Jezuitské knižnice pre **interné potreby Spoločnosti Ježišovej a diecézy** archivovali zákony a uznesenia cirkevných koncilov a diecéznych synod, rehoľné dekréty, stanovy či privilégia. V jezuitských knižniciach sa sústredili stanovy, dekréty, štatúty a príručky **náboženských spolkov** – mariánskych kongregácií a bratstiev, ktoré zakladali študenti jezuitských gymnázií či univerzít formou výberových združení.

Jezuiti budovali a sprístupňovali vo svojich bibliotékach vskutku heterogénne knižničné zdroje vždy podľa záujmov a poslania danej komunity.

Zárukou kvalitnej lektúry boli predovšetkým diela jezuitských autorov, preto je logické, že mali v knižničných fondoch primát. Snahou kolegiálnych knižníc bolo nielen zhromažďovať, ale aj registrovať všetky existujúce diela jezuitských spisovateľov. Knihovníci podľa inštrukcií medzinárodného školského vzdelávacieho programu evidovali publikačnú činnosť rehoľných bratov vo vlastných kolégiách i mimo nich. Treba dodať, že členovia Spoločnosti Ježišovej pripisovali už od počiatkov zásadný ideologický význam spisovateľskej a vydavateľskej aktivite, majúc na zreteli, že zápas medzi katolicizmom a protestantizmom je v neposlednom rade bojom o moc nad knižtlačou a víťazstvo pripadne tej strane, ktorá si bude vedieť zaistiť účinnú propagandistickú literatúru.¹¹ Centrálna evidencia diel jezuitských autorov začala so zrodom jezuitskej bibliografie v 17. storočí, keď jezuiti Pedro de Ribadeneira zo Španielska a Philippe de Alegambe z Belgicka zostavili dielo *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu* so životopismi a bibliografiou tvorby jezuitských spisovateľov Európy. Neskôr sa o rozvoj jezuitskej bibliografie zaslúžil najmä francúzsky jezuita Carlos Sommervogel, ktorý v 19. storočí zmapoval spisbu jezuitských spisovateľov celého sveta v monumentálnom bibliografickom diele *La Bibliothèque de la Compagnie de Jesus*. Knižničné katalógy predstavovali tradičný systém organizácie poznania v jezuitských knižniciach a bibliografie zas dôležitý akvizičný informačný zdroj.

Rôznorodý bol aj jazyk knižničných dokumentov, hoci jezuitské bibliotéky mali výrazne latinský charakter. Zo zloženia kníh v knižničných katalógoch v skupine „slavonici“, kde evidovali jazykové slovaciká a bohemiká, si môžeme utvoriť obraz o literatúre rozširovanej medzi slovenským ľudom, čítaním ktorej ho rehoľníci obracali ku katolicizmu.¹² Z kníh pre katechézu a pastoráciu slovenského ľudu sú v jezuitských knižničných katalógoch najčastejšie *Cantus catholici* od Benedikta Szölösiho (uvádzaný ako Cationale slavonicum), *Konfessj Katholicka* s vyznaním katolíckej viery od Jakuba Horčického z Tepence, *Knižka modliteb* od Jána Abrahamfiho, *Catechismus Petra Kanízia*, *Príklad života kresťanského* so životopismi svätých od Jána Valašíka, protireformačná polemica *Čtyri a Dwadcet Pochibowánj* od Martina Sentiáního a, samozrejme, česká Biblia (Biblia bohemica).

Možno konštatovať, že jezuitské knižnice prosperovali aj vďaka inštrukcii jezuitského medzinárodného školského vzdelávacieho programu o ich pravidelnom a primeranom financovaní zo zdrojov kolégia. Hlavnými stratégiami dopĺňovania knižničných fondov bol nákup literatúry na domácom alebo zahraničnom trhu prostredníctvom kníhkupcov a stálych jezuitských agentov, dary (najmä bohatých pat-

¹¹ FÜLÖP-MILLER, R. Moc a tajemství jezuitů : Kulturní a duchovní dějiny, s. 412.

¹² Boli to kázne, katechizmy, rôzne katechetické príručky, spevníky, modlitebné knihy, svedné príručky pre veriach, biblia a jej časti, evanjeliá a epištoly, meditácie, cirkevné dejiny, životopisy svätých, protireformačné polemiky ale aj litánie, oficiá či manuale náboženských spolkov.

rónov kolégií), konfiškácie protestantských knižníc, preberanie fondov knižníc zrušených kláštorov, ale aj vydavateľská činnosť jezuitských tlačiarní. Cenné a významné boli hlavne fondy knižníc jezuitských univerzít, ktoré medzi tisíckami knižničných jednotiek uchovávali aj vzácne inkunábuly či kódexy.

Organizácia jezuitských knižníc mohla byť ešte dokonalejšia, keby uplatňovali oporný pilier systematickej a precíznej knihovníckej práce – knižničný poriadok. Prax nebola vždy ukážkou dodržiavania predpisov a niektoré pramene svedčia o laxnom prístupe knihovníkov a ich pomocníkov ku katalogizácii či ochrane fondov.¹³

Knižničné fondy jezuitských knižníc na území dnešného Slovenska boli po zrušení Spoločnosti Ježišovej pápežom Klementom XIV. v roku 1773 rozdelené medzi existujúce školy v Uhorsku. Ich najvýznamnejšia časť sa dostala do knižnice Budínskej univerzity v Budíne a spolu so zachovanými knižničnými katalógmi sú dodnes uchovávané a sprístupňované v Univerzitetnej knižnici (Egyetemi Könyvtár) v Budapešti.

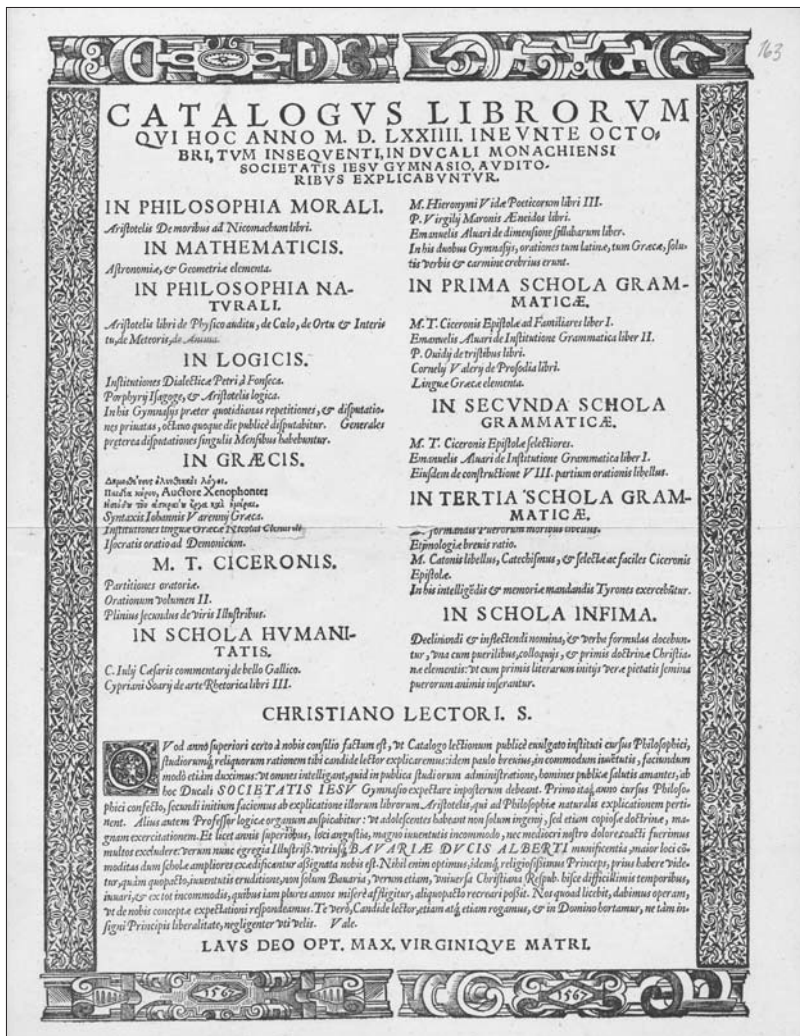
Odporúčané a zakázané čítanie

Jezuiti postavili monolitnú, podrobne a presne rozpracovanú výchovnú stavbu, ktorá nepripúšťala odchýlky v učebniciach¹⁴ a globálne neodporúčala iné ako predpísané čítanie. Prístup k službám a fondom jezuitských kolegiálnych knižníc sa podriaďoval prísnyim zásadám a čítanie v kolégiách bolo ideologicky aj nábožensky usmerňované. Jezuitský medzinárodný školský vzdelávací program postuloval, aby žiaci ani učitelia nečítali knihy zakázaných autorov alebo „nečisté“, cenzúrou neopravené či neschválené tituly. Na čítanie žiakov dohliadal prefekt študentov, ktorý zodpovedal aj za dostatok potrebných učebníc, staral sa o mimoškolské čítanie žiakov a mal ich naň nabádať, ak ho zanedbávali. Jeho povinnosťou bolo usmerňovať lektúru chlapcov tak, aby nečítali zakázané, nemravné, ale ani neužitočné knihy a mal im brániť v prístupe k nevhodnej literatúre. Knihovník sprístupňoval dokumenty vždy len v súlade s jeho odporúčaniami. Mechanizmom kontroly čítania študentov na jezuitských kolégiách, ktorý ju zároveň uľahčoval, bolo nariadenie čítať a študovať knihy len v určenej miestnosti a v presne vymedzenom čase. Učitelia na čele s generálnym prefektom boli povinní každoročne pred začiatkom školského roka podľa potreby aktualizovať zoznam kníh, ktoré plánovali využívať pri vyučovaní a odovzdať ho na schválenie rektorovi školy.

Študentom bolo pochopiteľne zakázané čítanie antikatólickej reformačnej literatúry, ak sa aj vo fonde knižnice takéto protestantské knihy nachádzali, mali knim prístup iba profesori. Za nevhodné a škodlivé sa považovali aj diela niektorých

¹³ FARKAS, G. Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. II., s. 26 uvádza svedectvo o kopách neskatalogizovaných kníh, ktoré sa v jezuitskej knižnici Trnavskej univerzity pravidelne váľali na zemi bez povšimnutia.

¹⁴ RUŽIČKA, V. Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu, s. 124.

Obr. 6 Katalóg kníh používaných pri vyučovaní na jezuitskom gymnázii v Mníchove v roku 1574

antických autorov, čítať sa smeli až po odstránení obscénnych a mravy ohrozujúcich pasáží, napr. z milostných elégií „triumviror amoris“ Ovídia, Tibulla a Propertia alebo milostnej lyriky Catulla či Horatia, ktoré sa aplikovali vo vyučovaní poetiky a gramatiky na jezuitských gymnáziách, museli byť vylúčené časti dotýkajúce sa vášne a telesnej lásky.¹⁵ Návodom pre jezuitských učiteľov, ako interpretovať texty antic-

¹⁵ „Nevyčistitelné“ knihy komika Terentia sa nemali čítať vôbec: „si expurgari non possunt, non legantur, ut Terentius“ (Ratio atque Institutio Studiorum..., Index, s. 19, bod 34).

kých autorov, bola bibliograficko-metodická príručka talianskeho jezuitu, bibliografa a encyklopedistu Antonia Possevina *Bibliotheca selecta de ratione studiorum*, ktorý v nej ešte v roku 1593 sformuloval spôsoby prijímania antickej tradície v pedagogike a didaktike jezuitských škôl.¹⁶

Účinok náboženskej výchovy a mravy žiakov učiteľia utužovali duchovným čítaním (*lectio spiritualis*), najmä životopisov svätých a duchovnými rozhovormi so žiakmi o prečítanom. Hagiografia bola vo fondoch jezuitských knižníc veľmi bohato zastúpená. Príkladom vplyvu čítania tejto literatúry na mladých mužov bol sám zakladateľ Spoločnosti Ježišovej Ignác z Loyoly (Ignacio de Loyola, 1491 – 1556). Legendy o živote Krista a ostatných svätých ho primáli prehodnotiť svoj život a z vojaka, bohatého šľachtica sa stal žobrajúcim mníchom rozhodnutým zaradiť sa do zástupov svätcov a obracať duše biednych. Povinnému čítaniu životopisných prác o zakladateľovi rehole a kníh o dejinách Spoločnosti Ježišovej sa venovali novici.

V jezuitských knižniciach sa vyskytovala aj protestantská literatúra pochádzajúca často z konfiškátov evanjelických školských či súkromných biblioték. Heretické spisy bývali vyčlenené zo základného fondu, prípadne zaevidované do samostatného indexu a uložené v tajnej miestnosti, do ktorej mal prístup iba rektor.¹⁷ Zakázané knihy „*libri vetiti*“ evidované v generálnych katalógoch jezuitských knižníc obsahovali najčastejšie nepovolenú literatúru mágie, alchýmie či chiromantie. Skupina kníh „*libri heretici et prohibiti*“ alebo „*libri acatholici*“ zahŕňala vieroučné a iné reformačné diela protestantov, ako aj filologickú a pedagogickú protestantskú literatúru, ktorú jezuiti neodsudzovali, ba naopak, aplikovali (napr. Komenského, Erazmove či Melanchthonove gramatické a didaktické diela a pod.).¹⁸ Na čítanie kníh heretikov nemali však jednotné názory. Francúzsky jezuitský moralista 19. storočia Jean-Pierre Gury opierajúc sa o filozofiu slobody vôle hlásal, že nie je hriechom čítať neslušné knihy, pokiaľ čitateľ nie je vedený vôľou po zmyslovom vzrušení. Formálnym heretikom nie je teda ten, kto číta heretické knihy, no vnútorne s nimi nesúhlasí, ani ten, kto tak koná nevedome. Kacírom je len človek, ktorý z vlastnej vôle so súhlasom rozumu pochybuje o pravdách viery. Nejednota názorov kazuistov, ktorí sa zaoberali podobnými prípadmi svedomia, panovala napr. v otázke, koľko stránok cirkvou zakázanej knihy smie človek prečítať a ako dlho ju môže mať doma. Niektorí autori dovoľovali tri strany a jeden deň, iní šesť strán a tri dni a pod.¹⁹

Medzi jezuitmi aj učené muži čítali heretické knihy, a to preto, aby na ne reagovali, verejne proti nim vystupovali a varovali pred nimi ostatných.²⁰ Pomerne časté sú vo fondoch našich jezuitských knižníc reformačné polemiky košického

¹⁶ KARABÍNOVÁ, K. Recepcia diel antických autorov na Slovensku v 16. – 18. storočí, s. 19.

¹⁷ FARKAS, ref. 12, s. 25.

¹⁸ Komenského diela v 17. – 18. storočí vydávali a tlačili aj v košickej a bratislavskej jezuitskej tlačiarňi.

¹⁹ FÜLÖP-MILLER, ref. 11, s. 224.

²⁰ FÜLÖP-MILLER, ref. 11, s. 189, 221.

evanjelického kazateľa Petra Alvinciho, na ktorého názory odpovedali najmä jezuiti – ostrihomský arcibiskup Peter Pázmán a biskup z Pátkostolia (Pécs) Tomáš Balášfi. Dodajme, že polemická literatúra uhorských jezuitov sa využívala popri kontroverziách slávnych členov rehole, najmä talianskeho jezuitského teológa Roberta Bellarina, uznávaného pre svoju umiernenosť aj medzi protestantskými teológmi, ako doplnkové čítanie na vyučovaní polemickej teológie na jezuitských teologických fakultách pri riešení sporných dogmatických problémov.

Pomôckou pri kvalifikovaní zakázaného čítania boli indexy zakázaných kníh, ktoré cirkev považovala za nebezpečné pre vieru a mravy rímskych katolíkov a jezuiti ich mali k dispozícii vo svojich knižniciach, spravidla medzi dokumentmi z oblasti práva.

Ideologické vzory jezuitov a recepcia ich diel

V nadväznosti na jezuitský školský systém patrili medzi najväčšie ideologické vzory jezuitov taliansky stredoveký scholastický filozof a teológ *Tomáš Akvinský* (Thomas Aquinas, 1225 – 1274) a antický starogrécky filozof *Aristoteles* (384 – 322 pred Kr.). V prepojení stredovekých myšlienkových foriem scholastiky s antickým ideálom a humanistickými snahami modernej doby spočíval hlavný cieľ pedagogickej metódy, ktorá sa odrážala vo všetkých zásadách jezuitského medzinárodného školského vzdelávacieho programu. Trendom bolo na jednej strane nenásilnou formou potvrdiť autoritu cirkvi a na strane druhej poskytnúť voľný priestor intelektuálnej činnosti novej generácie.

Najlepší súhrn všetkých duchovných elementov katolíckeho vedomia predstavovalo pre jezuitov dielo Tomáša Akvinského *Summa theologiae*. Podľa Akvinského teologickej sumy, ktorú katolícka cirkev považovala za jednotný vedecký systém, sa vyučovala scholastická teológia na jezuitských teologických fakultách. Jezuitský medzinárodný školský vzdelávací program predpisoval čítanie Summy popri Biblii nielen na vyučovaní, ale aj vo voľnom čase profesorov a študentov, ktorým odporúčal súkromné štúdium vybraných jezuitských komentárov k dielu. Naši jezuiti, ako to vyplýva z knižničných katalógov, používali najmä jezuitské výklady s komentármi Akvinského teologického diela od španielskych jezuitov Rodriga de Arriagu, Gabriela Vasqueza či Francisca Suareza.

Učenie Tomáša Akvinského bolo ovplyvnené filozofiou a etikou starovekého filozofa Aristotela, jeho teologická Summa je pokusom interpretovať kresťanstvo prostredníctvom aristotelizmu. V súlade s ním Akvinský o. i. vykladá empirické získavanie poznania na základe ľudských zmyslov.²¹ Akvinského filozofické a teologické idey, podľa ktorých všetko, i Božiu existenciu možno odôvodniť rozumom a du-

²¹ FRIMMOVÁ, E. Apologetická literatúra v inkunábulách používaných na území Slovenska, s. 204.

chovné poznanie človek dosahuje zmyslami, nachádzajú odozvu aj v Loyolových duchovných cvičeniach (pozri nižšie). Akvinského filozofiu možno premietnuť aj do názorov jezuitov na zakázané čítanie. Svoj systém totiž rozvinul zo zásady, že nijaké vonkajšie konanie nemá samo o sebe morálny obsah, pokiaľ nevyplývalo z aktu slobodnej vôle. Uplatňujúc filozofiu slobody vôle založenej na rozumovom rozpoznaní a slobodnom rozhodnutí vykonať skutok, nemal byť pri kvalifikovaní herézy zavinennej čítaním kacírskych kníh predmetom posudzovania pri svedení čin sám, ale úmysel čitateľa (penitenta).²²

Akvinský nachádzal medzi katolíckymi teológmi však aj odporcov. Sám Ignác z Loyoly odporúčal pri konštituovaní učebných osnov vyučovať scholastickú teológiu podľa neho len dovedty, kým sa neobjaví iný vhodnejší autor.²³ Učebné osnovy školského vzdelávacieho programu pripúšťali odchýlenie sa od niektorých Akvinského názorov, napr. v otázke nepoškrvneného počatia a i. argumentujúc faktom, že ani najväčší tomisti s ním úplne vo všetkom nesúhlasia. Práve teóriu o súlade medzi teológiou a aristotelovskou filozofiou podľa Tomášovho modelu či tézu o nadradenosti intelektu nad vôľou a svetskom pôsobení cirkvi napádali už Akvinského súčasníci.²⁴ Nič menej, Aquinského učenie si medzi jezuitmi našlo mnoho nasledovníkov a katolícka cirkev tomizmus povýšila na oficiálnu filozofiu.²⁵

Popri Ciceronovi bol najvyššou antickou autoritou pre jezuitov Aristoteles. Aristotelovými zásadami sa neústupne riadila scholastika v kresťanskom svete tak, ako to presadili už ranokresťanskí filozofovia.²⁶ Jezuitská teológia morálky sa opierať o jeho názory v diele *Ethica Nicomachea*. Učitelia jezuitských škôl sa nikdy nemali odchýliť od Aristotelovho učenia a vo všetkých bodoch sa mali riadiť princípmi jeho moralistickej filozofie. Podľa Ethicy Nicomachey vyučovali na jezuitských teologických fakultách morálnu teológiu a kazuistiku, ktorej cieľom bolo naučiť poslucháčov riešiť sporné prípady mravouky. Aristoteles podal v tomto diele historicky prvý výklad morálneho správania sa v každodennom živote s opisom všetkých možných spôsobov cnosti a dobra, ktoré rozpracoval až na konkrétne prípady. Položil tým základ pre vznik morálnej kazuistiky. Vychádzajúc z jeho filozofických názorov, ktorými hlásal schopnosť človeka dosiahnuť blaženosť vlastným úsilím, učil Ignác z Loyoly dospieť k dokonalosti vlastnou vôľou. Kazuistickú literatúru mali jezuiti starostlivo rozpracovanú, lebo práve svedčou, pri ktorej ju používali, sa snažili v katolíckom duchu ovplyvňovať masy. Nešlo len o udelenie rozhršenia, ale o duchovné vedenie svedčaného a vedomú kontrolu²⁷, ktorá sa – ako vyplýva z príručiek pre svedčníkov publikovaných v 17. storočí – vzťahovala, samozrejme, aj na čítanie.

²² FÜLÖP-MILLER, ref. 11, s. 189.

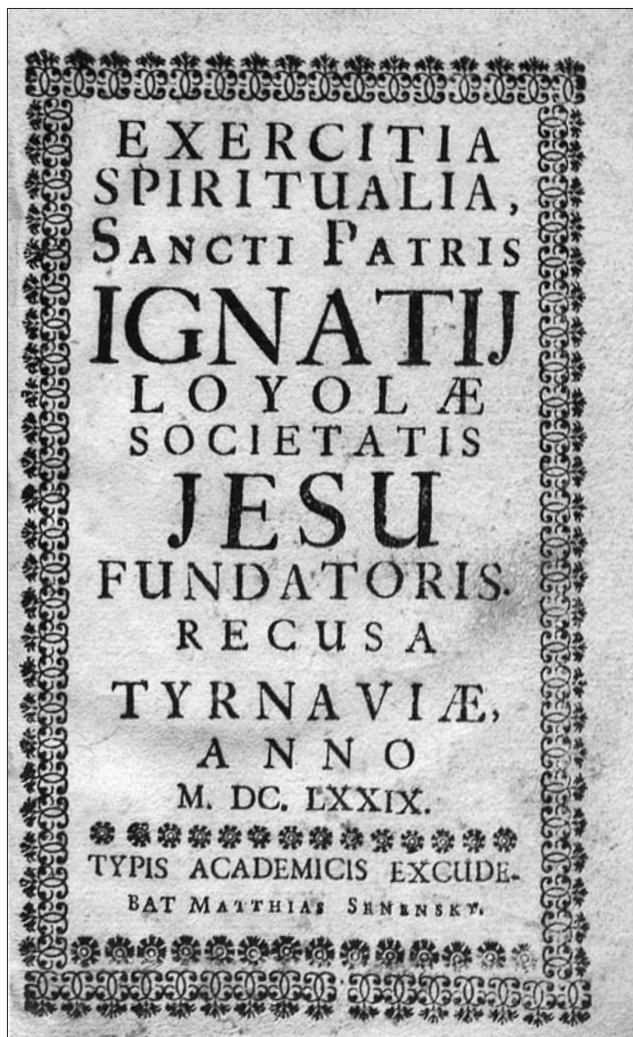
²³ FÜLÖP-MILLER, ref. 11, s. 493 – 494.

²⁴ FRIMMOVÁ, ref. 21, s. 205.

²⁵ FRIMMOVÁ, ref. 21.

²⁶ MANGUEL, A. Dějiny čtení, s. 101.

²⁷ DÜLMEN, ref. 2, s. 123.

Obr. 7 Ignác z Loyoly: *Exercitia spiritualia*. Trnava, Akademická tlačiareň, 1679

Ostatné Aristotelove diela sa aplikovali pri vyučovaní na filozofických fakultách. Vykladali sa psychologické a metafyzické Aristotelove spisy *De anima* – o schopnostiach duše, vnímaní, myslení, o jej nesmrteľnosti a spis *Metafyzika* o najvyšších princípoch všetkého bytia a o Bohu. Profesor fyziky žiakom vykladal z 8 Aristotelových kníh *Fyziky* o princípoch diania v prírode. Pozornosť sa venovala aj Aristotelovým prácam *De generatione*, *De meteorologica* a *De coelo* o nekonečnosti sveta, o tvaroch a pohyboch nebeských telies a prírodných živloch.

Rovnako ako u ostatných autorít, aj v prípade Aristotela bolo medzi jezuitami obľúbené čítanie jezuitskej výkladovej literatúry k jeho dielam. Medzinárodný

školský vzdelávací program odporúčal profesorom logiky prednášať z výkladov španielskeho jezuitu, prvého kardinála rehole, teológa a filozofa Francisca Toleda a prednášky metafyziky sa opierali o komentáre portugalského jezuitu, generálneho asistenta rehole a filozofa Pedra da Fonsecu. Neodporúčalo sa zaťažovať myseľ študentov nekresťanskými interpretmi Aristotela.

V knižniciach našich jezuitských univerzít tvorili Aristotelove filozofické spisy a súborné diela popri Ciceronových najväčšiu skupinu antickej literatúry. Naši jezuiti vydávali Aristotelove diela v 17. – 18. storočí najmä v Akademických tlačiarňach v Trnave a v Košiciach, ale na území Slovenska ich tlačil aj Vavrinec Brewer v Levoči.

Duchovným ideálom jezuitov bol zakladateľ Spoločnosti Ježišovej *Ignác z Loyoly*. Položil základy jezuitskej meditačnej spisby a jeho *Exercitia spiritualia* (Duchovné cvičenia) sa stali hlavným spirituálnym východiskom Spoločnosti Ježišovej. Na rozdiel od spoločných modlitieb v mníšskych reholiach jezuiti pestovali podľa jeho vzoru individuálnu zbožnosť.²⁸

Loyolove exercície boli základnou príručkou individuálneho kajania sa pre dosiahnutie vnútornej duchovnej očisty. Mladým mužom na pôde noviciátov mali pomôcť pripraviť sa na rehoľný život v zbožnosti, pokore a sebazapieraní, ale oddávali sa im všetci rehoľní bratia. Loyola im dal návod ako systematickým meditačným cvičením s využitím všetkých ľudských zmyslov priviesť dušu do stavu, keď je schopná „nájsť Božiu vôľu.“ Fülöp-Miller²⁹ opisuje aplikáciu Loyolovho duchovného cvičenia a jeho hlavné fázy: v prvej etape si má exercitant veľmi živo a názorne predstavovať hrôzy smrti a pekla, ktoré majú jeho myseľ naplniť strachom a otriast' ňou tak, aby si uvedomil svoju hriechnosť či hrozbu večného zatratenia a sám sa rozhodol zmeniť svoje myslenie a spôsob života. Pri vyvolávaní ilúzie pekla si mal obrazotvornosťou očí predstaviť nesmierne more ohňa a v ňom duše uzavreté v ohnivých telách, obrazotvornosťou uší počuť plač, vytie, krik, kliatby proti Ježišovi Kristovi a proti svätým, čuchom ucítiť dym, síru, bahno a hnilobu v pekle, chuťou zacítiť horkosť, slzy, smútok a hlodajúce zlé svedomie a hmatom precítiť, aká pálava opantala jeho dušu a v akej horí. Exercitant zažíval peklo všetkými svojimi zmyslami, videl, počul, cítil, chutnal a hmatol tak dlho, pokiaľ ho nepremohlo úzkostné zdesenie pred hrôzami inferna. Len čo bolo dosiahnuté, v ďalšej fáze si mal predstaviť ideál, ktorý má odteraz nasledovať: ponoriť sa do Kristovho utrpenia a sprítomnením miesta mysticky rozjímať o Spasiteľovej pozemskej púti, jeho ťažkej smrti na kríži a zmŕtvychvstaní. V poslednej fáze cvičenia sa mal pod vplyvom predstáv a kontrastov medzi ríšou Satana a Kráľovstvom Pána vlastnou vôľou rozhodnúť pre Krista a slobodne dospieť k radostnému sľubu vernosti. Set kresťanských modlitieb, meditácií a mentálnych cvičení Loyola rozdelil do štyroch tematických týždňov premennej dĺžky a exercitant ho vykonával po dobu 28 – 30 dní. Protestantskí duchovní videli

²⁸ ČORNEJOVÁ, I. Tovarystvo Ježišovo : Jezuité Čechách, s. 37.

²⁹ FÜLÖP-MILLER, R. Power and Secret of the Jesuits, s. 7 – 10.

Obr. 8 Ignác z Loyoly: *Exercitia Spiritualia*. Ilustrácia s príznačným mottom
 „Moj duša je vždy v mojich rukách.“

v Loyolových exercíciách diablovo, ktorého obeť omámené výparmi a inými prostriedkami „bučia ako volovia“ a podľa očitých svedkov z nich odchádzajú celkom bledí a zničení. Niektoré vydania Loyolových exercícií boli pre zvýraznenie efektu doplnené pôsobivými ilustráciami. Prvý promulgátor o knihe Loyolových exercícií povedal: „*Táto kniha nie je určený tým, ktorí ju chcú len čítať, ale tým, ktorí to, čo obsahuje, chcú robiť*“.³⁰ Mnohí katolícki historici považujú Loyolove *Exercitia spiritualia* za osudovú knihu ľudstva, ktorej sa v dejinách katolíckej literatúry nevyrovná nijaká iná. Duchovné cvičenia prešli svojím vývojom a mnohými zmenami, vždy boli prispôsobené veku, schopnostiam a silám podrobujúcich sa. Rozsiahle vysvetlivky k Loyolovmu dielu spracoval piaty generál Spoločnosti Ježišovej, taliansky jezuita Claudio Aquaviva v diele *Directorium in exercitia spiritualia*, ktoré sa v cirkvi používa dodnes.³¹

Na území dnešného Slovenska vyšli v 17. – 18. storočí Loyolove exercície štyrikrát: v latinčine v roku 1679 v jezuitskej Akademickej tlačiarne v Trnave, v nemčine v roku 1739 u vdovy Royerovej v Bratislave a v slovenskom preklade jezuitu z Pohorelej Mateja Baraňaja v Košiciach: v roku 1737 u Jána Frauenheima a v roku 1771

³⁰ FÜLÖP-MILLER, ref. 29, s. 15.

³¹ FÜLÖP-MILLER, ref. 29, s. 17.

v jezuitskej Akademickej tlačiarňi. Baraňajov preklad Loyolovho diela považujeme za významný prameň štúdia slovenského literárneho jazyka v prvej polovici 18. storočia³² a slovenskí jezuiti ho používali popri výťahoch z Loyolovho diela s výkladom a komentármi o tom, ako správne meditovať od talianskeho jezuitu Nicola Berzettiho či španielskeho jezuitu Luisa de la Palmu a i. Meditačné príručky a eschatologické duchovné cvičenia praktikované pri príprave na dobrú smrť používali aj pri katechéze ľudu. Dodajme, že najznámejším majstrom exercícií 17. storočia v Uhorsku bol jezuita z Trnavy, profesor trnavskej univerzity a jezuitský funkcionár v Ríme Ján Nádaši, autor početných meditácií a špirituál, pôsobiaci na viacerých európskych kolégiách, kde viedol duchovné cvičenia.

Záver

V ponímaní Spoločnosti Ježišovej bez hraníc sa stierali rozdiely medzi národmi, na jezuitských školách a v noviciátoch, kde sa bežne stretávali mladí muži rôznych národností a z rôznych krajín, bolo od počiatku utlmované vedomie ich národnej príslušnosti a city ku vlasti, aby všetci myšlienkovy splynuli v jeden celok.³³ O jezuitoch je známe, že sa snažili o miernosť a toleranciu v presadzovaní svojich zámerov, hoci v intelektuálnom či politickom boji neváhali s požehnaním katolíckych vladárov a pápežskej cenzúry použiť aj násilné prostriedky. Signifikantným nástrojom ich vlády nad čítaním boli medzinárodné odporúčania jezuitského školského vzdelávacieho programu o lektúre platné v kolégiách na celom svete, rovnako ako indexy zakázaných kníh, ktoré zostavovali jezuitskí autori. Grandiózna sieť jezuitských kolegiálnych knižníc vo svete bola fenoménom sui generis, ktorého vážnosť najvýstižnejšie charakterizoval prvý nemecký jezuita Peter Kanízius (Petrus Canisius, 1521 – 1597), keď povedal: „Radšej kolégium bez vlastného chrámu, než kolégium bez vlastnej knižnice.“

³² Matej Baraňaj. In *Obec Pohorelá* [online]. [cit. 2013-06-22]. Dostupné na: <<http://www.pohorela.sk/pages/clanok.php?id=1056>>.

³³ BÍLEK, T. Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova a působení jeho vůbec a v zemích království Českého zvláště, s. 360.

Zoznam bibliografických odkazov

- DÜLMEN, Richard Van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*. Praha : Argo, 2006. 339 s.
- BÍLEK, Tomáš. *Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova a působení jeho vůbec a v zemích království Českého zoláště*. Praha : Dr. Frant. Bačkovský, 1896. 550 s.
- ČORNEJOVÁ, Ivana. *Tovaryšstvo Ježíšovo : Jezuité Čechách*. Praha : Mladá fronta, 1995. 245 s.
- FARKAS, Gábor. *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. II. Nagyszombat 1632 – 1690*. Szeged : Scriptorum Kft, 1997. 381 s.
- FECHTNEROVÁ, Anna. Klementínské knihovny od roku 1609 do roku 1773. In *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků*. Praha : Národní knihovna, 1985, č. 2, s. 77 – 153.
- FÓRIŠOVÁ, Marta. Jezuitské knihnice na Slovensku – úvod do problematiky. In *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Opera romanica 4*. Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2003, s. 457 – 476.
- FÓRIŠOVÁ, Marta. Ratio studiorum : kniha a jej využitie v jezuitskom školstve. Jezuitské školské knihnice. In *Dejiny školských knižníc na Slovensku*. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2003, s. 44 – 64.
- FÓRIŠOVÁ, Marta. Náboženská literatúra v zbierkach jezuitských knižníc na Slovensku. In *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 212 – 228.
- FRIMMOVÁ, Eva. Apologetická literatúra v inkunábulách používaných na území Slovenska. In *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 197- 211.
- FÜLLÖP-MILLER, René. *Moc a tajemství jezuitů : Kulturní a duchovní dějiny*. Praha : Rybka Publishers, 2000. 648 s.

FÜLÖP-MILLER, René. *Power and Secret of the Jesuits* [online]. Kila, MT, U.S.A. : Kessinger Pub., [1997?]. [cit. 2013-06-21]. Dostupné na: <http://books.google.sk/books?id=uOrg3INOTbkC&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>.

GŁOMBIEWSKI, Karol. *Problemy historii czytelnictwa*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolinski, 1966. 149 s.

KARABÍNOVÁ, Katarína. *Recepcia diel antických autorov na Slovensku v 16. – 18. storočí*. Doktorandská dizertačná práca. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2003.

KRAPKA, Emil a kol. *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Oxford : Dobrá kniha, 1990. 526 s.

MANGUEL, Alberto. *Dějiny čtení*. Brno : Nakladatelství Host, 2007. 464 s.

Matej Baraňaj. In *Obec Pohorelá* [online]. [cit. 2013-06-22]. Dostupné na: <<http://www.pohorela.sk/pages/clanok.php?id=1056>>.

Ratio Atque Institutio Studiorum Societatis Iesu. Avctoritate Septimae Congregationis generalis aucta. Antverpiae : Apud Joannem Meursium. M.DC.XXXV. [=1635] Superiorvm Permissv. 173, [34] s.

ROHRBASER, Anton. *Peter Kanízius herold cirkvi*. Trnava : Dobrá kniha, 1997. 127 s.

RUŽIČKA, Vladislav. *Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu*. Bratislava : SPN, 1974. 409 s.

The Jesuit libraries – the source of examination of reading history

Marta Špániová

Due to their unified organization applied internationally, the Jesuit libraries were an important means of mass influence of the young people on the Jesuit colleges in Europe in the 16th – 18th century. The International school educational program *Ratio Atque Institutio Studiorum Societatis Jesu*, by which was anchored the unified Jesuit pedagogical system in the 16th century, dictated the creation of libraries at all Jesuit colleges in the world and also the compulsory school reading. Recommended reading covered the works of the Jesuitical most important ideological figures – especially – Thomas Aquinas, Aristotle and St. Ignatius of Loyola. To research reading history of the Jesuits, the organization, building and using of the collegial Jesuit libraries allow – except globally applied pedagogical documents – also preserved library catalogues. The compositions of the Jesuit college library stocks show their essential function which was to provide the literature for educational, pedagogical, pastoral and catechetical activities of the monastic brothers. The Jesuit libraries as well as publishing and writing of the Jesuits had their role also in the Counter-Reformation and re-catholicization efforts of the Society of Jesus.

Osobná knižnica evanjelického kňaza Juraja Raaba

Peter Sabov

Dejiny súkromných knižníc slovenských osobností sú mimoriadne komplikované. Príčiny a dôvody nie sú jednoduché podobne, ako nie sú a nemôžu byť jednoduché ani dejiny malých národov. Napriek tomuto, historicky pomerne nepriaznivému, ale určite exaktnému konštatovaniu, malo Slovensko od najstarších období množstvo osobností, ktoré sa nezmazateľne zapísali do dejín, či už ako významní predstavitelia konkrétnych profesií, konfesií, alebo ako tvorcovia konkrétnych významných knižných zbierok.

Nie je vôbec podstatné, v ktorom období analyzované knižné zbierky vznikli. Pochopiteľne, ak analyzujeme zbierku, ktorá obsahuje jedinečné tlače 15. či 16. storočia, často zabúdame, resp. len povrchno registrujeme, aký bol skutočný význam konkrétnej osobnosti pre slovenské dejiny.

Rekonštrukcie osobných knižníc v posledných dvoch desaťročiach priniesli zaujímavé výsledky práve v oblasti výskumu rozsahom menších – ale z hľadiska ich historického vývoja hodnotných – aktivít a významu pôvodcu, ako aj ich pravidelného využívania. K osobnostiam, ktorým sme sa v kontexte výskumu ich osobnej knižnice v posledných mesiacoch venovali, patrí aj evanjelický kňaz **Juraj Raab Kello**.

Juraj Raab sa narodil 14. septembra 1900 v Prešove. V Prešove navštevoval ľudovú školu a gymnázium. Aj štúdium teológie začal v tomto meste, ale po 1. svetovej vojne pokračoval v Budapešti, Bratislave a v Halle. Po návrate z Nemecka ho strýc Gustáv Kello, ktorý pôsobil v Sarvaši, povolal za kaplána. Vysvätený bol v Budapešti biskupom Alexandrom Raffayom. Okrem Sarvaša bol kaplánom aj v Čabe. Z Maďarska ho vypovedali, pretože slovenských konfirmandov nevyučoval v maďarskom jazyku. Po návrate na Slovensko absolvoval vojenskú službu a v roku 1925 sa stal seniorálnym kaplánom v Turčianskom Sv. Martine. V roku 1926 dostal svoju prvú faru v Turanoch. Od roku 1929 pôsobil ako dištriktuálny misijný farár v Poprade-Velkej. V júni 1932 ho povolal Evanjelický a. v. cirkevný zbor v Revúcej za svojho kňaza. Po dvoch rokoch odišiel do Košíc, ale po ich odtrhnutí musel mesto opustiť a bol zvolený za farára v Bardejove¹. Ďalšie informácie o kňazskej činnosti Juraja Raaba sú pomerne skromné. Po roku 1948 bol stíhaný aj politicky. Po odňatí štátneho súhlasu na vykonávanie činnosti mu bolo umožnené prejsť k inému zboru. Rehabilitovaný bol až v roku 1991 in memoriam. Z rehabilitačných zoznamov evanjelických duchov-

¹ RAAB, V. Dejiny evanjelického a. v. cirkevného zboru v Revúcej, s. 125 – 126.

Obr. 1 Juraj Raab s matkou a mladším bratom Vilom. Túto fotografiu posielala Irena Raabová Kellová príbuzným ako pohľadnicu

ných sa dozvedáme, že po Bardejove pôsobil ako kňaz v Spišskej Belej. Išlo o roky 1955 – 1960.² Zoznam neuvádza informáciu o preložení do inej farnosti, a tak predpokladáme, že Juraj Raab v roku 1960 zomrel.

² Informácie dostupné na: < http://www.spisskabela.sk/start.php?id=podpodmenu&nm=76&loc=3_11. >. [cit. 2013-03-11].

Knižnica, ktorú vybudoval a využíval, bola pôvodne pravdepodobne oveľa rozsiahlejšia. Dnes po čiastočnej rekonštrukcii obsahuje 478 zväzkov.³ Fond poukazuje na skutočnosť, že knižnica bola budovaná a dopĺňovaná cielavedome, pričom je možné sledovať aj formy akvizície zbierky.

Okrem teologickej literatúry dominuje hlavne krásna literatúra. Prvá tematika súvisí s profesionálnou orientáciou Raaba, druhá okrem jeho vlastných aktivít, aj s orientáciou väčšiny rodinných príslušníkov. Literárne bol činný nielen starý otec, poštúrovský básnik Juraj Kello-Petruškín,⁴ ale aj matka Irena Raabová Kellová, ktorá písala poéziu i prózu, prekladala a uverejňovala príspevky v *Živene* a v ďalších periodikách. Ako vyplýva z jej korešpondencie, svoje práce konzultovala s mnohými osobnosťami, napr. s Elenou Maróthy-Šoltésovou⁵ alebo Emilom Boleslavom Lukáčom.⁶ Pravdepodobne išlo aj o hodnotnejšie práce, ako to vyplýva z listu redaktorky *Živeny* Anny Škultéty, v ktorom avizovala zverejnenie dodaných príspevkov a žiadala o zaslanie ďalších.⁷ Podarilo sa nám zistiť, že ako autorka bola Irena Raabová Kellová mimoriadne plodná; najmä prekladovú literatúru podpisovala viacerými spôsobmi – I. R. K., Irena R. Kello a Irena Raab-Kellová.⁸

Veľmi cenným materiálom je *Zbierka fašiangových zvykov v Turanoch* (rečňovanky a verše), ktorý Irena Raabová Kellová spísala počas kňazského pôsobenia Juraja Raaba v uvedenej turčianskej lokalite.⁹

Vzťah Raabovcov ku krásnej literatúre podporovali aj kontakty rodiny s viacerými predstaviteľmi slovenskej literatúry. Vzácné sú v tomto smere Raabove spomienky na Boženu Slančíkovu-Timravu, ktorá ho navštívila v Bardejove. Najviac si cenil prvý zväzok jej *Sobraných vydání*, ktorý mu osobne podpísala.¹⁰ Intenzívna bola aj korešpondencia s už spomínanou Elenou Maróthy-Šoltésovou, ale najmä s Teréziou Vansovou.

³ Rekonštrukcia neustále pokračuje, ale v súčasnosti nie je možné odhadnúť konečný počet titulov alebo zväzkov. V súčasnom stave výskumu nie je známe kedy sa knižnica dostala do fondu SNK a nie je známa ani identita darcu, či predávajúceho.

⁴ Slovenský biografický slovník, 3. zv. K- L, s. 65.

⁵ Korešpondencia Ireny Raabovej Kellovej s Elenou Maróthy-Šoltésovou zo 14. mája 1927. Slovenská národná knižnica Martin – Literárny archív (ďalej SNK – LA), sign. 151 A 8.

⁶ Korešpondencia Ireny Raabovej Kellovej s Emilom Boleslavom Lukáčom z 22. februára 1922. SNK – LA, sign. 151 A 6.

⁷ Korešpondencia Ireny Raabovej Kellovej s Annou Škultéty z 22. mája 1927. SNK – LA, sign. 151 A 7.

⁸ Preklady a pôvodné básne Ireny Raabovej Kellovej. V jej poézii dominovali spomienkové verše, napr. na pamiatku otca, nad hrobom Tomášika, či verše k meninám (Eleny Maróthy-Šoltésovej). SNK – LA, sign. 151 C 3.

⁹ Materiál je uložený v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine pod signatúrou 151 C 4.

¹⁰ Raabove spomienky na Timravu. SNK – LA, sign. 105 D 20.

Obr. 2 Juraj Raab (v dolnom rade štvrtý zľava) ako účinkujúci v divadelnej hre Andreja Kostolného *Volám vás za svedka* počas pôsobenia v Bardejove (fotografiu uverejnil Bardejovský Prameň. Časopis Cirkevného zboru ECAV na Slovensku, Bardejov. Ročník 9. Júl 2011. Číslo 3.)

Juraj Raab Kello mal veľmi blízky vzťah k ochotníckemu divadlu. Aj keď je tento moment v knižnici pozorovateľný zatiaľ len sporadicky, pramene v tomto smere vypovedajú viac-menej jednoznačne.¹¹

Knižnicu budoval Raab prakticky celý život a formy jej dopĺňovania podľa záznamov v knihách boli rozličné. Pravdepodobne najčastejšou formou bol klasický nákup literatúry. Zaznamenali sme niekoľkokrát pečiatku predajne kníh a papiera sv. Mikuláša v Prešove (Szent Miklós könyv és papír üzlet Eperjes), niekoľko kníh obsahuje štítok obchodníka s knihami A. Reicharda (A. Reichard & Co. Wien, Pest, Praha, Klausenburg) a kníhkupca Paula Cieslara z Grazu.

Raab svoje knihy charakteristicky podpisoval a možno predpokladať, že prevažnú väčšinu kúpil za vlastné prostriedky. Uvedený predpoklad potvrdzuje aj korešpondencia s profesorom Weiskem, v ktorej žiadal o sprostredkovanie niekoľkých titulov kníh, ktoré potreboval k výskumu činnosti bardejovského rodáka Leonarda Stöckela. Okrem iného uvádzal, že hodnotu kníh uhradí.¹²

Kúpu dokazujú aj posesorské záznamy v knihách vytvorené samotným Raabom vo forme: *Štud. Teológia Raab v Bratislave*; resp. *Štud. Teológia Raab v Halle* (1922).

¹¹ Spomienky na divadlo, s. 5. Cenná je aj skupinová fotografia ochotníckych hercov, v ktorej je aj Juraj Raab Kello.

¹² Korešpondencia Juraja Raaba Kella s prof. Weiskem z 5. novembra 1940. SNK – LA, sign. 151 A 11.

Podpisy majú väčšinou rovnakú podobu a v knižnici sa vyskytujú aj štítky s menom pôvodcu.

Osobitnou, ale početnou kategóriou sú dary, prevažne od autorov titulov. Ide najmä o významné osobnosti a dary pochádzajú z rokov 1918 – 1946. Zaujímavé sú mená Danišovič, profesor bardejovského gymnázia Andrej Kostolný, Pavol Gajdác, Johann Ficker,¹³ Gerhard von Zezschwitz¹⁴ a Ludovít Reuss.¹⁵ Možno predpokladať, že mnohé darované tituly ešte objavíme.

Vo fonde sa objavujú aj staršie tituly, ktoré nepatria do obdobia pôsobenia Raaba, ale nie je vylúčené, že ich získal dodatočne v antikvariátoch alebo v iných zariadeniach tohto typu. Ako príklad uvádzame ročenku *Solennia*, v ktorej je okrem Raabovho mena aj záznam *Matthias Holko 1818*.

Pečiatky patria k významným prameňom, ktoré úplne jednoznačne dokumentujú cestu titulu k vlastníkovi, resp. ku konkrétnej knižnici. Množstvo obsahuje aj osobná knižnica Juraja Raaba. Lokality uvedené na nich pravidelne korešpondujú s miestami Raabovho pôsobenia, napr. *Evanjelická cirkev v Turanoch*, *Lutherova spoločnosť v Budapešti (1911)*, okrúhla pečiatka *Eigenthum der Auslandkolorate der Deutschen Akademie, Germánsky seminár* a pod. Po definitívnej rekonštrukcii knižnice budeme venovať pozornosť aj nečitateľným, poškodeným, prípadne neúplným pečiatkam a zvyškom pečatí.

Osobitnou kategóriou sú neidentifikovateľné venovania. Ide o záznamy najmä rukopisného charakteru, ktoré sme nedokázali správne alebo hodnoverne zaznamenať, a preto ich predbežne neuvádzame. Najtypickejším z nich je záznam v titule *Gitřenka* (sign.: RAAB 215).

K identifikácii titulov, presnejšie povedané k určeniu ich pôvodu ku knižnici, prispeli mnohé samostatné rukopisné jednotky, ktoré sme v knihách objavili. Takýmto prvkom je aj účet na meno Juraj Raab-Kello, ev. farár Revúca.¹⁶ Musíme však pripustiť, že nie všetky rukopisné dokumenty a fragmenty majú jednoznačný výpovedný charakter a časť z nich možno akceptovať len celkom hypoteticky.

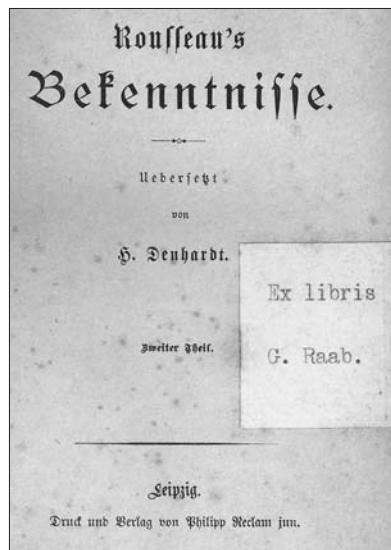
Naopak, extrémne dôležité sú tzv. autorské výtlačky. Mnoho teologických a historických prác Juraja Raaba sa v jeho osobnej knižnici nezachovalo. Ako sme už spomenuli, venoval sa životu a aktivitám slovenského humanistu a teológa Leonarda Stöckela. Žiaľ, jeho práce o tejto osobnosti sme v knižnici neobjavili. Je možné, že

¹³ Johann Ficker (1861 – 1944) bol evanjelický teológ, cirkevný historik a kresťanský archeológ. Knihu s jeho venovaním získal Raab pravdepodobne počas štúdií v Halle.

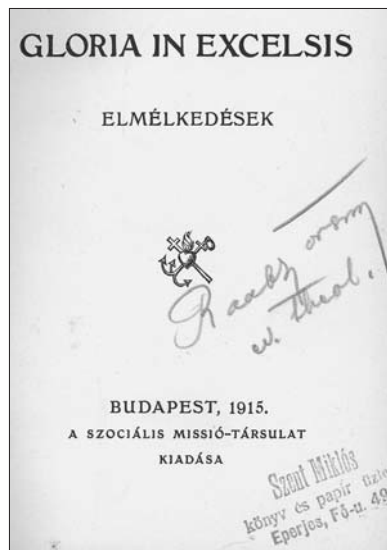
¹⁴ Gerhard von Zezschwitz (1825 – 1886) bol nemecký evanjelický teológ a profesor teológie. Túto knihu získal do knižnice pravdepodobne Juraj Kello Petruškín a do knižnice Juraja Raaba Kella sa dostala ako súčasť dedičstva alebo spolu s časťou knižnice Ireny Raabovej Kellovej.

¹⁵ Ludovít Reuss (1822 – 1905) folklorista a zberateľ slovenských ľudových rozprávok, syn Samuela Reussa.

¹⁶ Ide o titul LÚČANSKÝ, Michal. Problém bohočloveka Ježiša Krista. Bratislava : Kníhtlačiareň Ján Pocišk a spol. 1931. 79 s.

Obr. 3 Štítok s exlibrisom Juraja Raaba

Obr. 4 Podpis Juraja Raaba

zostali v rukopise, alebo boli vydané v periodikách. Vo fonde sme neobjavili ani výročné správy a informácie o cirkevných zboroch, v ktorých Raab pôsobil a ktoré určite napísal. Dôkaz o tom, že existovali, sme našli vo fondech verejných knižníc, do ktorých boli oficiálne zaradené. Počas rekonštrukcie sme nezaznamenali ani pomerne významné Raabovo dielo – *August Herman Francke. Život a dielo muža, ktorý „dôveroval Bohu“* (Prešov : t. Ivan Benko, 1947. 69 s.).¹⁷

Zaujímavé sú aj Raabove jazykovedné aktivity a jeho snaha o zachovanie pôvodných slovenských názvov.¹⁸ Dostal sa až do sporu s názormi prof. Stanislava, ktorý pôvodný názov mesta Bardiov (Bardijov) zmodernizoval na Bardejov. Protestné reakcie Raab publikoval v periodikách *Slovenská reč* a *Národné noviny*.¹⁹

Osobná knižnica Juraja Raaba pôsobí veľmi zachovalo. Pravdepodobne to súvisí aj s jeho pozitívnym prístupom ku knihám. Niekoľko kníh nesie znaky zámerného ošetrovania, ďalšie prešli dokonca odborným ošetrovaním. Dokazujú to firem-

¹⁷ August Herman Francke (1663 – 1727) bol významný nemecký teológ, pedagóg a skladateľ cirkevnej hudby a poézie.

¹⁸ Snaha Juraja Raaba a jeho matky Ireny Raabovej Kellovej o zachovanie čistoty slovenčiny je pozorovateľná prakticky v celej analyzovanej korešpondencii.

¹⁹ Korešpondencia Juraja Raaba Kella s Jozefom Škultétyom, v ktorej mu vyčíta, že k uvedenej téme nebol uverejnený jeho článok ani v Národných novinách, ani v Slovenskej reči. SNK – LA, sign. 49 AJ 19.

né štítky a pečiatky kníhviazačov, napr. Julius Dinda, kníhviazačstvo Košice a Höffler Ferencz könyvkötő.²⁰

Možno s úplnou určitosťou konštatovať, že osobná knižnica znamenala pre Juraja Raaba zdroj informácií, poučenia, ale aj zábavy. Investoval do nej veľa finančných prostriedkov, pri svojom povolani a poslaní nemal však čas na jej spracovanie, resp. súpis. Ak sa aj akýsi zoznam kníh pri ich prevoze do Martina vypracoval, v súčasnosti nie je odborníkom k dispozícii. Obsah fondu dnes dokumentuje katalóg, ktorý vypracovali pracovníci Slovenskej národnej knižnice v Martine.

Ako sme už spomínali, Raabovci mali veľmi živé písomné kontakty s literárne činnými Slovenkami a Slovákmi. Preto nie je možné, že by sa v knižnici nenachádzali nijaké diela vynikajúcich slovenských spisovateliek (Vansová, Maróthy-Šoltéssová, Timrava). Dôvod je až priveľmi prozaický – diela s autografmi významných osobností boli z knižnice vyčlenené a zaradené do základných fondov Slovenskej národnej knižnice. Absencia signatúrneho systému neumožňuje bezproblémové vyhľadávanie ďalších titulov pôvodnej Raabovej knižnice. Napriek tejto skutočnosti budeme pokračovať v rekonštrukcii uvedenej knižnice.

P r a m e n e

Slovenská národná knižnica (Martin) – Literárny archív.

Korešpondencia Ireny Raabovej Kellovej s Annou Škultéty. SNK – LA, sign. 151 A 7.

Korešpondencia Ireny Raabovej Kellovej s Elenou Maróthy-Šoltéssovou.
SNK – LA, sign. 151 A 8.

Korešpondencia Ireny Raabovej Kellovej s Emilom Boleslavom Lukáčom.
SNK – LA, sign. 151 A 6.

Korešpondencia Juraja Raaba Kella s Jozefom Škultéty. SNK – LA, sign. 49 AJ 19.

Korešpondencia Juraja Raaba Kellu s prof. Weiskem. Sign. SNK – LA, sign. 151 A 11.

²⁰ Raabovu starostlivosť o knihy sme vydedukovali zo súčasného stavu knižnice. Pečiatky a firemné štítky môžu znamenať aj to, že kniha bola po vytlačení jednoducho pôvodne zviazaná u uvedených remeselníkov.

Zoznam bibliografických odkazov

PETRÍK, Borislav. *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava : BoPo, 2001. 448 s.

RAAB, Viliam. *Dejiny evanjelického a. v. cirkevného zboru v Revúcej*. Liptovský Sv. Mikuláš : Kníhtlačiareň bratov Rázusovcov 1940. 149 s.

Slovenský biografický slovník. 3. zv. K-L. Martin : Matica slovenská, 1989.
Heslo Maróthy-Šoltéssová, Elena, s. 65.

Spomienky na divadlo. In *Bardejovský Prameň : Časopis Cirkevného zboru ECAV na Slovensku* [online]. 2011, roč. 9, č. 3 [cit. 2013-03-11], s. 5. Dostupné na internete: < http://www.ecavbardejov.sk/casopis/2011_03.pdf >.

The personal library of the evangelical priest Juraj Raab

Peter Sabov

The study deals with the issues of reconstruction of the historical libraries in Slovakia. On the example of the personal library of the evangelical priest Juraj Raab Kell (1900 – 1960) it demonstrates the process of reconstruction of the stock that is located in the collections of The Slovak national library in Martin. How and when did the library become the part of its stock is still unknown. Raab's library was originally probably much more extensive. After the partial reconstruction it consists of 478 volumes. Composition of the stock reflects the scientific interests of the owner. The author of the article mentions also Raab's contacts in the environment of the Slovak science and literature and presents the circumstances of building the collection by its owner.

Lexikóny a slovníky z produkcie bratislavských tlačiarňí v 18. a 19. storočí

Katarína Bokrosová

Lexikóny a rôzne jazykové a odborné slovníky sa čoraz častejšie objavovali v publikačnej činnosti bratislavských tlačiarňí v 18. a 19. storočí. Niektoré tituly vychádzali vo viacerých nezmenených alebo prepracovaných vydaniach, pravdepodobne aj na základe čitateľských požiadaviek a podnetov. Publikácie okrem latinského jazyka vznikali aj v národných jazykoch, najmä v nemeckom, maďarskom a českom, resp. v slovenskom jazyku. Knihy písané v národných jazykoch boli určené hlavne pre širšie čitateľské publikum. Vo viacnáródnom Uhorsku v druhej polovici 18. storočia popri latinsky písaných knihách bol zvýšený záujem o viacjazyčné knihy, či o jazykové učebnice alebo o jazykové a odborné slovníky. Bratislavské tlačiarne sa snažili vyhovieť tejto požiadavke čítajúcej verejnosti a z ich dielní vychádzali nemecké, maďarské, české alebo slovenské knihy.

Z typologického hľadiska možno slovníky a príručky rozdeliť na jazykové (dvoj- a viacjazyčné) a odborné (historické, geografické, biblické, prírodovedné), pričom jazykové slovníky sa nenachádzajú iba v samostatnej knižnej podobe, ale často sú pripojené ako príloha k jazykovej učebnici alebo príručke. Tieto knihy zohľadňujú najnovšiu podobu slovnnej zásoby národného jazyka tej doby, často sú na konci aj rôzne registre (napr. Korabinský, J. M.: *Versuch eines kleinen Türkischen Wörterbuchs...* z roku 1788; Bel, M.: *Meliböi ungarischer Sprachmeister...* z roku 1779).

Podľa adresáta majú tieto publikácie všeobecný charakter, hodia sa rovnako pre študujúcu mládež, ako pre dospelých, ktorí vykonávajú verejnú funkciu, pre vojakov z povolania, pre vzdelancov, učiteľov alebo pre úradníkov či obchodníkov. O zámeroch vydavateľov, autorov, zostavovateľov alebo spoluautorov mnohokrát viac prezradia úvody (Vorrede, Vorgericht, Elöljáróbeszéd, Předmluva, Predmluva) týchto publikácií.

Z lexikografického hľadiska sú zaujímavé dve jazykové príručky, z ktorých jedna obsahuje v slovníkovej časti aj české ekvivalenty. Príručka turečtiny od Jána Mateja Korabinského (1740 – 1811)¹ vyšla vo vlastnom vydavateľstve v roku 1788.²

¹ J. M. Korabinský bol pedagóg, publicista, redaktor, vydavateľ, kartograf, lexikograf, historik.

² KORABINSKÝ, J. M. Versuch eines kleinen Türkischen Wörterbuchs mit beygesetzten deutsch-ungarisch und böhmischen Bedeutungen (...), s. 1 – 117.

Rozsahom nevelkú knihu tvorí štvorjazyčná slovníková časť (118 strán), za ňou nasleduje dvojazyčný nemecko-turecký slovník (44 strán) a v poslednej časti je gramatika turečtiny (61 strán). Zo skladby knihy vyplýva, že jazyková príručka bola určená predovšetkým pre nemeckého používateľa, aj keď maďarská a česká časť slovníka ráta aj s čitateľom inej národnosti. V nemeckom jazyku písanom úvode (An der Leser) autor zdôrazňuje, že znalosť turečtiny je stále veľmi aktuálna, lebo je to jazyk, ktorý používa veľký národ a ktorý má blízko k Habsburskej ríši³. Príručka má praktický charakter – vyskytujú sa v nej názvy krajín, jazykov, slová týkajúce sa štátnej správy, každodenného života, obchodného, vojenského a spoločenského života. Veľký význam má z hľadiska slovenskej lexikografie, lebo obsahuje v českej časti slovníka značný počet slovakizmov, čo svedčí o tom, že autor sa snažil vyhovieť aj slovenskému používateľovi slovníka⁴.

Populárna jazyková príručka, ktorá má aj slovníkovú časť, sa tiež viaže k osobe Korabinského. Prvé vydanie knihy Mateja Bela (1684 – 1749) pod názvom *Ungarische Sprachmeister* vyšlo v roku 1729 v royerovskej tlačiarni. Obsahovalo gramatickú časť i prílohu najzaužívanejšej konverzácie.⁵ Táto jazyková príručka maďarčiny bola veľmi populárna a vyšla vo viacerých vydaniach. Šieste vydanie z roku 1774 pod názvom *Meliböi ungarischer Sprachmeister* vytlačili v tlačiarni Jána Michala Landerera už v rozšírenej podobe na 255 stranách.⁶ Príručku prepracoval Korabinský a pravdepodobne je aj autorom predslouvu (Vorrede. An den geneigten Leser). Z úvodu sa čitateľ dozvie, že 50 rokov zachovaná učebnica vychádza v 6. vydaní v celkom novom šate. Pri prepracovaní sa zohľadnila aj skutočnosť, že nemecká mládež, ktorú rodičia často zo zdravotných dôvodov posielali na vidiek, sa od vidieckych ľudí naučila maďarčinu, ktorá bola v občianskom živote dôležitá. Z knihy boli odstránené latinské slová, aby ju mohli používať aj ženy. Na záver sa autor zmieňuje aj o tom, že konečne sa zohľadnila aj čistota nemeckého a maďarského jazyka, ktorá v podobných knihách chýba a veľmi dúfa, že dielo bude užitočné a pomôže aj k zblížovaniu obidvoch národov. Príručka bola obľúbená až do prvej polovice 19. storočia, podľa zatiaľ zistených údajov posledné – 14. vydanie – vyšlo v roku 1835.⁷

Zaujímavou publikáciou je najznámejšie dielo Jána Amosa Komenského (1592 – 1670) *Orbis pictus*, ktoré pôvodne vzniklo ako učebnica latinčiny⁸; neskôr bola podľa potreby doplnená viacerými jazykmi a slúžila aj ako učebnica na zdokonaľovanie materinského jazyka. V čase svojho vzniku malý obrázkový slovník pred-

³ „...da es die Bekantmachung einer Sprache betrifft, deren sich eine so große Nation bedient, und die überdieß so nahe an die k. k. Staaten gränzt.“ KORABINSKÝ, J. M. Versuch eines kleinen Türkischen Wörterbuch.

⁴ PALKOVIČ, K. Ján Matej Korabinský ako lexikograf, s. 276 – 279.

⁵ BEL, M. Der ungarischer Sprach Meister. Preßburg, 1729.

⁶ BEL, M. Meliböi ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt. 1774. 255 s.

⁷ Meliböi ungarischer Sprachmeister (...). 1835.

⁸ KOMENSKÝ, J. A. Orbis pictus. Norimberg, 1658. Kniha vznikla počas pobytu Komenského v Blatnom Potoku.

stavoval pre školské a domáce vyučovanie modernejší prístup vo vyučovaní materinského jazyka a cudzích jazykov, nový princíp pozorovania a skúmania reálneho života pomocou ilustrácií, ktoré sú vernými zobrazeniami skutočnosti a zohľadnil široký okruh spoločenského a prírodovedného života. Bol prelomový, veď na latinských školách boli prírodovedné predmety iba okrajovou záležitosťou a zriedkavo sa nachádzali v učebných osnovách.⁹ Populárny obrázkový slovník bol počas stáročí permanentne prepracovávaný a modernizovaný a používal sa na bežné vyučovanie až do konca 19. storočia.

Z hľadiska produkcie bratislavských tlačiarň sú zaujímavé dve vydania *Orbis pictus*, ktoré vyšli z dielne Šimona Petra Webera. Vydanie z roku 1798 obsahuje okrem latinského, maďarského a nemeckého textu aj český.¹⁰ Kým prvé tri jazyky sú uvedené paralelne, český text je pri každej kapitole pridaný osobitne. Zo štruktúry textu vyplýva, že kniha bola pôvodne vyhotovená pre tri jazyky (latinský, maďarský a nemecký) a štvrtý jazyk bol dodatočne vsunutý. Vydanie z roku 1806 tiež z dielne Webera je iba trojjazyčné, chýba český text. Keď porovnáme vydanie z roku 1798 a levočské štvorjazyčné vydanie z roku 1685,¹¹ môžeme konštatovať, že neskoršie vydanie je z hľadiska rozsahu menšie (niektoré kapitoly sú vynechané a prepracované) a z jazykového hľadiska je maďarský, nemecký a český text modernejší, odzrkadľuje jazykovú úroveň obdobia, kedy publikácia vyšla. Zámerom vydavateľa bolo pravdepodobne čo najviac vyhovieť požiadavkám čitateľského publika a distribuovať dielo čo najširšiemu okruhu odberateľov.

Úsilie o zdokonaľovanie sa v národných jazykoch z gramatického a lexikografického hľadiska sa prejavovalo aj vo vydávaní rôznych jazykových slovníkov v druhej polovici 18. a v prvej polovici 19. storočia. Dvojzväzkový česko-nemecko-latinský slovník doplnený slovenskými a moravskými výrazmi od Juraja Palkoviča (1769 – 1850) vyšiel v roku 1820 (prvý zväzok v Prahe) a v roku 1821 (druhý zväzok v Bratislave v tlačiarni Belnayho dedičov).¹² Pomerne dlhý predslov (14 strán) bol napísaný v nemčine a uverejnený v prvom zväzku. Zámerom autora bolo vydať dobrý a aktuálny školský slovník, ktorý by slúžil širšiemu čitateľskému publiku a pre tých, ktorí sa popri českom jazyku stretávajú so slovenskými a moravskými výrazmi. Autor dúfal, že latinským slovníkom urobí radosť školskej mládeži, ako aj iným vzdelancom (advokátom, úradníkom a pod.); slovenské a moravské výrazy budú užitoč-

⁹ ALT, R. Herkunft und Bedeutung des „Orbis Pictus“ : ein Beitrag zur Geschichte des Lehrbuches, s. 221 – 222.

¹⁰ Text z titulného listu: ... Swět Namalowaný, do Uherské, Německé a Slowenské Řeči přeložen a misty ponaprawen. Ide v podstate o český text. V latinskom a nemeckom názve sa uvádza, že je to preklad zo slovanského jazyka (Slavicum, Slawische Sprache), v maďarskom a českom názve, že ide o slovenský preklad (tóth nyelvre, Slowenské Řeči).

¹¹ Joh. Amos Comenii Orbis sensualium pictus quadrilinguis (...). Leutschoviae, 1685.

¹² PALKOVIČ, J. Böhmisch-deutsch-lateinisch Wörterbuch mit Beyfügung der den Slowaken und Mähren eigenen Ausdrücke und Redensarten. 1821.

Obr. 1 Titulný list Komenského Orbis pictus z roku 1798

né aj pre vojenských dôstojníkov, lebo ich v nijakom inom diele nenájdu.¹³ Na konci predslavu sú uvedené aj rady pre čitateľov o používaní slovníka.

S podobným úmyslom bol zostavený aj nemecko-maďarský a maďarsko-nemecký slovník, ktorý vyšiel v roku 1800 u Š. P. Webera.¹⁴ Autorom knihy bol lexikograf a profesor evanjelického lýcea v Levoči József Márton (1771 – 1840). V paralelnom maďarsko-nemeckom texte predslavu (Elöljáróbeszéd-Vorrede) zdôrazňuje, aké je dôležité si osvojiť nemecký jazyk kvôli úzkej politickej spolupráci a vedným odborom. Autor si vybavil ročné voľno, aby sa mohol venovať písaniu slovníka. Sám zbieral výrazy a nárečové slová. Podarilo sa mu presvedčiť aj iných vzdelancov, aby zbierali slovné spojenia, mená rastlín, ovocia, zvierat a iné výrazy; za ich úsilie po vydaní knihy každému poslal jeden exemplár zadarmo. Výrazy zbieral aj takým spôsobom, že napr. náradie nakreslil a obrázok si nechal podrobne vysvetliť. Prevzal slová aj z iných slovníkov a vyzýval vzdelancov z celého Uhorska, aby mu posielali ďalšie výrazy do Levoče alebo Weberovi do Bratislavy.

Dolnozemský evanjelický farár, osvetový pracovník a publicista Štefan Jančovič (1811 – 1893) ako prvý lexikograf štúrovskej slovenčiny napísal a vydal niekoľko rokov po uzákonení spisovnej slovenčiny nový slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský slovník s gramatikou oboch jazykov (Sarvaš, 1848); druhé nezmenené vydanie vyšlo v roku 1863 v Bratislave.¹⁵ V predslave (4 strany) odôvodnil vydanie diela aj tak, ... „že čím viac rečí zná dakdo, obzvlášť živích, tým lahšie sa v obecnom živote pohybovať mouže...“ O práci na slovníku napísal: „usilovau som sa všetki novoutvorenje, ktorej som v novinkách alebo v knižkách zočiu do slovníka vnjesť...“ a zapracoval aj slová v šarišskom nárečí. Na konci predslavu upozornil čitateľa, že v knihe môžu byť aj chyby.

Dôsledkom postupného diferencovania vedných odborov a rozširovania národných jazykov vo verejnom a odbornom živote od druhej polovice 18. storočia

¹³ PALKOVIČ, J. Böhmisch-deutsch-lateinisch Wörterbuch: „... Studium dieser Sprache günstigeren Zeitumstände ein gutes Schulwörterbuch, in welchen auch das Lateinische nicht fehlte wünschenswert und erforderlich ... Dann sollte für das Bedürfniß des übrigen Publikums und derjenigen gesorgt werden, die nebst den eigentlich Böhmischen, auch das Slowakische und Mährische insofern dieses wom ersten verschieden ist (welche Verschiedenheit aber gar nicht so groß ist, als mancher Fremde oder nicht kenner glaubt. ... Mit dem lateinischen machte ich, wie ich hoffe, besonders der lieben Schuljugend, aber auch manchen Geehrten (in Ungarn auch den Adwokaten, Magistratsrärthen ec.) einen gefallen... die slowakischen u. mährischen Ausdrücke werden nicht nur der böhmische Literator v. Profession, der künftige Lexikograph ec. Sondern auch und vorzüglich jene, wie z. B. Offiziere beym Militär, sich um so mehr freuen, da sie sonst in keinem Werke anzutreffen sind.“

¹⁴ MÁRTON, J. Új német-magyar és magyar-német lexicon, vagy is szókönyv. ... második az az magyar-német rész. Pozsonyban : Wéber betűivel, 1800. Prvý zväzok vyšiel v roku 1799 v Košiciach.

¹⁵ JANČOVIČ, Š. Noví obšírni maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí slovník... II. oddjel. 1863.

Böhmisch-deutsch-lateinisches
Wörterbuch

mit Beyfügung
 der
 den Slowaken und Mähren
 eigenen Ausdrücke
 und
 Nebensarten,
 zunächst
 für Schulen durchaus neubearbeitet,
 auch mit einem vollständigen
 deutschen Wortregister
 versehen,
 und
 auf eigene Kosten herausgegeben
 von
 Georg Palowitsch,
 Prof. der böhmisch-slawischen Sprache u. Literatur zu Preßburg.

Zweiter Band.

, D—Z.

Preßburg 1821.
 Gedruckt bey den Belnapschen Erben.

Obr. 2 Titulný list slovníka Bömisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch z roku 1821

začali tlačiarne vydávať odborné slovníky a príručky nielen v latinskom jazyku, ale aj v národných jazykoch.

Autorom nemeckého náučného slovníka (lexikóna) z oblasti hospodárskej geografie je J. M. Korabinský, jeho *Geograficko-historický a produktový (hospodársky) lexikón Uhorska* vyšiel v roku 1786 v Bratislave v spoločnom vydavateľstve autora a Webera.¹⁶ V encyklopedickou formou napísanom a abecedne usporiadanom slovníku zhrnul základné topografické, demografické, etnické, politicko-administratívne, hospodárske a kultúrno-historické údaje o obciach a mestách v krajine. V úvode (13 strán) sa zmieňuje o tom, že tento lexikón začal písať na základe všeobecnej požiadavky (das allgemeine Verlangen, einen Atlas von Ungarn zu bestizen...), vymenúva aj zdroje, z ktorých čerpal, podrobne opisuje štruktúru jednotlivých hesiel a aby predišiel opakovaniu, tak pri často používaných výrazoch uvádza symboly. Autor nielen upozornil na to, komu je kniha určená (pre verejné a domáce vyučovanie geografických predmetov), ale podrobne vysvetlil aj svoje predstavy o správnom vyučovaní geografie. Na konci slovníka v registri zachytil nemecké, maďarské, latinské, chorvátske, rumunské a slovenské názvy miest a obcí. Korabinskému sa podarilo napísať významnú ekonomicko-geografickú prácu podľa vtedajšieho chápania. Lexikón dodnes slúži ako bohatý zdroj poznania prírodných, hospodárskych a kultúrnych pomerov na Slovensku a v celom bývalom Uhorsku v 18. storočí.¹⁷

Autorom malého historického slovníka uhorských kniežat a kráľov z roku 1786¹⁸ je evanjelický kňaz a pedagóg Michal Semian (1741 – 1812). V úvode (Předmluva) tiež písal o príčinách vzniku a spôsobe používania knihy, o čerpaní zdrojov a pre ľahšie pochopenie textu pridal niektoré geografické a iné vysvetlenia: „... ponežwadž nebudau nessi Čtenářewé na každém mjstě takowých lidj, aneb takowé knihy mjti, ku kterým by se z strany gedné neb druhé k wyrozuměnj nesnadné wěty, otjkati mohli.“

Evanjelický kňaz, náboženský spisovateľ a prekladateľ Martin Lauček (1732 – 1802) zostavil v slovenskom jazyku biblický slovník pod názvom *Slowárně aneb Konkordancy Biblická to gest: Registr na celau Biblj Swatau ...*, ktorá vyšla v roku 1791 v tlačiarňi Š. P. Webera. Predslov (Předmluva) k tejto knihe napísal Michal Institoris Mošovský ml. (1732 – 1803),¹⁹ ktorý zdôrazňuje, že aj keď už pokusy boli, podobná kniha ešte v slovenskom jazyku nebola napísaná. V šiestich bodoch podáva aj inštrukcie s príkladmi, ako má čitateľ v slovníku hľadať. Na konci úvodu vymenúva predplatiteľov, ktorí si predplatili 10 a viac exemplárov. Na konci knihy nájdeme aj Registr Pánů Předplatitelů na Slowární Biblickou.

¹⁶ KORABINSKÝ, J. M. Geographisch=Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn (...). 1786.

¹⁷ HANZLÍK, J. Život a dielo Jána Matej Korabinského, s. 157 – 180.

¹⁸ SEMIAN, M. Kratičké hystorycké wypsánj knižat a králů Uherských (...). 1786.

¹⁹ LAUČEK, M. Slowárně aneb Konkordancy Biblická ... pod Zprávau a s Předmluwau Michala Institori (Mossotzy) (...). 1791.

Úvody slovníkov a príručiek sú cenné zdroje informácií a majú určité spoločné charakteristiky, ktoré sa nachádzajú viac-menej v každom z uvedených titulov:

- oslovenie čitateľa (An den geneigten Leser, An der Leser, Laskawý čtenáři, a ctených věcy milownjče!),
- odôvodnenie vydania knihy (veľký dopyt, jedinečnosť diela),
- vymenovanie okruhu používateľov (pre koho je kniha predovšetkým určená, komu bude slúžiť),
- praktické rady pri používaní slovníka, príručky (niekedy podrobný opis štruktúry slovníka, uvádzajú sa aj príklady),
- spomínanie zdrojov, z ktorých autor čerpal alebo podmienok, za akých kniha vznikla, spôsob zbierania materiálov,
- upozornenie (niekedy aj ospravedlnenie) pre čitateľa, že v diele môžu byť aj chyby,
- vymenúvanie predplatiteľov (buď vo venovaní, alebo v úvode, niekedy je pripojený aj zoznam hlavných predplatiteľov).

Jazykové a odborné slovníky v spomínanom období plnili svoju funkciu: slúžili ako dobré pomôcky pri študovaní určitého predmetu alebo pri vykonávaní povolania, pracovnej činnosti a pod. Zámerom vydavateľov a autorov bolo vyhovieť potrebám čo najširšej verejnosti a ponúkať aktuálne publikácie, ktoré zodpovedali vzdelanostnej úrovni vtedajšej čitateľskej verejnosti. Týmto požiadavkám sa prispôbovali aj bratislavské tlačiarne v 18. a 19. storočí a vydávali kvalitné a dobovo aktuálne publikácie.

Zoznam bibliografických odkazov

ALT, Robert. Herkunft und Bedeutung des „Orbis Pictus“ : ein Beitrag zur Geschichte des Lehrbuches. In *Pädagogische Werke*. Band 2. Berlin : Volk und Wissen, 1987, s. 185 – 222.

BEL, M. Das Ungarische Sprach Meister Oder Kurtze Anweisung zu der Edlen Ungarischen Sprache, nebst einem Anhang von Geschprüchen. Der Hoch=Löblichen Deutschen Nation, ... guthertzig gestellet von Meliboeo. Preßburg : bey Johann Paul Royer, im Jahr 1729. [10], 83, [1] s.

BEL, Matej. Meliböi ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt. Mit einem neuen Anhang von den allernöthigsten Wörtern, Idiotismen, Sprüchwörtern, Gesprächen, Gedichten, ergößenden Mannigfaltigkeiten und einem Grundriße einer ungarischen Handbibliothek vermehret. Ist aber in der sechsten Auflage aufs neue mit Fleiß durchgesehen, und nach den Befürfnissen dieser Zeit eingerichtet. Preßburg : bey Johann Michael Landerer, 1779. [6], 317 s.

BEL, Matej. Meliböi ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt. 14. Aufl. Pesth : Ludwig v. Landerer, 1835. [1], 326 s.

HANZLÍK, Ján. Život a dielo Jána Mateja Korabinského. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku IX*. Bratislava : VEDA, 1979, s. 83 – 85.

JANČOVIČ, Štefan. Noví obširni maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí Slovník, návodom slavnej maďarskej akademie vistavení od Štefana Jančoviča. II. Oddjel Slovensko-maďarskí slovník s preddavkom maďarskej mluvnice. V Presporku : Komisie Arnošta Harmsa, 1863. XLVIII, 417 s.

KOMENSKÝ, Jan Amos. Orbis Sensualium Pictus Quadrilinguis. Hoc est: Omnium fundamentalium, in mundo rerum, et in vita actionum, Pictura et Nomenclatura Latina, Germanica, Hungarica, et Bohemica ... Die sichtbare Welt in vier Sprachen ... A Látható Világ négyféle nyelven ... Swět Wyditedlny. Odmalowaný, a w čtwerakem gazýku předstaweny ... Leutschoviae : Typis Samuelis Brewer, Anno 1685. [8], 313, [143] s.

KOMENSKÝ, Jan Amos. Orbis pictus, in hungaricum, germanicum, et slavicum translatus et hic ibive emendatus. A világ le-festve. Magyar, német és tóth nyelvekre fordítottatott, és hellyel-hellyel meg-jobbítottatott. Die Welt in Bildern. In die Ungarische, Deutsche und Slawische Sprache überseßt, und hin und wieder verbessert. Swět namalowaný, do uherské, německé a slowenské řeči přeložen, a misty ponaprawen. Nyomtattatott Pozsonban : Wéber Simon Péter költségevel és betüivel, 1789. 180 s.

KORABINSKÝ, Ján Matej. Geographisch=Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn, in welchem die vorzüglichsten Oerter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt, und mit kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Umgange angenehm und nützlich sind, vorgestellt werden. Preßburg : Weber und Korabinskysche Verlage, 1786. [22], 858, [38] s.

KORABINSKÝ, Ján Matej. Versuch eines kleinen Türkischen Wörterbuchs mit beygesetzten deutsch-ungarisch und böhmischen Bedeutungen, und einer kurzgefassten türkischen Sprachlehre Pressburg : im eigenen Verlage des Verfassers [gedruckt mit von Landerischen Schriften], 1788. [4], 78, 162 s.

LAUČEK, Martin. Slowárně aneb Konkordancy Biblická to gest: Registr na celau Biblj Swatau, Pro snadněgssj Gakýchkolo Gmén, Osob, Měst a Mjst, gako těž Ržečj a Powědenj Pjsem Swatých, wynalezenj, s mnohau Prácý a Pílnostj od Martyna Lautsek, gináce Gallik ... sesbjraný a sepsaný, Pod Zprávau pak a s Předmluwau Michala Institori (Mossotzy) ... W Pressporku : Nákladem a Literami Ssimona Petra Wéber, 1791. 19, [2], 935, [3] s.

MÁRTON, József. Új német-magyar és magyar-német lexicon, vagy is szókönyv. Készítette ... a második az az a magyar-német rész. Pozsonyban : Weber Simon Péter betüivel, 1800. 22, 460 stípcov, [4] s.

PALKOVIČ, Juraj. Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch mit Beyfügung der den Slowaken und Mähren eigenen Ausdrücke und Redensarten, zunächst für Schulen durchaus Neubearbeitet, ... Zweyter Band. D-Ž. Pressburg : Gedruckt den Belnayschen Erben, 1821. s. 1182 – 2913.

PALKOVIČ, Konštantín. Ján Matej Korabinský ako lexikograf. In *Slovenská reč*, 1965, roč. 30, č. 5, s. 276 – 182.

SEMIAN, Michal. Kratičké hystorycké wypsánj, knížat a králů Uherských, od neydáwněgssich až do přítomných časů, z hodnowěrných hystorických Písem učiněné, a w slowenském gazyku, ... Díl 1 – 3. W Presspurku : u Frantisska Augustýna Patzko, 1786. [16], 114, 144, 226, [36] s.

Lexicons and dictionaries from the production of Bratislava printers in the 18th and 19th century

Katarína Bokrosová

Lexicons and various linguistic and professional dictionaries appeared in publication activities of Bratislava book printers in the 18th and 19th century. The books written in the national languages were intended for the wider audience, for a reader – whether a young student or an adult. Except for the books in Latin increased the interest in the multilingual books – particularly linguistic schoolbooks and linguistic and professional dictionaries – in the multinational Hungary in the second half of the 18th century.

The aim of the publishers and authors was to meet the needs of as wide audience as possible and to offer the current publications, which complied with the educational level of reading public. We can find information about these intentions in the prefaces of these publications. They are sometimes rather extensive and have very similar content structure.

Učebnice a čítanky v knižnici SNM – Múzea židovskej kultúry

Kamila Fircáková

Múzeum židovskej kultúry so sídlom v Bratislave je jedným zo špecializovaných múzeí komplexu Slovenského národného múzea (SNM). Jeho začiatky siahajú do roku 1991, keď sa na pôde Historického múzea SNM vytvorilo Oddelenie židovskej kultúry. Oddelenie sa následne pretransformovalo a v roku 1993 osamostatnilo ako SNM – Múzeum židovskej kultúry. Prakticky od samého vzniku oddelenia sa začali zhromažďovať knihy a periodiká pre jeho knižnicu. V súčasnosti sa vo fonde knižnice SNM – Múzea židovskej kultúry nachádza vyše 6,5 tisíc knižničných jednotiek rôznych typov dokumentov – kníh, periodík a špeciálnych dokumentov na tradičných i moderných médiách. Skladbu fondu vytvárajú dokumenty, ktoré sa z rozličných aspektov vzťahujú k Židom: sú to judaická obsahové, jazykové, autorské (i diela ďalších pôvodcov), ale aj iné dokumenty využívané v prostredí židovských komunit. Sú rozmanité čo do doby vzniku, krajín pôvodu i jazykov, v ktorých sú napísané. Približne tretinu fondu knižnice tvoria dokumenty v jazykoch Židov (hebrejčina, ivrit, jidiš). Fond knižnice sa dopĺňa s osobitným zreteľom na dokumenty vzťahujúce sa k židovskej komunite na Slovensku (slovaciálne judaiká, judaiko-slovaciaká).

V pestrej skladbe fondu knižnice SNM – Múzea židovskej kultúry (SNM – MŽK) je zastúpená aj učebnicová a čítanková literatúra, ktorú chceme predstaviť v tomto príspevku. Pôjde však o jej predstavenie v zúženom zábere: v zameraní na diela v európskych jazykoch (klasických a novodobých), resp. v kombinácii týchto jazykov s niektorým z jazykov Židov. Dôvodom tohto obmedzenia je jazyková bariéra: jednojazyčné dokumenty v hebrejčine a v jazykoch ivrit a jidiš nie sú nateraz katalógované a ich spracovanie a výskum si vyžiada spoluprácu s odborníkom – hebrejistom (judaistom).

Náš prehľad začneme všeobecnou charakteristikou učebníc a čítaniek, resp. ich definíciami tak, ako sa uvádzajú v odborných slovníkoch a encyklopédiách. *Učebnica* sa definuje ako „publikácia, ktorá sleduje didaktické ciele a systematicky podáva výklad poznatkov z určitej teoretickej alebo praktickej oblasti týmto cieľom prispôsobený. Učebnice ... sú zreteľne zamerané na určité, rámcovo vymedzené skupiny používateľov a cieľavedome prispôsobené ich potrebám. ... Rozoznávame učebnice pre základné školy, pre gymnáziá, stredné odborné školy, stredné odborné učilištia a pre vysoké školy. Osobitnú skupinu tvoria učebnice pre rôzne typy doškolovania, jazykové a iné kurzy a učebnice určené na samovzdelávanie... Pre komunikovanie odborných informácií majú rozhodujúci význam vysokoškolské učebnice, ktorých

informačná hodnota presahuje hranice pedagogických procesov...“¹ Podľa inej definície učebnica je „knižná učebná pomôcka, ktorá obsahuje metodicky spracované učivo vymedzené učebnými osnovami a je základným didaktickým prostriedkom pri rozvíjaní vyučovania, výchovno-vzdelávacieho procesu. ... plní osobitné funkcie pre žiakov a študentov (informatívnu, výchovnú, motivačnú, integračnú, fixačnú, riadiacu a kontrolnú) a pre učiteľa (plánovaciú, riadiacu a kontrolnú ...).“²

Čítanka sa definuje ako „reedičný zborník obsahujúci vybrané ukážky z krásnej, publicistickej a odbornej literatúry, oficiálnych textov, historických prameňov, obrazových materiálov ap. – Čítanka spravidla plní funkciu učebnej pomôcky a pri výbere ukážok sa sledujú vymedzené didaktické ciele a vekové osobitosti používateľov.“³ O čítankách sa tiež uvádza, že „obsahujú vybrané a usporiadané literárne texty určitého tematického okruhu so zreteľom na výchovno-vzdelávacie úlohy a vekové osobitosti používateľov. ... pôvodne slúžili na výcvik čítania v ľudových školách a oboznamovali žiaka s prírodnými a spoločenskými javmi.“⁴

Stretávame sa tiež s definíciou *abecedára* („učebná pomôcka, neskôr učebnica pre počiatočný nácvik čítania. Nahradzoval sa neskôr termínmi ABC knižka, sylabikár a šlabikár. Spočiatku išlo len o tabuľku s napísanými písmenami abecedy, neskôr abecedár obsahoval aj cvičenia na čítanie určitých skupín písmen, slabík, slov a články na cvičenie v čítaní“) a *šlabikára* („učebnica počiatočného čítania... V historickom vývoji šlabikárov mala rozhodujúci význam metóda ich zostavovania“).⁵

Pri prieskume vyššie vymedzenej časti fondu knižnice SNM – MŽK sa zhromaždil súbor pozostávajúci z viac ako sto knižných dokumentov zodpovedajúcich uvedeným kritériám. Najstaršie pochádzajú z prelomu 18. a 19. storočia, najnovšie zo súčasnosti. Z nich približne tretina má charakter slovacík.

Najstaršie tlače vo fonde knižnice SNM – MŽK sú *latinské učebnice hebrejskej gramatiky a čítanky*. Vznikli mimo židovskej komunity, v prostredí katolíckych a protestantských vyšších, resp. vysokých škôl na prípravu kňazského dorastu a boli určené na používanie predovšetkým na týchto školách; súčasťou výuky tam bola hebrejčina ako jazyk Biblie.

Autormi prvých dvoch učebníc sú Adam Kasanický a Norbert Schreier, obidvaja patrili medzi príslušníkov bernolákovského hnutia.⁶ Adam Kasanický (1748 – 1804), rodák z Liptovského Mikuláša – Huštáku, bol profesorom hebrejčiny, gréčtiny a bibliatiky na univerzitách v Trnave a Budíne a v arcibiskupskom seminári v Bratisla-

¹ KATUŠČÁK, D., MATTHAEIDESOVÁ, M., NOVÁKOVÁ, M. Informačná výchova, s. 338. Heslo Učebnica.

² Pedagogická encyklopédia Slovenska, Zv. 2, s. 472. Heslo Učebnica.

³ KATUŠČÁK, MATTHAEIDESOVÁ, NOVÁKOVÁ, ref. 1, s. 63. Heslo Čítanka.

⁴ Pedagogická encyklopédia Slovenska, Zv. 1, s. 139 – 140. Heslo Čítanky.

⁵ Pedagogická encyklopédia Slovenska, Zv. 1, ref. 4, s. 17 – 18. Heslo Abecedár; Pedagogická encyklopédia Slovenska, Zv. 2, ref. 2, s. 381 – 383. Heslo Šlabikár.

⁶ O A. Kasanickom pozri Slovenský biografický slovník, Zv. 3, s. 47. Heslo Kasanický, Adam; O N. Schreierovi pozri Slovenský biografický slovník, Zv. 5, s. 238. Heslo Schreier, Norbert.

ve, od roku 1797 bol riaditeľom tohto seminára. Jeho dielo *Diqduq lešon haqqadoš seu Grammatica Lingvae Sanctae Institutio* vyšlo roku 1791 vo Viedni, vytlačené bolo v tlačiarni privilegovaného cisársko-kráľovského tlačiaru Josepha Hraschanzkeho.⁷ Norbert Schreier (1744 – 1811), pochádzajúci z Moravy, študoval v Nitre a po pôsobení na akadémii v Kluži sa do Nitry vrátil, na tamojšom kolégiu prednášal orientálne jazyky a biblistiku. Roku 1804 sa stal prorektorom kolégia a v tom istom roku vyšlo z tlačiarnie Matthiasa Trattnera v Pešti jeho dielo *Methodica Grammaticae Hebraeae Institutio*.⁸ Medzi gramatiky katolíckych autorov sa zaraďuje tiež *Grammatica Linguae Hebraicae* Johanna Jahna.⁹ J. Jahn (1750 – 1816) bol v rokoch 1789 – 1806 profesorom orientálnych jazykov, biblickej archeológie a dogmatiky na univerzite vo Viedni. V knižnici SNM – MŽK sa nachádza tretie vydanie jeho gramatiky z roku 1809.¹⁰

Tvorbu protestantských autorov reprezentujú hebrejské čítanky H. F. W. Gesenia a W. M. L. de Wetta.¹¹ Heinrich Friedrich Wilhelm Gesenius (1786 – 1842), orientalista a lexikograf, bol profesorom teológie na univerzite v Halle a členom niekoľkých učených spoločností. Jeho čítanka s názvom *Hebräisches Lesebuch* vyšla vo viacerých vydaniach. V knižnici SNM – MŽK sa nachádza piate vydanie z roku 1828.¹² Z údajov rozloženého titulného listu sa dozvedáme, že čítanka je súčasťou širšie koncipovaného diela *Hebräische Elementarbuch*, jeho druhým zväzkom. Wilhelm Martin Leberecht de Wett (1780 – 1849) bol profesorom teológie a biblistiky na univerzitách v Jene, Heidelbergu, Berlíne a v Bazileji. Jeho čítanka hebrejsko-židovskej archeológie – *Lehrbuch der hebräisch-jüdischen Archäologie* vyšla v roku 1814 a potom opakovane v ďalších vydaniach. V knižnici SNM – MŽK sa nachádza štvrté, upravené vydanie z roku 1864.¹³ Priezvisko autora sa uvádza v podobe de Wette. Novším titulom v skupine vysokoškolských učebníc protestantskej proveniencie je *Mluvnica a čítanka hebrejská* z roku 1923, presnejšie jej prvá časť.¹⁴ Napísal ju Aladár Hornyánszky (1873 –

⁷ *Diqduq lešon haqqadoš seu Grammatica Lingvae Sanctae Institutio in usum Theologiae auditorum concinnata ab Adamo Kaszaniczki de Nagy Selmecz. Viennae : Impressum typis Josephi Hraschanszky, MDCCLXXXI [1791]. 238 s.*

⁸ *Methodica Grammaticae Hebraeae Institutio : Quam in vsvm avditorvm theologiae Conscripsit Norbertus Schreier. Pesthini : Typis Matthiae Trattner, M.DCCC.IV. [1804]. 135 s.*

⁹ O. J. Jahnovi pozri *Encyclopaedia Judaica*. B. 8., stl. 779. Heslo Jahn, Johann.

¹⁰ *Grammatica Linguae Hebraicae Authore Johanne Jahn. Editio tertia. Retractata, aucta, & in latinum sermonem conversa. Cum tabula aenea. Viennae : Carol. Ferdinand. Beck, 1809. 67+506 s.*

¹¹ O W. Geseniovi pozri *Encyclopaedia Judaica*. B. 7., stl. 351 – 352. Heslo Gesenius, Heinrich Friedrich Wilhelm.; O de Wettem pozri viac v Jewish Virtual Library [online]. Heslo Wett, Wilhelm Martin Leberecht de.

¹² *Hebräisches Lesebuch : mit Anmerkungen und einem erklärenden Wortregister. Von Wilhelm Gesenius. Fünfte verbesserte Auflage. Halle : Rengerschen Verlags-Buchhandlung, 1828. [Preruš. stránkovanie.]*

¹³ *Lehrbuch der hebräisch-jüdischen Archäologie : nebst einem Grundrisse der hebräisch-jüdischen Geschichte. Von W. M. L. de Wette. Vierte Auflage. Leipzig : Verlag von F. C. W. Vogel; Druck von G. Kreysing, 1864.*

¹⁴ HORNYÁNSZKY, A. *Mluvnica a čítanka hebrejská*. 1. čiastka. Bratislava : [B. v.], 1923. 122 s.

1939), profesor hebrejčiny a bibliistiky na Evanjelickej a. v. teologickej vysokej škole v Bratislave.¹⁵

Najnovším titulom v skupine vysokoškolských učebníc takpovediac externej (nežidovskej) proveniencie vo fonde knižnice SNM – MŽK sú skripta Jána Komorovského *Religionistika* : veda o náboženstvách sveta a jej pomocné disciplíny,¹⁶ vydané v roku 1994. J. Komorovský (1924 – 2012), vysokoškolský pedagóg, literárny vedec – rusista sa pokladá za zakladateľa religionistiky na Slovensku.¹⁷

Učebnú literatúru židovskej proveniencie vytvárajú učebnice židovského náboženstva, židovských dejín, učebnice hebrejčiny i novších jazykov židovského etnika a jeho literatúry, ako aj čítanky podobného obsahu. Ich autormi boli rabíni a učitelia židovských škôl. Na titulných stránkach väčšiny diel sa uvádza aj používateľské zameranie a určenie: boli určené pre jednotlivé typy škôl (základné školy, meštianky, rozličné stredné a vyššie školy), pre viaceré typy škôl alebo na používanie v školách všeobecne, na používanie „v škole a doma“, pre samovzdelávanie. Z jazykového hľadiska sú to diela v nemčine, maďarčine, češtine a v slovenčine v kombinácii s niektorým židovským jazykom, a novšie aj v angličtine. Väčšina z nich má aj paralelný názov v hebrejčine (ev. ivrit, jidiš). Čo sa týka vydavateľskej a tlačiarenskej proveniencie, pochádzajú z českých krajín (Čiech, Moravy a českého Sliezska), z územia historického Uhorska (Slovensko, Maďarsko), z Rakúska, Nemecka, Poľska, tie novšie z Palestíny, Izraela a zo Spojených štátov amerických. V knižnici SNM – MŽK sú zastúpené prvými alebo opakovanými vydaniami, viacväzbové diela sú však nie vždy úplné.

Najstaršou tlačou je dielo Petra Beera [*Geschichte,] Lehren und Meinungen Aller bestanden und noch bestehenden religiösen Sekten Der Juden Und der Geheimlehre Oder Kabbala*, presnejšie prvý zväzok tohto diela, vytlačený roku 1822 v Brne, v tlačiarni J. G. Trasslera.¹⁸ Jeho autor Peter Beer (Perez ben Isaak, 1758 – 1838) bol uznávaný pedagóg. Študoval o. i. v Bratislave (1777 – 1780, u Meira Barby), ako učiteľ pôsobil v Rakúsku a v Čechách – vo svojom rodisku Novom Bydžove a v Prahe.

V skupine **dokumentov pôvodom z českých krajín** sa nachádza aj ďalší titul vydaný v Brne, i keď z neskoršieho obdobia a trocha iného charakteru: ide skôr o metodickú príručku pre učiteľov náboženstva na židovských ľudových a meštianskych

¹⁵ O A. Hornyánszkom pozri Slovenský biografický slovník. Zv. 2., s. 384. Heslo Hornyánszky, Aladár.

¹⁶ KOMOROVSKÝ, J. *Religionistika* : veda o náboženstvách sveta a jej pomocné disciplíny. Bratislava : Univerzita Komenského, 1994. 156 s.

¹⁷ O J. Komorovskom pozri aj zdroj online: Zomrel popredný religionista Ján Komorovský [online]. [cit.2012-03-22]. Dostupné na internete: <<http://www.aktuality.sk/clanok/203547/zomrel-popredny-religionista-jan-komorovsky>>.

¹⁸ [*Geschichte*], *Lehren [und Meinungen] Aller bestanden und noch bestehenden religiösen Sekten Der Juden Und der Geheimlehre Oder Kabbalah*. Erster Band. Von Peter Beer. Brünn : Joseph Georg Trassler, 1822. 379 s.; O P. Beerovi pozri: *Encyclopaedia Judaica*. B. 3., stl. 1229 – 1230. Heslo Berr Peter (Perez ben Isaak); *Encyclopaedia Judaica*. Vol. 3., s. 253. Heslo Beer, Peter.; *Zsidó lexikon*, s. 99. Heslo Beer, Peter.

školách. Jej autorom bol emeritný riaditeľ židovskej ľudovej školy v mestečku Pohorelice na Morave G. Bondi. Príručka vyšla vo viacerých vydaniach, v knižnici SNM – MŽK sa nachádza jej prvá časť, a to v 7. vydaní (1900) a v 9. vydaní (1909),¹⁹ ktoré je zaujímavé tým, že sa tlačilo u bratislavského tlačiara Adolfa Alkalaya. Čo sa týka roku vydania, starším titulom je dvojdielna *Čítanka jazyka hebrejského pro israelskou mládež z českých škol národních*, zostavená „verejným učiteľom náboženstva“ Leopoldom Butterom a vydaná u známeho pražského židovského vydavateľa Jakuba B. Brandeisa (v rokoch 1892 a 1900). U toho istého vydavateľa vyšla roku 1928 čítanka k židovským dejinám a náboženstvu *Thorath dath morascha*.²⁰ Jej autor, rabín Nathan Grün (1840 – 1913) viedol židovskú školu v Liptovskom Mikuláši a neskôr pôsobil v Prahe. K čítankám má svojim obsahom i spôsobom podania blízko nemecká knižočka B. Brunnerovej *Was der Vater erzählt...* (Boskovice, 1932).²¹ V skupine dokumentov pochádzajúcich z českých krajín najväčším počtom diel je zastúpená tvorba rabína Richarda Federa (1875 – 1970). R. Feder pôsobil na viacerých miestach, od roku 1953 bol oblasťným rabínom moravským a neskôr vrchným rabínom Československa. Z jeho početných učebníc sa v knižnici SNM – MŽK nachádzajú: *Hebrejská čítanka a učebnice* (v českej a nemeckej verzii), *Haleluja : hebrejská reč (čítanka a učebnice)*, *Dějiny Jisraelitů a Sinai : učebnice izraelského náboženství*.²² Posledné dva tituly majú charakter vysokoškolských učebníc. Učebnice reprezentuje tiež trojjazyčný *Hebrejský slabikář* Leopolda Löwingera (Ostrava, 1928).²³

¹⁹ BONDI, G. Limmud Haddath : Leitfaden zum Religionsunterricht der israel. Volks- und Bürgerschuljugend. Erster Theil. 7. unverändert. Aufl. Brünn : Verlag von Bernh. Epsteins & So. 1900. 46 s.; BONDI, G. Limmud Haddath : Leitfaden zum Religionsunterricht der israel. Volks- und Bürgerschuljugend. 9. Aufl. Brünn : Verlag von Bernh. Epstein; Druck von Adolf Alkalay & Sohn, Pressburg, 1909. 46 s.

²⁰ BUTTER, L. 1. čítanka jazyka hebrejského pro israelskou mládež z českých škol národních. 1. – 2. díl. Praha : Jakub B. Brandeis, 1892 – 1900. 32+28 s.; GRÜN, N. Thorath dath morascha = Lehrbuch der Geschichte Israels und der israelitischen Religion. 6. Vermehrte Aufl. Prag : Jakob B. Brandeis, 1928. 69 s.; O autorovi pozri Encyclopaedia Judaica. B. 7, ref. 11, stl. 699. Heslo Gruen, Nathan.

²¹ BRUNNER, B. Was der Vater erzählt (...) : kleine Geschichten für jüdische Kinder. Boskovice : Buchdruckerei J. Král, 1932. 16 s.

²² FEDER, R. Hebrejská čítanka a učebnice : pro israel. žáky českých národních škol. Díl 1 – 4. Roudnice : Nákladem vlastním; Tiskem Adolfa Alkalaye [a] syna , 1909. 2 zv.; FEDER, R. Hebräisches Lehrbuch. 1. – 2. Teil. Raudnitz a./ E., 1910. 56+56 s.; FEDER, R. Haleluja : hebrejská reč : pro školy obecné, měšťanské a střední. 4. přeprac. vyd. Praha : Státní nakladatelství, 1936. 128 s.; FEDER, R. Haleluja : hebrejská čítanka a učebnice. 2. svazek. Středokluky : Zdeněk Susa, 2006. 160 s.; FEDER, R. Dějiny Jisraelitů. Díl druhý : od babylonského vyhnanství až do zániku patriarchátu. Praha : [B.v.], 1946. 111 s.; FEDER, R. Sinai : učebnice izraelského náboženství. Praha : Rada židovských náboženských obcí v Praze v Ústředním církevním nakladatelství, [B.r.], 123 s.; O R. Federovi pozri FUCHS, František. Úvod, s. [5].

²³ LÖWINGER, L. Sifri=Hebrejský slabikář=Hebräische Bibel. Moravská Ostrava : Nakladatelství „Haivri“, 1928. 75 s.

Najstaršie *tlače z územia Slovenska* pochádzajú z produkcie bratislavskej tlačiarne, ktorú roku 1871 založil Adolf Alkalay (od roku 1878 pôsobila pod firmou Alkalay a Löwy, od roku 1897 s názvom Alkalay a syn).²⁴ Z tejto tlačiarne sa v knižnici SNM – MŽK nachádza spolu 7 titulov učebníc. Z nich 4 tituly boli vydané v iných vydavateľstvách alebo vlastným nákladom autora a u Alkalaya sa iba tlačili: boli to učebnice Markusa (Mordechaia) Branna *Lehrbuch der jüdischen Geschichte*²⁵, Richarda Federa *Hebrejská čítanka a učebnice a Hebräisches Lehrbuch*²⁶ a príručka G. Bondiho *Limud Haddatt* (9. vyd.).²⁷ Sú to zväčša (s jednou výnimkou) tlače z rokov 1909 – 1910. U troch starších tlačí vydavateľov nepoznáme, ich autori pôsobili mimo územia Slovenska. Boli to: vrchný rabín z lokality Neusatz (Novi Sad, Srbsko?) Ignatz Süss, autor nemeckej modlitebnej knižky pre školskú mládež, ktorá mala slúžiť aj ako učebnica hebrejčiny – *Gebetbuch für die isr. Schuljugend* (1888); učiteľ zo Sopronu Jakab Buxbaum, autor učebnice náboženstva *Hittan nép- és polgári iskolai izr. tanulók számára* (1901) a rabín z rumunského Brašova Lajos Pap (Rosenbaum), autor učebnice *A Szentírás és tana* (1904).²⁸

Produkty ďalších tlačiarň z územia Slovenska sú zároveň aj vydavateľské a autorské slovaciká a platí to – až na výnimky – aj naopak. V prípade autorských slovacík je takouto výnimkou učebnica Dávida Friedmanna (1859 – ?), rodáka z Kováčovej v rožňavskom okrese a hlavného rabína v Žiline, vytláčená v Marmarošskej Sihoti (dnes Ukrajina) roku 1906.²⁹ Učebnica s názvom *Szertartások a zsidóságban* (Obrazy u Židov) bola určená pre stredné školy, učiteľské ústavy a meštianky. V maďarčine sú aj ďalšie dve učebnice náboženstva a hebrejčiny. Prvú z nich zostavil učiteľský zbor židovskej ľudovej školy v Novom Meste nad Váhom a do maďarčiny preložil hlavný rabín trnavský Miksa Stein Mayer (1865 – ?). V dvoch vydaniach vydala a vytlačila tlačiarň Adolfa Horowitza v Trnave (v rokoch 1908 a 1914).³⁰ Autor druhej

²⁴ O tlačiarňi A. Alkalaya pozri BREZA, V. Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996, s. 45; TELGÁRSKY, J. Typographia Bratislavensis 1477 – 1918, s. [233] – 250.

²⁵ BRANN, M. Lehrbuch der jüdischen Geschichte. Theil 2, ref. 55.

²⁶ FEDER, R. Hebrejská čítanka a učebnice, ref. 22.

²⁷ BONDI, ref. 19.

²⁸ SÜSZ, I. Gebetbuch für die isr. Schuljugend : auch als Lehrbuch zum Verständnisse der hebräischen Sprache bearbeitet. I. Theil. Pressburg : Druck von Löwy & Alkalay. 1888. 48 s.; BUXBAUM, J. Hittan nép- és polgári iskolai izr. tanulók számára : különös tekintettel a nem magyar ajku iskolák növendékeire. Pozsony : Alkalay Adolf és Fia nyomdája, 1901.; PAP (ROSENBAUM), L. A Szentírás tana : új módszer a biblia és a nyelvének megtanulására. Pozsony : Nyomatott Alkalay Adolf és Fia-nál, 1904. 92 s.

²⁹ FRIEDMANN, D. Szertartások a zsidóságban : középiskolák, tanítóképzők, polg. fiu és leányiskolák izr. vallásu tanulói számára. 1. rész. Mármároshziget : Kaufmann Ábrahám és Fiai Könyvnyomdája, 1906. 131, [1] s.; O D. Friedmannovi pozri Slovenský biografický slovník, zv. 2., ref. 15, s. 128. Heslo Friedmann, Dávid.

³⁰ Mózes I. könyve héber nyelvgyakorlatokkal : a magyar izraelita iskolák használatára szerkesztette A Vágújhelyi Izr. Nepisk. Tanítótestülete. Fordította Stein Mayer Miksa. 2. kiadás. Nagyszombat : Horovitz Adolf kiadása és nyomása. 1908. 350 s (Na obálke rok vydania: 1914).; O M. Steinovi Mayerovi pozri Zsidó lexikon, ref. 18, s. 806. Heslo Stein Mayer Miksa; O tlačiarňi A. Horowitza pozri BREZA, ref. 24, s. 125 a 127.

učebnice, určenej pre začiatkové triedy ľudových škôl, nie je známy, v preklade učiteľa Móra Józsefa Kleina vyšla roku 1912 v Novom Meste nad Váhom, nákladom a tlačou tamojšej tlačiarne Jakuba Steinmanna.³¹

Učebnice a čítanky z nasledujúcich troch desaťročí sú prevažne v slovenčine (v kombinácii s hebrejštinou). Ako ich autori sa uvádzajú učitelia z rôznych miest Slovenska. Boli to Július Ungár z Prievidze a Armin Schenk z Topoľčian, ktorí spoločne napísali *Hebrejský šlabikár pre školy a samoukov* (1923), nitrianski učitelia Šimon Fehér a Henrich Brenner – zostavitelia *Cvičebnice dejín izraelských pre židovské ľudové školy* (1936) a bratislavský učiteľ Vojtech Grünwald, autor *Učebnice – čítanky a písanky hebrejského jazyka* (rok vydania sa na dokumente neuvádza, podľa času pôsobnosti jeho vydavateľa – Ústredne Židov – bol vydaný v rokoch 1940 – 1944).³² Pozoruhodný projekt Spolku židovských učiteľov v ČSR z 30. rokov – edícia *Čítanie židovskej mládeže* – je zastúpená svojím prvým číslom s prózami predsedu spolku a riaditeľa židovskej školy v Prešove Izidora Schwartza (1936).³³ K čítankám možno voľne priradiť aj titul *Malí hrdinovia*, s podnázvom *rozprávky z novej Palestíny*. Knihu ilustroval známy výtvarník Shraga Weil, rodák z Nitry (1918 – ?).³⁴ Vyšla nákladom Ústredného sväzu sionistického v Bratislave roku 1940. Nemecké tituly z tohto obdobia sú zastúpené učebnicou jazyka ivrit autora A. Müllera (1932) a čítankou biblických príbehov (1930).³⁵ Vydavateľmi (nakladateľmi) učebníc a čítaniek z 20. – 40. rokov boli okrem už spomenutých aj Československá grafická únia, Angermayerovská tlačiareň v Bratislave a tlačiareň Kalisch a Katzburg v Trnave, kde sa tieto diela aj tlačili; tlačili sa tiež v bratislavskej Lichtenfeldovej tlačiarne (Merkuria), v Prešove u Jozefa Stehra a v tlačiarne Pallas.³⁶

³¹ Bibliai tankönyv : az izr. népiskolák kezdő osztályai számára fordította és nyelvygakorlattal ellátta Klein Mór József tanító. Vágújhely : Kiadja Steinmann Jakab „Hungária“ könyvnyomdája, 1912. 121, [1] s.; O tlačiarni J. Steinmanna pozri BREZA, ref. 24, s. 92 – 93.

³² UNGÁR, J., SCHENK, A. Chanoch lanár=Hebrejský šlabikár pre školy a samoukov. Bratislava : tlačou a nákladom Karola Angermayera, 1923. 36 s.; FEHÉR, Š., BRENNER, H. Cvičebnica dejín izraelských pre židovské ľudové školy. I. Pre druhý postupný ročník. Praha; Prešov . Nákladom Čs. grafickej únie, 1936. 28 s.; GRÜNWARD, V. Alef – beis=Učebnica – čítanka a písanka hebrejského jazyka. Bratislava : Ústredňa Židov, odbor školský a kultúrny; t. Kalisch&Katzburg, Trnava, b. r. [1940-1944]. 55 s.

³³ SCHWARZ, I. Sulamit. Boh a jeho súd je spravodlivý. Prešov : Spolok židovských učiteľov v ČSR, t. Stehrova kníhtlačiareň, 1935. 16 s. Edícia Čítanie židovskej mládeže. Číslo 1.; O I. Schwartzovi pozri Židovská ročeka pre Slovensko=Jüdisches Jahrbuch für die Slowakei 5700=1940. Bratislava : C.F. Wigand, [1940], s. 189 – 190.; BÁNOVSKÝ, T. Učiteľské spolky na Slovensku v 20. storočí, s. 21 – 22.

³⁴ Malí hrdinovia : rozprávky z novej Palestíny. Ilustrácie : Šraga Weil. Bratislava : Ústredný sväz sionistický; t. Pallas v Prešove, 1940. 110 s.; O S Weilovi pozri Encyclopaedia Judaica. Vol. 20, s. 715. Heslo Weill, Shraga.

³⁵ MÜLLER, A. Iwrit dabber iwrit=Praktische hebräische Sprachlehre. Heft 3. Trnava : Buchdruckerei Kalisch und Katzburg, 1932. 16 s.; Biblische Erzählungen und Midrasch-Sagen : (Anhang zum Lesebuche Teil C). Bratislava : „Merkur“ Lichtenfeld Buchdruckerei, 1930. 20 s.

³⁶ O týchto tlačiarňach pozri BREZA, ref. 24, s. 43, 46, 98, 99 a 126.

Z obdobia po 2. svetovej vojne pochádza nedatovaná strojopisná učebnica s názvom *Učebný program*.³⁷ Má charakter vysokoškolskej učebnice a na 109 stranách prináša dejiny židovského národa a dejiny (športového) hnutia Makabi hacair, ktoré sa uvádza aj ako jej vydavateľ. O päťdesiat rokov neskôr, v druhej polovici 90. rokov vznikla na pôde Inštitútu judaistiky Univerzity Komenského v Bratislave séria učebných textov na osvojenie si hebrejčiny. Ich používateľské zameranie sa neobmedzuje len na akademické prostredie, ale je širšie. V knižnici SNM – MŽK sa nachádza osemzväzková čítanka autorov Valeriána Trabalku a Janky Mielcarek-Mikuláškovej s názvom *Čítanie Tóry pre kurz klasickej hebrejčiny*.³⁸ Na vydanie čítanky prispela aj nadácia Konrada Adenauera a Židovská náboženská obec v Bratislave.

Učebnice a čítanky z *územia Maďarska a Rakúska* reprezentujú vydania a tlače z konca 19. storočia a prvej polovice 20. storočia, pochádzajúce z hlavných miest týchto krajín. Skupinu *budapeštianskych vydaní a tlačí*³⁹ otvára učebnica náboženstva pre meštianske a stredné školy od autorov Fülöpa Csukásiho a Józsefa Schöna z roku 1885.⁴⁰ (Je to konkrétne 3. zväzok prvého vydania, priviazaný je k 2. zväzku druhého vydania z roku 1899.) Autormi ďalších učebníc náboženstva v tejto skupine sú Mór Ziltz, budapeštiansky rabín a učiteľ na tamojšej židovskej chlapčenskej škole; Náthán Halász (1834 – 1910), riaditeľ dievčenskej školy židovskej obce v Pešti⁴¹ a Henrik Deutsch (1822 – 1889, rodák z Bánoviec nad Bebravou), riaditeľ Krajinského židovského učiteľského ústavu a od roku 1877 profesor novozriadenej vysokej školy rabínskej v Budapešti.⁴² Učebnice komplementarizuje niekoľko čítaniek: čítanka k dejinám maďarskej literatúry, zostavená riaditeľom židovskej vyššej dievčenskej školy v Novom Sade a neskôr v Szombathelyi Gyulom Vajdom (1868 – ?),⁴³ maďarská biblická čítanka Gézu Dékányu a nemecká čítanka Lajosa Mendla. Učebnice a čítanky vydávali budapeštianske vydavateľstvá Franklin Társulat, Ottó Nágel,

³⁷ Učebný program. Vydáva Hanhalah aroit šél Gordóniah Makabi Hacair b'ČSR, [B.r.]. 109 s.

³⁸ TRABALKA, V., MIELCAREK-MIKULÁŠKOVÁ, J. Čítanie Tóry pre kurz klasickej hebrejčiny. 1 – 8. Bratislava : Inštitút judaistiky UK, 1998 – 1999. 8 zv.

³⁹ CSUKÁSI, F., SCHÖN, J. Zsidó hittan függelékül a ... második kötethez. Harmadik könyv. Budapest : Franklin Társulat, 1885. 31 s.; CSUKÁSI, F., SCHÖN, J. Zsidó hittan . Második könyv. 2. kiadás. Budapest : Franklin Társulat, 1899. 117 s.; ZILTZ, M. Hittan : az izraelita népiskolák alsóbb osztályai számára. 8. magyar kiadás. Budapest : Franklin Társulat, 1886. 64 s.; HALÁSZ, N. Zsidó hit- és erkölcsstan. 1 – 2. rész. Budapest : Nagel Ottó, 1889. 97+72 s. HALÁSZ, N. Zsidó hit- és erkölcsstan. 1. rész. 2. kiadás. Budapest : Nagel Ottó, 1900. DEUTSCH, H. Mózes I. Könyve : izraelita tanulók számára. 10. kiadás. Budapest : Singer és Wolfner, 1906. 127+24 s. – VAJDA, G. Magyar irodalomtörténeti olvasókönyv. 3. rész. Budapest : R. Lampel, 1906. 451 s.; DÉKÁNY, G. Bibliai olvasmányok. 1. rész. 2. kiadás. Budapest : R. Lampel, 1910. 228 s.; MENDEL, L. Német olvasókönyv. 10. kiadás. Budapest : Singer és Wolfner, 1913. 188, [2] s.

⁴⁰ O autoroch pozri Zsidó lexikon, ref. 18, s. 185. Heslo Csukási Fülöp a s. 774. Heslo Schön, József.

⁴¹ Pozri Zsidó lexikon, ref. 18, s. 340. Heslo Halász, Náthán

⁴² Pozri Zsidó lexikon, ref. 18, s. 198. Heslo Deutsch, Henrik.

⁴³ Pozri Zsidó lexikon, ref. 18, s. 984 – 985. Heslo Vajda, Gyula.

Singer a Wolfner, R. Lampel (Wodianer a synovia), tlačili sa vo viacerých tamojších tlačiarňach.

V skupine *viedenských vydaní a tlačí* zaujímajú dominantné miesto vydania diel Rudolfa Fuchsa – svojím počtom a nepochybne aj významom (svedčia o tom vysoké čísla ich opakovaných vydaní. Napriek tomu sme autorovo osobné heslo v dostupných encyklopédiách nenašli). Najväčším počtom tlačí (10) je v knižnici SNM – MŽK zastúpené Fuchsovo päťzväzkové dielo s názvom *Die Thora und die Sprache*. Podnázov diela vypovedá o tom, že ide o text Piatich kníh Mojžišových v hebrejčine s paralelným nemeckým prekladom a vysvetlivkami a že dielo bolo spracované pre potreby škôl. Štyri zväzky diela sú zastúpené exemplármi z 3. – 28. vydania v rokoch 1892 – 1938 (piaty zväzok absentuje). Vydávali sa v C-k. vydavateľstve učebníc, vo vydavateľstve Moritza Perlesa, niekoľko exemplárov vydal autor vlastným nákladom.⁴⁴ Na jednotlivých exemplároch sa uvádza dátum a číslo schválenia učebnice ministerstvom kultu a vyučovania na používanie diela v školách. (S týmto údajom sa stretávame aj pri iných dielach). Vytláčené boli aj predajné ceny. Z roku 1922 pochádza Fuchsova Hebrejská biblia (*Reschit Limmudim*), resp. jej 36. vydanie a z 30. rokov pochádzajú tri vydania učebnice *Tefilot Bne Israel* (21., 22. a 23. vydanie).⁴⁵

Viedenské tlače z prelomu 19. a 20. storočia sú ďalej zastúpené *Hagadou* rabína Leopolda Burbauma (prerозprávanie biblického textu o odchode Židov z Egypta) a učebnicami židovských dejín a náboženstva J. Mautnera – S. Kohna a M. Brauna.⁴⁶ Tlače prvej polovice 20. storočia reprezentuje takmer výlučne tvorba Mosesa Ratha, presnejšie jedno jeho dielo, učebnica hebrejčiny *Lehrbuch der hebräischen Sprache für Schul- und Selbstunterricht* v rozmanitých vydaniach. Z nemeckej pôvodiny tu nachádzame 3. vydanie (1918), 4. vydanie (1919), 5. a 6. vydanie (1920), maďarská verzia vyšla v roku 1920.⁴⁷ Používateľské určenie učebnice – pre školy a samovzdelávanie

⁴⁴ FUCHS, R. *Die Thora und die Sprache : das erste Buch Moses*. 10. Aufl. 1898.; 18. Aufl. 1913; 28. Aufl. 1926.; FUCHS, R. *Die Thora und die Sprache : das zweite Buch Moses*. 15. Aufl. 1911.; FUCHS, R. – *Die Thora und die Sprache : das dritte Buch Moses*. 3. Aufl. 1892; 9. Aufl. 1913; 14. Aufl. 1930; 15. Aufl. 1938.; FUCHS, R. *Die Thora und die Sprache : das vierte Buch Moses*. 5. Aufl. 1901; 6. Aufl. 1906.

⁴⁵ FUCHS, R. *Reschit Limmudim = Hebräische Bibel*. 36. Aufl. Wien : Moritz Perles, 1922. 30 s.; FUCHS, Rudolf. *Tefilot Bne Israel = Lehrbuch für israelitische Schuljugend*. 21. – 23. Aufl. Wien : Moritz Perles, 1931 – 1935.

⁴⁶ BURBAUM, L. *Hagada für die zwei heiligen Seder-Abende : zum Schulgebrauche*. Wien : Verlag von M. Hirschler; Druck von Moritz Knöpflmacher, 1895. 88 s.; MAUTNER, J., KOHN, S. *Biblische Geschichte und Religionslehre für die israelitische Jugend an Volksschulen : nebst Erzählungen aus der nachbiblischen Geschichte*. Wien : Verlag von A. Pichler's Witwe & Sohn, 1896. 74 s.; BRANN, M. *Lehrbuch der jüdischen Geschichte: für die Oberstufe der österreichischen Mittelschulen*. Theil 2. Wien : Verlag von R. Löwit, 1901. 112 s.; O Samuelovi Kohnovi pozri: *Encyclopaedia Judaica*, B.10., stl. 192 – 193. Heslo Kohn Samuel.; MORGENSTERN, H. *Jüdisches biographisches Lexikon*, s. 438 – 439. Heslo Kohn, Samuel.

⁴⁷ RATH, M. *Lehrbuch der Hebräischen Sprache für Schul- und Selbstunterricht : erste praktische Methode zur Erlernung der hebräischen Sprache in Wort und Schrift : Einführung in die Literatur*. 1. Teil. 3. Aufl. 1918; 4. Aufl. 1919; 5. Aufl. 1920; 6. Aufl. 1920.;

– je zrejmé z jej názvu. O spôsobe jej spracovania sa na titulných stránkach jednotlivých vydaní uvádza, že ide o prvú praktickú metódu osvojenia hebrejčiny slovom a písmom. Samotný učebný text dopĺňa tzv. kľúč a zoznam slov; v 3. a 4. vydaní je súčasťou učebnice, k 5. a 6. vydaniu bol vydaný samostatne a rovnako k maďarskej mutácii. Učebnicu vydával sám autor (vlastným nákladom), tlačila sa u Adolfa Holzhausena, J. N. Vernaya a v tlačiarni Adria. Napriek jej početným vydaniam jej autor zostáva pre nás nateraz bližšie neidentifikovaný. Z vydaní 30. rokov sa v knižnici SNM – MŽK nachádza metodická príručka k prekladaniu hebrejských textov, spracovaná podľa učebných plánov pre vyučovanie židovského náboženstva na ľudových školách vo Viedni.⁴⁸ Ako miesta vydania sa uvádzajú Viedeň a Lipsko (Leipzig).

V Lipsku bola vydaná, taktiež pre potreby škôl v Rakúsku, resp. v Rakúsko-Uhorsku, učebnica židovských dejín a literatúry – *Lehrbuch der jüdischen Geschichte und Literatur*.⁴⁹ Bola určená pre vyššie gymnáziá a podobné učebné zariadenia. Vyšla roku 1909 ako 8., prepracované vydanie pôvodného diela M. Kayserlinga a G. Hechta; z tejto autorskej dvojice známou osobnosťou bol najmä Moritz Meyer (Maier) Kayserling (1829 – 1905), budapeštiansky rabín a historik, člen viacerých učených spoločností. Zaoberal sa dejinami Židov v Španielsku, Nemecku a i. Učebnicu prepracoval rabín Adolf Biach (1866 – 1918).⁵⁰

Skupinu *vydaní a tlačí z územia Nemecka* vytvárajú spolu s vyššie uvedenými lipskými tlačami vydania a tlače pochádzajúce z Frankfurtu nad Mohanom, Berlína a Mníchova (München). Z frankfurtského vydavateľstva J. Kauffmanna a tlačiarne M. Lehrbergera pochádzajú vydania jedného zo základných diel talmudskej literatúry – *Pirke Aboth*, známeho tiež ako „Kapitoly otcov“ alebo „Etika otcov“. Dielo preložil a pre potreby škôl i samovzdelávania upravil dištriktuálny rabín z Bad Kissingen Seligman Bamberger (1807 – 1878). V knižnici SNM – MŽK sa nachádza 2. vydanie (1914) a 3. vydanie (1935).⁵¹ Rovnakej vydavateľskej a tlačiarenskej pro-

RATH, M. Schlüssel zum Lehrbuche der hebräischen Sprache. 5. Aufl. 1920; 6. Aufl. 1920; RATH, M. A Héber nyelv tankönyve : iskolai és magántanulása kulccsal és szójegyzékkel : első gyakorlati módszer a héber nyelv szóban és írásban való elsajátítására. Wien, 1920; RATH, M. Kulcs a héber nyelv tankönyvéhez. 1. kiadás. Wien, 1920.

⁴⁸ BRAUN, J. Leitfaden zur Übersetzung hebräischer Lehrtexte. Wien; Leipzig : Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1930. 28 s.

⁴⁹ KAYSERLING, M., BIACH, A. Lehrbuch der jüdischen Geschichte und Literatur : von Zerstörung des ersten Tempels bis zur Gegenwart. 8. Aufl. Leipzig : Verlag von Gustav Engel, 1909. 242 s.

⁵⁰ O M. Kayserlingovi pozri Zsidó lexikon, ref. 18, s. 457 – 458. Heslo Kayserling, Meyer (Maier); Encyclopaedia Judaica. B. 9, stl. 1106 – 1108. Heslo Kayserling, Meyer; MORGENSTERN, H. Jüdisches biographisches Lexikon, ref. 46, s. 419. Heslo Kayserling, Moritz Mayer; O A. Biachovi pozri Encyclopaedia Judaica. B. 4, stl. 464. Heslo Biach, Adolf.

⁵¹ BAMBERGER, S. Pirke Aboth : die Sprüche der Väter. Frankfurt a. M. : Verlag von J. Kauffmann. 2. Aufl. 1914. 148 s.; 3. Aufl. 1935. 148 s.; O S. Bambergerovi pozri MORGENSTERN, H. Jüdisches biographisches Lexikon, ref. 46, s. 51. Heslo Bamberger, Seligmann Baer; Pozri tiež NEWMAN, J., SIVAN, G. Judaismus od A do Z : slovník pojmu a termínů, s. 141. Heslo Pirkej Avot.

venencie je učebnica biblických dejín pre židovské školy *Die Biblische Geschichte* od Ludwiga Sterna, resp. jej 23. upravené vydanie (1930).⁵² Berlínske vydania a tlače reprezentuje čítanka umeleckej literatúry k starovekým dejinám Židov *Das Jüdische Jugendbuch* (1920) a slovník *Hebräische Phraseologie* (1932).⁵³ S odstupom takmer štyridsiatich rokov od vydania posledného diela sa v skupine vydaní a tlačí z Nemecka objavuje učebnica modernej hebrejčiny autora Heinricha Simona, vydaná roku 1977 v Mníchove už vo 4. vydaní.⁵⁴

Učebná literatúra z územia Poľska je v knižnici SNM – MŽK zastúpená symbolicky – čo do počtu titulov (3) i ich proveniencie. Dva tituly sa viažu autorsky a (alebo) vydavateľsky k Wroclawi (nem. Breslau), hlavnému mestu Sliezska, ktoré až do obnovenia poľského štátu po 1. svetovej vojne bolo súčasťou nemeckého cisárstva. Sú to učebnice židovských dejín (a literatúry) od wroclawského rabína, pedagóga a historika Markusa (Mordechaia) Branna (1849 – 1920). Prvá vyšla roku 1896 s názvom *Geschichte der Juden und ihrer Literatur. Teil 1.* a široko vymedzeným používateľským určením „pre školu a dom“, vydaná a vytlačená bola vo Wroclawi. Druhá, s názvom *Lehrbuch der jüdischen Geschichte. Theil 2.* a určená pre vyšší stupeň rakúskych stredných škôl, bola vydaná roku 1901 vo Viedni a vytlačená bola v Bratislave u Adolfa Alkalaya.⁵⁵ Vzhľadom na označenie zväzkov a chronologickú nadväznosť ich obsahu môže azda ísť o dve rozdielne vydania jedného dvojzväzkového diela? Tretí titul, ruská príručka k výučbe starej hebrejčiny od M. O. Krinského, vydaná vo Varšave (1912)⁵⁶, reprezentuje židovskú literatúru z východnej časti Poľska, pripojenej k cárskemu Rusku.

Učebná literatúra z Palestíny, resp. Izraela vo fonde knižnice SNM – MŽK pochádza z obdobia po 2. svetovej vojne a tvoria ju napospol jazykové učebnice. Najstarším titulom je učebnica ivritu pre dospelých s názvom *Adam bamoledet*; je to spoločná palestínsko-švédska tlač z roku 1946. Autorom učebnice je významný izraelský

⁵² STERN, L. *Die biblische Geschichte : für israelitische Schulen.* Frankfurt am Main : J. Kauffmann Verlag, 1930. 256 s.

⁵³ *Das Jüdische Jugendbuch.* Berlin : Welt-Verlag, 1920 = 5681. 216 s.; KRUPNIK, B. *Hebräische Phraseologie.* Berlin : Buchhandlung Rubin Mass, 1932. 36+36 s.; O B. Krupnikovi pozri *Encyclopaedia Judaica.* B. 10., stl. 465. Heslo Krupnik, Baruch.

⁵⁴ SIMON, H. *Lehrbuch der modernen hebräischen Sprache.* München : Max Hueber Verlag, 1977. 166 s.

⁵⁵ BRANN, M. *Geschichte der Juden und ihrer Literatur. Teil 1. Vom Auszug aus Ägypten bis zum Abschluss des Talmuds.* 2. Aufl. Breslau : Verlag von Wilhelm Jakobson; Eduard Trewendt 's Buchdruckerei, 1896. 259 s.; BRANN, M. *Lehrbuch der jüdischen Geschichte. Theil 2. Von der Zerstörung des zweiten Tempels bis zum Ende des Gaonats.* Wien : Verlag von R. Löwit; Druck von Adolf Alkalay & Sohn, Pressburg, 1901. 112 s.; O M. Brannovi pozri *Encyclopaedia Judaica.* B. 4., ref. 50, stl. 1020 – 1021. Heslo Brann, Markus (Mordechaj).

⁵⁶ KRINSKIJ, M. O. *Jevrejskaja reč' : rukovodstvo k obučeníju drevne-Jevrejskomu jazyku po nagljadnomu metodu. Časť pervaja.* Varšava : Izdanije „GAOR“, 1912. 145 s.

jazykový pedagóg Shlomo Kodesh (1903 – 2000). V Bratislave vyšiel kľúč k tejto učebnici, ktorú vydal Ústredný sväz sionistický pre ČSR, rok vydania však na tlači nie je uvedený.⁵⁷ Ďalším titulom je Ben-Chavivova učebnica hebrejčiny, menovite jej dve maďarské vydania (*Tanulj héberül!*, 1949 a 1951) a nemecké vydanie (*Lerne hebräisch!*, 1963); všetky sú z produkcie vydavateľstva Sinai v Tel Avive.⁵⁸ V podnázve sa charakterizujú ako praktické učebnice pre kolektívne vzdelávanie a pre samovzdelávanie. Istým spôsobom ich dopĺňa maďarsko-hebrejská konverzačná príručka *Mond héberül=Emor bö-ivrit* z roku 1960.⁵⁹ Novšie tituly – zo 70. a 80. rokov – sú v angličtine; ide o gramatickú príručku k skloňovaniu slov v hebrejčine z vydavateľstva Tamir v Jeruzaleme a o slovník k výučbe hebrejčiny vydaný v Tel Avive.⁶⁰

Rovnako aj *učebná literatúra z USA* je novšieho pôvodu. Jediný titul – hebrejská čítanka s názvom *First hebrew reader* – pochádza z ešte z prvej polovice 20. storočia.⁶¹ Zaujímavý edičný projekt predstavuje trojzväzková hebrejská čítanka pre deti z rokov 1969 – 1971 s názvom *Mah tov*.⁶² K jednotlivým zväzkom, ktoré sú orientované tematicky (právo a spravodlivosť, charita, humanizmus) a bohato ilustrované, boli spracované a vydané aj metodické príručky pre učiteľov. Súbor je dielom autorskej dvojice Abraham Shumsky a Adaia Shumsky, obidvaja sú renomovaní odborníci v oblasti pedagogiky a školstva. Dielo vydala Únia amerických hebrejských kongregácií. V českom preklade sa do knižnice SNM – MŽK dostali učebnice americké-

⁵⁷ KODESH, S. Adam bamoledet. Printed in Palestine; Tryckt i fotografisk reproduktion á Alb Bnniers Bocktryckeri, Stockholm, 1946. 142 s. YARDENI, D., HOFSTÄDTER, A. Šlomo Kodesh. Adam bamoledet : (kľúč k učebnici ivrit). Bratislava : Ústr. Sväz cionistický pre ČSR, [B.r.]. 52, [1] s.; O S. Kodeshovi pozri: Shlomo.Kodesh [online]. [cit. 2013-09-05]. Dostupné na internete: <<http://www.kehilalinks.jewishgen.org/kupiskis/kodesh.htm>>.

⁵⁸ BEN-CHAVIV. Tanulj héberül! : könnyü módsterü tankönyv csoportos és magánhasználatra. Tel Aviv: Sinai. [1. vyd.]. 1949. 103 s.; [2. vyd.] 1951. 100 s.; BEN-CHAVIV. Lerne hebräisch! : praktisches Lehrbuch zum Selbstunterricht. Tel Aviv : Sinai Publishing, 1963. 110 s.

⁵⁹ CHUM, J.M. Mond héberül=Emor bö-ivrit. 2. rész : 1000 elbeszélgetés magyar fonetikus átírással. Tel-Aviv : t. P Solár – J. Nádv, [1960]. 256 s.

⁶⁰ TARMON, A., UVAL, E. Hebrew verb tables : 78 model conjugations of 820 hebrew verbs for the beginning and intermediate student. Jerusalem : „Tamir“ Publishers, 1978. 126 s.; LAUDEN, E., WEINBACH, L. +2000 : a dictionary for learners of hebrew. Tel Aviv : [B. v.], 1988. 271 s.

⁶¹ GOLDIN, H. E., ISAACS, B., SILKINER, B. N. First hebrew reader : new and improved method. New York : Bloch Publishing Company, 1939. 70 s.

⁶² SHUMSKY, A., SHUMSKY, A. Mah tov. Volume one : asot mishpat. Illustr. Kurt Plowitz. New York : Union of American Hebrew Congregations, 1969. 117 s.; SHUMSKY, A., SHUMSKY, A. Teacher 's guide to Mah tov. Volume One. New York : Union of American Hebrew Congregations, 1969. 85 s.; SHUMSKY, A., SHUMSKY, A. Mah tov. Volume two : ahavat chesed. Illustr. Lili Cassel Wronker. New York : Union of American Hebrew Congregations, 1969. 118 s.; SHUMSKY, A., SHUMSKY, A. Teacher 's guide to Mah tov. Volume two. New York : Union of American Hebrew Congregations, 1970. 90 s.; SHUMSKY, A., SHUMSKY, A. Mah tov. Volume three : hatzneah lechet. Illustr. Jules Maidoff. New York : Union of American Hebrew Congregations, 1971. 149 s.

ho spisovateľa Lea Rostena (1908 – 1997) *Jidiš pro radost* a *Jidiš pro ještě větší radost*.⁶³ Autor v nich vtipným spôsobom, niekedy až humorne vysvetľuje pôvod a význam slov jazyka jidiš.

Podobný je prístup Charlesa Szlakmanna v učebnici *Judaismus pro začátečníky*,⁶⁴ ktorá je v knižnici nateraz jediným reprezentantom *francúzskej učebnej literatúry*. Ch. Szlakmann, známy ilustrátor a autor portrétov osobností pre renomovaný francúzsky denník *Le Monde*, využil svoju licenciu výtvarníka a vytvoril v podstate kreslenú učebnicu. Po prvýkrát vyšla v roku 1985, jej český preklad je z roku 2003.

Od skončenia 2. svetovej vojny a opakovane v posledných desaťročiach sa v jednotlivých krajinách i v širších medzinárodných programoch a projektoch venuje pozornosť *výučbe holokaustu*. V knižnici SNM – MŽK sa k tejto problematike nachádza niekoľko publikácií, sú to však napospol oficiálne dokumenty alebo metodické príručky pre učiteľov.⁶⁵ Vlastných učebných textov je málo. Reprezentujú ich v podstate len vydania Židovského múzea v Prahe a jeho Vzdelávacieho a kultúrneho centra: *Holokaust v dokumentech* (v piatich častiach) a *Hanin kuffřík*.⁶⁶ Nie sú to klasické učebnice, ale pracovné programy a zošity pre interaktívne vyučovanie; určené sú pre vyššie ročníky základných škôl a pre stredné školy. Podobné typy učebných materiálov vydáva Židovské múzeum v Prahe aj pre vzdelávacie aktivity iného zamerania.⁶⁷

Učebnice, čítanky a príbuzné vydania v knižnici SNM – MŽK, najmä staršie, sú pomerne bohaté na vlastnícke záznamy; tie nachádzame takmer na každom druhom dokumente. Rukopisné záznamy i pečiatky identifikujú inštitúcie a jednotlivcov, ktorí knihy používali, často aj s uvedením ich sídla alebo miesta bydliska, pri menách, príp. aj s postavením vo vyučovacom procese (Kohn Sándor, gymn. tanár;

⁶³ ROSTEN, L. *Jidiš pro radost*. Praha : Academia, 1998. 163 s.; ROSTEN, L. *Jidiš pro ještě větší radost*. Praha : Garamond, 2004. 348 s.; O L. Rostenovi pozri *Encyclopaedia Judaica*. Vol. 17., s. 474. Heslo Rosten, Leo Calvin.

⁶⁴ SZLAKMANN, Ch. *Judaismus pro začátečníky*. Praha : TOGGA, 2003. 190, [2] s.

⁶⁵ Pozri napr. ABRAM, I., HEYL, M. *Thema Holocaust : ein Buch für die Schule*. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1996. 352 s.; BRUCHFELD, S., LEVINE, P. A. *Tell ye you children ... : a book about the Holocaust in Europe 1933 – 1945: the Swedish Government Offices Living history project*. Stockholm : Regeringskansliet, 1998. 83 s.; SHORT, G., SUPPLE, C., KLINGER, K. *The Holocaust in the school curriculum : a European perspective*. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 1998. 122 s.; Dłaczego należy uczyć o Holokaustie? Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2003. 106 s.; *Otázky a problémy výučby o holokauste*. Bratislava : Informačná kancelária Rady Európy, 2001. 28 s.; Katalóg prác z výtvarného workshopu *Ako vyučovať o holokauste*. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum Bratislavského kraja, 2007. Nestr.

⁶⁶ *Holocaust v dokumentech*. 1 – 5 : určeno pro střední školy. 1. vyd. Praha : Židovské muzeum v Praze, Vzdelávací a kulturní centrum, 2006. 5 zv. – *Hanin kuffřík* : pracovní sešit k interaktivnímu programu : určeno pro 8. a 9. třídu ZŠ a pro SŠ. Praha : Židovské muzeum v Praze a Vzdelávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze, 2008. 23 s.

⁶⁷ *Pracovní sešit*. Praha : Židovské muzeum v Praze, 2001. 6 s; *Arje, tvůj průvodce Židovským městem*. 2. Praha : Židovské muzeum v Praze, 2003. 16 s; SLÁDKOVÁ, M. *Hebrejská abeceda*. Praha : Židovské muzeum v Praze, 2004. 4 volně vložených listů.

Andor Pollak, 3. trieda). Viaceré takto identifikujú vlastníkov a používateľov učebníc zo Slovenska (Az. Izr. Anyaközség könyvtára Košice; Alexander Hexner in Liptó, Rózsahegy; Grünstein Lotti, Szeniczen, 4/3 1887; Suchy Bratislava a i.). Možno však predpokladať, že na Slovensku sa využívali aj knihy takto konkrétne nelokalizované. A nielen tie, ktoré sa do knižnice SNM – MŽK dostali ako dary od predchádzajúcich vlastníkov, ale aj knihy nakupované cez sieť antikvariátov.

Predstavený súbor učebnej literatúry z knižnice SNM – MŽK poskytuje predovšetkým pohľad – nazdávame sa, že celkom zaujímavý – do fondu tejto knižnice. Zároveň, i keď je rozsahom nevelký, prináša bohaté informácie a poznatky v širších kontextoch: umožňuje vytvoriť si predstavu o tom, aké učebnice, čítanky a iné príručky sa na Slovensku používali a používajú, aké tu vznikali, aké a odkiaľ sa na Slovensko rozličnými spôsobmi importovali. Treba však mať na zreteli, že ide stále len o pohľad čiastkový, aj to len v elementárnej rovine, že jeho komplementarizácia si vyžiada knižnično-bibliografické spracovanie literatúry v hebrejčine, ivrit a jidiš a jeho prehĺbenie ďalší, špecializovaný výskum.

Zoznam bibliografických odkazov

BÁNOVSKÝ, Tomáš. *Učiteľské spolky na Slovensku v 20. storočí* : bakalárska práca. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2010. 36 s.

BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava : Zväz polygrafie na Slovensku; Bratislava : Univerzitná knižnica; Martin : Matica slovenská, 1997. 214 s. ISBN 80-85170-25-6.

Encyclopaedia Judaica : das Judentum in Geschichte und Gegenwart.
B. 3. Apostat-Berajim. Berlin : Verlag Eschkol A. – G., 1929. 1232 stl.

Encyclopaedia Judaica : das Judentum in Geschichte und Gegenwart.
B. 4. Beer-Bing – Cagliari. Berlin : Verlag Eschkol A. – G., 1929. 1248 stl.

Encyclopaedia Judaica : das Judentum in Geschichte und Gegenwart.
B. 7. Gabirol -Hess. Berlin : Verlag Eschkol A. – G., 1931. 1232 stl.

Encyclopaedia Judaica : das Judentum in Geschichte und Gegenwart.
B. 8. Hesse-Jerusalem. Berlin : Verlag Eschkol A. – G., 1931. 1198 stl.

Encyclopaedia Judaica : das Judentum in Geschichte und Gegenwart.
B. 9. Jerusalem – Kimchi. Berlin : Verlag Eschkol A. – G., 1932. 1248 stl.

Encyclopaedia Judaica : das Judentum in Geschichte und Gegenwart.
B. 10. Kimchit – Lyra. Berlin : Verlag Eschkol A. – G., 1934. 1264 stl.

Encyclopaedia Judaica. Vol. 3. BA – BLO. Second Edition. New York :
Keter Publishing House, 2007. 784 s. ISBN 0-02-865931-7.

Encyclopaedia Judaica. Vol. 17. RA – SAM. Second Edition. New York :
Keter Publishing House, 2007. 779 s. ISBN 0-02-865945-7.

Encyclopaedia Judaica. Vol. 20. TO – WEIL. Second Edition. New York :
Keter Publishing House, 2007. 753 s. ISBN 0-02-865949-X.

FUCHS, František. Úvod. In FEDER, Richard. *Život a odkaz*. Praha : Židovská
náboženská obec v Praze v Ústředním církevním nakladatelství, 1973, s. [5].

Jewish Virtual Library [online]. [cit. 2013-05-04]. Dostupné na internete:
<<http://www.jewishvirtuallibrary.org/>>.

KATUŠČÁK, Dušan – MATTHAEIDESOVÁ, Marta – NOVÁKOVÁ, Marta.
*Informačná výchova : terminologický a výkladový slovník : odbor knižničná
a informačná veda*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo,
1998. 375 s. ISBN 8-08-02818-1.

MORGENSTERN, Hans. *Jüdisches biographisches Lexikon : eine Sammlung von
bedeutenden Persönlichkeiten jüdischer Herkunft ab 1800*. Wien; Berlin :
LIT Verlag, 2011. 956 s. ISBN 978-3-7000-0703-6.; ISBN 978-3-8258-0509-8.

NEWMAN, Ja'akov – SIVAN, Gavri'el. *Judaismus od A do Z : slovník pojmů
a termínů*. Praha : Sefer, 1992. 285 s. ISBN 80-900895-3-4.

Pedagogická encyklopédia Slovenska. Zv. 1. A – O. Bratislava : Veda, 1984. 744 s.

Pedagogická encyklopédia Slovenska. Zv. 2. P – Ž. Bratislava : Veda, 1985. 704 s.

Slovenský biografický slovník. Zv. 2. E – J. Martin : Matica slovenská, 1987. 592+56 s.

Slovenský biografický slovník. Zv. 3. K – L. Martin : Matica slovenská, 1989.
448+36 s. ISBN 80-7090-019-9.

Slovenský biografický slovník. Zv. 5. R – Š. Martin : Matica slovenská, 1992.
560+40 s. ISBN 80-7090-216-7.

TELGÁRSKY, Jozef. *Typographia Bratislavensis 1477 – 1918*. Bratislava :
Univerzitná knižnica, 1992. 254 s. ISBN 80-85170-01-9.

Zsidó lexikon. Budapest : A Zsidó lexikon kiadása, 1929. 1028 s.

Židovská ročenka pre Slovensko = Jüdisches Jahrbuch für die Slowakei 5700=1940.
Bratislava : C.F. Wigand, [1940]. 198 s.

Textbooks and reading books in the Library of the Slovak National Museum – The Museum of Jewish Culture

Kamila Fircáková

The Museum of Jewish Culture based in Bratislava is one of the specialized museums of the complex of The Slovak national museum. In the museum library the teaching literature (textbooks, reading books) of various provenance, language structure and the time of origin can be found. Basically it is a sample of teaching literature used in Slovakia. The study introduces the part of this literature, and also the bilingual and multi-lingual works in languages in combination with Hebrew, Ivrit and Yiddish. They are the printings from the end of the 18th century to the present times from Bohemian countries, Slovakia, Hungary, Austria, Germany, Poland, Palestine, Israel and the USA.

Karol Głombiowski a jeho „Problemy historii czytelnictwa“ (1966)

(Takmer po päťdesiatich rokoch...)

Gabriela Žibritová

S kôr ako s knihou *Problemy historii czytelnictwa*¹ som sa zoznámila s jej autorom, profesorom K. Głombiowskim. V 70. rokoch 20. storočia cestovanie do sveta, dokonca ani do blízkeho zahraničia, nebolo nijakou samozrejmosťou. Odborné kontakty boli minimálne, ale nevzdávali sme sa a práve z iniciatívy bratislavskej katedry knihovníctva sa v apríli roku 1966 v Starom Smokovci uskutočnilo stretnutie pracovníkov katedier knihovníctva (fungovali pod rôznymi názvami) z Prahy, Varšavy, Wroclavi, Budapešti a Bratislavy. My sme už vtedy mali svoju V4... Katedry boli zastúpené dosť početne, vedúci katedier a páni profesori vzali aj mladých spolupracovníkov.

Medzi profesormi vynikal štíhly, elegantný, uzavreto pôsobiaci prof. Karol Głombiowski, veľmi galantný – a ako sa ukázalo – i veľmi príjemný. Hlavnou témou konferencie boli výukové programy. Všetky naše pracoviská vznikli podľa relatívne jednotného modelu, mali za sebou už viac ako desaťročné pôsobenie, ale knihovníctvo – vtedy ešte stále iba formujúci sa univerzitný odbor – prinášalo množstvo koncepčných i realizačných problémov. Ideová klíma, ale aj finančné podmienky našich krajín boli relatívne rovnaké. Tak sme poctivo hľadali vzájomnú oporu a vymieňali si skúsenosti. A samozrejme nadviazali aj množstvo kontaktov. Už na konferencii sa mihli v debatách pojmy ako bibliológia – u Poliakov, könyvkultúra (knižná kultúra) u Maďarov i knihoveda u Čechov. Napriek tomu, že sa tieto predmety vyučovali vo všetkých krajinách, cítili sme odlišnosti v ich chápaní. Avšak príliš veľa času na debaty vtedy nebolo.

Zrejme vďaka tomuto stretnutiu sa mi po krátkom čase dostala do rúk kniha K. Głombiowského „*Problemy historii czytelnictwa*.“ Pochybujem, že by som si bez kontaktov s wroclavskými kolegami skromný, brožovaný 146 stránkový zväzok, ktorý Wroclawskie Towarzystwo Naukowe zahrnulo do série svojich vydaní (1966), bola niekedy vôbec všimla. Formálne organizované odborné kontakty a stretnutia totiž onedlho, v období normalizácie po roku 1968 u nás, skončili, tie spontánne však

1 GŁOMBIOWSKI, K. *Problemy historii czytelnictwa*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1966. 146 s.

prežili desaťročia. Autor *Problemów historii...* bol žiakom a neskôr kolegom vynikajúcich poľských bibliológov, je autorom niekoľkých prác z oblasti dejín knihy, venoval sa otázkam recepcie diel vybraných autorov na území Sliezska v 16. – 18. storočí. Tieto práce vytvorili u autora rozsiahlu skúsenostnú bázu a postupne ho dovedli k napísaniu analyzovanej knihy. „Czytelnictwo“ ako termín spôsoboval v slovenčine problém. V poľštine vyjadruje, že ide o fenomén, jav, nie o jednotlivca, ani skupinu, keby sme ho pretransformovali ako čitateľstvo, v slovenčine je nespisovný, ale adekvátnejší termín nemáme.

Knihá *Problemy historii...* je zjednodušene povedané metodológia, je akoby návodom, ako možno skúmať čitateľa ako historický fenomén. K. Głombiowski v prvej časti analyzuje pramene, ktoré je potrebné a možné využiť v prácach o čitateľovi. Za veľmi závažný prameň poznatkov pre skúmanie čitateľstva pokladá vydavateľský repertoár, téme venuje prvú kapitolu. Práce by sa mali začať analýzou toho, čo bolo vydané, teda čo mohol mať čitateľ k dispozícii. Vydavateľ je kľúčový, vyberá, podnecuje, financuje, podporuje vydanie tlače, reflektujúc tým prostredie, do ktorého tlač „vstupuje“. V slovenskej knihovede sme sa vždy viac orientovali na tlačiaru, ale v istej etape sa tlačiar a vydavateľ aj u nás oddelili. Postupne si tento fakt začíname všímať...

Ďalším krokom pri skúmaní čitateľov je analýza cesty knihy k čitateľovi, tomu je venovaná druhá kapitola. Na „ceste“ sú knižnice, kníhkupci, kníhkupectvá, súkromné aktivity a kontakty. Autor opisuje bohatú škálu prameňov, ktorých existenciu možno v tejto oblasti predpokladať, resp. ktoré sa zachovali, ale aj to, ako ich možno použiť, využiť a interpretovať. V tretej kapitole sa autor zameriava na väzbu medzi čitateľom a knihou. V historickom kontexte ide o reakcie čitateľov v podobe poznámok, ktoré si robili priamo v knihách. Majú veľkú výpovednú hodnotu, predstavujú autentické reakcie na prečítaný text. K. Głombiowski dokonca píše v tomto prípade o „intímnom dialógu.“² Takto stručne by sme mohli zhrnúť pramennú bázu, teda to, na základe čoho možno robiť výskum čitateľstva ako historického fenoménu.

Možno je to na prvý pohľad neveriteľné, ale sociálno-psychologickými dispozíciami a sociálno-historickou zaradenosťou čitateľov sa dá zaoberať aj v historických dimenziách. Práve tak ako v súčasnosti, aj v rôznych etapách vývoja spoločnosti bol čitateľ determinovaný jednak dobou, v ktorej žil, jednak svojimi osobnostnými dispozíciami a vlastnosťami. Autor našiel v intelektuálnom prostredí historického Sliezska aj dosť príkladov, ktoré v knihe uvádza.

Podstatnú časť knihy – aj čo do rozsahu – tvorí kapitola venovaná vplyvu písomného diela na formovanie spoločenského vedomia. Pod takto nazvanou kapitolou by čitateľ mohol očakávať rôzny obsah, ale autor tu prezentuje typy písomníctva, s ktorými sa čitateľ môže predovšetkým stretnúť – sú diela politické, náboženské, vedecké a literárne. Recepcia diel z každej skupiny má svoje špecifiká, svoje osobitosti,

² GŁOMBIOWSKI, ref. 1, s. 40.

avšak aj veľa spoločného. Pramene uvedené v prvej časti knihy možno využiť pri skúmaní čítania vo všetkých uvedených štyroch skupinách písomných diel. V kapitole je množstvo zaujímavých príkladov odrážajúcich hlboké znalosti autora knihy o dejinách písomníctva.

Čítala som knihu niekedy pred rokom 1970. Čítanie odborného textu v poľskom jazyku nie je taká samozrejmá, ako by sa na prvý pohľad zdalo – veď čo, rozumíme po poľsky (obyčajne základné slová a vety), ale čítať súvislý, vedecký text nie je jednoduché. Na tejto knihe som sa prakticky naučila po poľsky... Bola pre mňa taká neveriteľne príťažlivá, že sa doteraz pamätám, ako som sa doslova silou vôle snažila porozumieť vetám, ktoré po prvom prečítaní boli nezrozumiteľné. Jednu časť som čítala vo vlaku do Budapešti, ani sa mi nechcelo z vlaku vystúpiť, pretože to znamenalo prerušenie čítania... Dôvody? Pohľad na výskum čitateľa ako historického fenoménu prezentovaný v knihe bol pre mňa novátorsky, veľmi logický, ucelený. Nechcem používať nabubrené slová, ale bola som fascinovaná logickosťou a nadväznosťou postupov i množstvom podnetov. V tom čase bola na Slovensku „trúchlivá“ situácia charakterizovateľná pokusmi o teoretické vymedzenie toho, čo by sa vlastne malo skúmať. Debaty na túto tému už pomaly ustávali aj napriek tomu, že sa nepodarilo vyriešiť otázku, ktorá tu kolovala – ako prekročiť popis knihy ako predmetu, ako zahrnúť do výskumu obsah diela. Termínom knihoveda sa označovala akási (fiktívna) veda vied, čo bolo nezmyselné a neudržateľné, miestami až smiešne. V pretransformovanej podobe sa táto idea objavuje na Slovensku aj v súčasnosti, v knihách sa vraj píše o všetkom, takže aj v rámci výskumu dejín knižnej kultúry sa môže skúmať čokoľvek...

Odborný časopis *Knihovník* vychádzajúci ako orgán Ústrední knihovnícké rady vo zvláštnej česko-slovenskej verzii, t. j. príspevky sa publikovali v oboch jazykoch a časopis sa distribuoval v celom Československu, uverejnil príspevok K. Głombiowského: *Knih – nedocenený prameň výskumu ľudského vedomia*.³ Boli v ňom v stručnej podobe predstreté základné tézy možného výskumu čitateľa ako historického fenoménu. Možno až príliš stručne. Príspevok napísal autor zrejme na objednávku redakcie, pretože na jeho konci je uvedené, že bol preložený z rukopisu a v poľštine zrejme nebol publikovaný. V slovenských odborných kruhoch napriek tomu problém čitateľstva v historickom pohľade a jeho možný výskum ani v tom čase ani počas dlhých nasledujúcich rokov nevzbudzoval nijaký záujem. Práce v oblasti dejín knižnej kultúry v spojení s retrospektívnou bibliografiou sa uberali smerom k tvorbe súpisov, bolo to teoreticky nenáročné, ideologicky vyhovujúce, bezproblémové, výstupy boli viditeľné.

Na konci 20. storočia už boli k dispozícii ďalšie odborné názory na výskum čitateľa ako historického fenoménu z rôznych krajín sveta. Nie je zložité identifikovať

³ GŁOMBIOWSKI, K. *Knih – nedocenený prameň výskumu ľudského vedomia*, s. 101 – 104.

vývoj myšlienky, že kľúčový v dejinách knižnej kultúry je čitateľ, v rôznej podobe a v rôznych štátoch sa objavili teórie a praktické výsledky takéhoto prístupu. Máme k dispozícii už aj súhrny známych teórií.⁴ Nepochybne sa to udialo i pod vplyvom teórie komunikácie, najmä pochopenia funkcie a mechanizmu recepcie. Veľký vplyv mali zmeny v prístupe k literárnemu dielu, kde sa okrem vzťahu autor – dielo začal klásť dôraz na vzťah dielo a jeho čitateľ.

Na odbornom seminári o dejinách knižnej kultúry v roku 2001, ktorý sa konal v Opatovej pri Trenčíne, sme predniesli – moje vtedajšie doktorandky i ja – niekoľko príspevkov na tému, ako chápu výskum čitateľa v jeho historických dimenziách v rôznych štátoch sveta. Reakciou boli iba trochu netrepezlivé pohľady zúčastnených na hodinky, že čo takým niečím zdržujeme.

Aplikovať prístupy prezentované K. Głombiowskim u nás do praxe – t. j. skúmať čitateľov, resp. o to aspoň pokúsiť – sa podarilo možno trochu nesmelo ešte v 70. rokoch v prácach na študentskú, vedeckú a odbornú súťaž a v posledných rokoch v doktorandských prácach spracovaných na vysokej úrovni na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, ktoré bohužiaľ zostávajú nepublikované. Solitérom na slovenskom odbornom poli je útlá knižka *Čitateľské pomery na Slovensku v rokoch 1783 – 1848* vydaná roku 1944, ktorá nenašla nasledovníkov.⁵ Stále dosť ojedinelou zostáva aj práca Petra Libu z roku 1970.⁶

Paradoxne, ani doma v Poľsku neboli teórie K. Głombiowského prijímané jednoznačne a odborne akceptované.⁷ Napriek tomu vzniklo niekoľko prác, v ktorých sú na konkrétnych témach aplikované Głombiowského teoretické postuláty. Predovšetkým to boli jeho žiaci, ktorí vytvorili „vroclavskú bibliologickú školu“ a pričínili sa o prenikanie Głombiowského ideí za hranice Poľska.

V rámci konzultácií o diele K. Głombiowského ma K. Migoń upozornil na veľmi zaujímavý fakt: „Pred desiatimi rokmi rozruch medzi tými niekoľkými osobami, ktoré sa považujú za žiakov K. Głombiowského, vyvolala kniha redigovaná Edoardom Barbierim *Nel mondo delle postille: I libri a stampa con note manoscritte*, ktorá vyšla v Miláne v rámci Università Cattolica di Milano. Sú v nej uverejnené texty 9 zahraničných autorov (mimo Talianska), medzi nimi je i K. Głombiowski. Z jeho *Problemów historii czytelnictwa* vybrali kapitoly III a IV (s. 35 – 64) a uverejnili ich pod spoločným názvom *Annotazioni manoscritte e storia della lettura* (s. 31 – 71). Vo vstupnej kapitole je vysoko ocenený význam jeho koncepcie (s. XIV – XV).“⁸ Je to krásna ukážka toho, že i v súčasnosti sa stávajú také zvláštne prípady, keď vynikajúce dielo, výborný nápad ocenia až po desaťročiach...

⁴ RODAK, P. Písmo, knihačka, lektura.

⁵ MOSENDZOVÁ-PAPÁNKOVÁ, M. Čitateľské pomery na Slovensku v rokoch 1783 – 1848.

⁶ LIBA, P. Čítanie starých otcov.

⁷ MIGOŃ, K. Historia czytelnictwa według Karola Głombiowskiego, s. 9 – 18.

⁸ MIGOŃ, K. Informácia.

Veď kto, ak nie čitateľ, je tým kľúčovým prvkom na ceste k dosiahnutiu ideálneho výskumného cieľa a tým je stanovenie spoločenskej funkcie knihy v rôznych etapách vývoja spoločnosti.

Poznámka: Storočnicu prof. Karola Głombiowského (1913 – 1986) oslávi Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego v decembri roku 2013 na medzinárodnej vedeckej konferencii.

Zoznam bibliografických odkazov

GŁOMBIEWSKI, K. Kniha – nedocenený prameň výskumu ľudského vedomia. In *Knihovník*, 13, 1968, č. 4, s. 101 – 104.

GŁOMBIEWSKI, K. *Problemy historii czytelnictwa*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1966. 146 s.

LIBA, P. *Čítanie starých otcov. Príspevok k výskumu spoločenskej funkcie a k vydávaniu prozaickej literatúry pre ľud na Slovensku v rokoch 1848 – 1918*. Martin : Matica slovenská, 1970.

MIGOŃ, K. Historia czytelnictwa według Karola Głombiowskiego. In *Rocznik Gdański*, 2001, T. 61, z. 2, s. 9 -18.

MIGOŃ, K. *Informácia* [online]. Správa pre: Gabriela ŽIBRITOVÁ. 22. júna 2013 [cit. 2013-07-08].

MOSENDZOVÁ – PAPÁNKOVÁ, M. *Čitateľské pomery na Slovensku v rokoch 1783 – 1848*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1944. 87 s.

RODAK, P. *Pismo, książka, lektura. Rozmowy: Le Goff, Chartier, Hébrard, Fabre, Lejeune*. Warszawa : WUW, 2009. 328 s. ISBN 978-83-235-0574-2.

Sylvae Typographicae : Tanulmányok a Régi Magyarországi Nyomtatványok 4. kötetének (1656 – 1670) megjelenése alkalmából

[Szerk. P. Vásárhelyi Judit]. – [Budapest] :

Argumentum Kiadó, 2012. – 148. s. –

A Magyar Könyvszemle és a Mokka-R Egyesület

Füzetei 5. – ISSN 1789-9605. –

ISBN 978-963-446-664-2.

Katarína Pekařová

Diela národnej retrospektívnej bibliografie sú výsledkom dlhodobého výskumu celého tímu pracovníkov viacerých generácií, ktorých spája úcta a láska ku knihe. Najnovší zväzok maďarskej národnej retrospektívnej bibliografie – štvrtý zväzok *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (ďalej RMNY) – registruje tlače vydané na území bývalého Uhorska v rokoch 1656 – 1670. Spracovateľský tím predstavil verejnosti dielo na vysokej odbornej úrovni.

Genézu bibliografií možno prirovnať k tvorbe, resp. interpretácii napr. hudobného diela. Aby prednesené dielo malo úspech, musí byť dobre napísaná skladba/projekt, orchester vedie odborne schopný dirigent/vedúci tímu a každý hráč špičkovovo ovláda svoj nástroj. Výsledkom je hodnotná hudba, ktorú počúvajú poslucháči celé stáročia. Každá nota znie/ každý údaj je presný a možno sa naň spoľahnúť aj po rokoch. Takáto bibliografická symfónia sa našim kolegom podarila naozaj veľkolepo.

Pri príležitosti slávnostnej prezentácie štvrtého zväzku bibliografie starých uhorských tlačí odznegli štúdie, ktoré predstavujú výsledky prvých sondážnych výskumov spracovaného materiálu. Pätnásť rokov tlačenej produkcie sa premietlo do 1070 bibliografických popisov tlačí a 10 registrov na 1362 stranách. Desať hodnotných štúdií z pera zostavovateľov bibliografie sumarizuje novozískané poznatky z oblasti dejín knižnej kultúry a približuje aj metodické problémy spracovania materiálu. Cieľom predkladanej recenzie je upozorniť odbornú verejnosť na zborník týchto štúdií, ktoré vyšli minulý rok pod príznačným názvom *Sylvae Typographicae*.

Slovenského bádateľa v oblasti dejín knižnej kultúry nepochybne zaujmú už úvodné slová, resp. otvárací prejav, ktorý na slávnostnom podujatí predniesol vedecký riaditeľ Štátnej Széchenyiho knižnice Lászlóa Boka. Vo svojom príhovore hodnotil význam dokončenej práce. Dobře vykonaná práca sa cení a získané skúsenos-

ti sú vážené, o čom svedčia nielen slová, ale aj fakt, že národnú bibliografiu zastrešujúca inštitúcia našla spôsob, ktorý umožňuje aj staršej generácii prehĺbiť nadobudnuté znalosti a podeliť sa o ne s mladšou generáciou.

Viaceri autori vo svojich štúdiách publikovali výsledky literárneho či kultúrno-historického bádania, ktoré vyplynuli zo žánrovej rozmanitosti spracovaného materiálu. Príspevok **Judity P. Vásárhelyi** (*A biblikus irodalom másfél évtizede*) umožňuje predstaviť si obraz o vydávaní biblickej literatúry v Uhorsku v rokoch 1656 – 1670. Kľúčovým dielom tejto analýzy je druhé vydanie maďarskej protestantskej Biblie preloženej G. Károlyim, ktoré vyšlo v roku 1660 vo Varadíne. Popri tom však autorka sledovala aj ďalšie biblické tlače, ako napr. textové výklady rôznych častí Biblie pre školské potreby, katechizmy, biblické príbehy, školské drámy s biblickou tematikou, promočné tlače, polemiky a pod. V závere upozornila na prítomnosť biblickej tematiky nielen v textovej časti, ale aj v ilustráciách tlači sledovaného obdobia. Duchovné zápasy cirkvi v 17. storočí najhodnovernejšie reflektujú náboženské polemiky. **János Heltai** (*Lölki okulár*), znalec skupiny polemickkej literatúry v najnovšom zväzku bibliografie, sa sústredil na rekonštrukciu polemiky medzi jezuitom Matejom Sámbarom (ktorý pôsobil na viacerých jezuitských školách, medzi inými aj v Košiciach) a kňazom a učiteľom reformovanej cirkvi Samuelom Lippaim. Príspevok je o to pozoruhodnejší, že sa nezachoval ani jeden z analyzovaných polemických spisov. **Ilo-na Pavercsik** (*Evangelikus emlékezet*) podrobila rozboru dve tlače, ktoré vyšli pri príležitosti vysvätenia evanjelického kostola v Spišskom Štiavniku v roku 1669. Autorom obidvoch analyzovaných kázni bol Daniel Kleš [Klesch], evanjelický farár v Spišských Vlachoch. Hoci tlače vyšli pri tej istej príležitosti v dvoch rôznych jazykoch (nemecky a latinsky), ich obsah nebol totožný. Autorka charakterizovala aj všeobecne význam tlačou vydaných kázni pri príležitosti vysvätenia – osobitne evanjelických – kostolov v 17. storočí.

Pozornosť slovenskej odbornej verejnosti zaujme aj ďalší okruh príspevkov, ktoré informujú o zámeroch i dosiahnutých výsledkoch výskumu v biblickej češtine tlačených dokumentov na území bývalého Uhorska. Gestorom týchto výskumov je popredný slovakista, literárny historik a bibliograf **István Käfer**, ktorý vo svojom referáte (*A Régi Magyarországi Nyomtatványok hungaroszllovakológiai gyakorlata*) bilancoval vývoj spracovávaní starých českých a slovenských tlači v Maďarsku a načrtnol jeho ďalšie perspektívy. Konkrétne výsledky výskumu tlači vydaných v biblickej češtine predstavil **Bence Tarján** (*Az első nyomtatott magyarországi biblikus cseh énekek*), ktorý prispel k prehĺbeniu poznatkov o dejinách duchovnej piesne. V úvode podal prehľad najstarších zachovaných spevníkov v biblickej češtine. Ťažisko štúdie spočívalo v komparácii v maďarčine a v biblickej češtine vydaného Canthus Catholici s osobitným zreteľom na české pramene, pričom sa opieral aj o výsledky slovenských bádateľov. Do tohto okruhu sa radí aj príspevok **Eszter Kovács** (*Biblikus cseh verses emlékek Magyarországon 1655 – 1670 között és rendszerezési elvei*), ktorý však otvára aj tretí okruh dominantných tém. E. Kovács v úvode podala štatistický prehľad o dielach vydaných v biblickej češtine na území bývalého Uhorska v rokoch 1473 – 1670. V hlavnej časti svojho vstupu vysvetlila plánovanú klasifikáciu v nich zachovaných

básní, resp. piesní a štruktúru zamýšľaného registra incipitov, ktorý by mal byť vydaný ako samostatný zväzok, keďže doteraz vydané štyri zväzky RMNY uvádzali len register incipitov textov v maďarskom jazyku.

Ťažkosťami výskumu a metodiky spracovania tlačí 17. storočia sa zaoberali nielen samostatné, ale aj širšie koncipované príspevky. **János Heltai** v súvislosti s náboženskými polemikami upozorňoval na význam takých bibliografických záznamov v retrospektívnych bibliografiách, ktoré nie je možné vytvoriť metódou *de visu* (teda s dokumentom v ruke), pretože sa dokumenty nezachovali, avšak existujú o nich informácie zo sekundárnych zdrojov. Problematike spracovania kalendárov, ako osobitnej skupine tlačí, sa venoval **Péter Perger** (*Érdekességék és nehézségek az RMNY kalendárium-leírásai körül*). Napriek tomu, že kalendár v minulosti patril k čitateľsky i vydavateľsky obľúbeným typom dokumentov, do súčasnosti sa kalendáre zachovali len torzovito. Autor na konkrétnom príklade objasnil metódy ich spracovania, postupy pri identifikácii konkrétneho zachovaného zlomku kalendára. Význam registrov v bibliografickom diele nie je potrebné osobitne zdôrazňovať. Na poznatky získané pri zostavovaní jedného z registrov bibliografie RMNY poukázal príspevok **Róberta Szvorényiho** (*Az incipitmutató tanulságai az RMNY 4. kötetében*). Ako sme už vyššie spomenuli súčasťou RMNY je register incipitov maďarských piesní, veršov alebo veršovaných citátov, ktorý umožňuje ich identifikáciu. Pri každom incipite je uvedený prameň, v ktorom jednotlivé básne či piesne identifikovali (zbierky, antológie staršej maďarskej literatúry alebo kritické vydania najvýznamnejších maďarských básnikov 17. storočia). R. Szvorényi sa však vo svojom príspevku zameril na tie incipity, ktoré sa nezachovali v najčastejšie citovaných zdrojoch. Význam tohto výskumu pre dejiny staršej literatúry je nesmierny.

Zborník štúdií uzatvárajú informácie o koncepcii a priebehu prác na pripravovanom dodatkovom zväzku RMNY. **Szilvia Bánfi** (*Negyven év „adalékirodalma“ az RMNY S(upplementum) tételeiben*) upriamila svoju pozornosť na prínos výskumov v oblasti dejín knižnej kultúry posledných štyroch desaťročí, teda od vydania prvého zväzku RMNY v roku 1971. Doteraz vydané štyri zväzky RMNY obsahujú časť tzv. *Appendix*, ktorá sústreďuje informácie o knihách, o ktorých sa predpokladalo, avšak výskumom nepotvrdilo, že sú predmetom maďarskej retrospektívnej bibliografie. Pracovisko retrospektívnej bibliografie však priebežne vyhotovuje bibliografické záznamy o novoobjavených dokumentoch, resp. zlomkoch dokumentov, ďalej o dokumentoch, ktoré neboli ešte registrované, ale sú o nich hodnoverné záznamy v súdobej literatúre. Na základe doterajšieho výskumu v súčasnosti registrujú 141 dokumentov, ktoré S. Bánfi analyzovala z hľadiska miery zachovanosti, žánru, jazyka a miesta tlače dokumentu.

Predkladaný zborník štúdií je zaujímavý nielen po obsahovej, ale aj po grafickej stránke. Zborník dopĺňa zoznam použitých skratiek a menný register. Publikáciu odporúčame do pozornosti nielen bibliografom, ktorí sledujú registráciu a výskum tlačenej produkcie Uhorska, ale aj všetkým bádateľom skúmajúcim 17. storočie.

Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku

4. zväzok

Zost. Peter Sabov a kol. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2012. – 119 s. – ISBN 978-80-89301-97-3.

Michaela Sibyllová

Začiatkom roku 2013 sa dostal do rúk odbornej knihovníckej verejnosti už štvrtý zväzok *Sprievodcu po historických knižniciach na Slovensku*. Táto edícia, ktorej prvý zväzok vyšiel v roku 2001, sa venuje súčasnému stavu historických knižníc budovaných a zachovaných na našom území. V predchádzajúcich troch zväzkoch už informovala o 66 historických knižniciach rôznych typov či ich torzách. Ako jediná odborná publikácia tohto druhu u nás sa snaží postupne riešiť problém neprehľadného stavu historických knižníc na Slovensku. Kolektív autorov pod vedením Petra Sabova zostavuje príspevky, ktoré sú výsledkom fyzickej pasportizácie historických knižničných fondov a predstavuje nielen novo zrekonštruované historické knižnice vo fondoch Slovenskej národnej knižnice v Martine, ale aj aktuálne prebádané a spracované historické knižnice regiónov.

Štvrtý zväzok *Sprievodcu* informuje o 23 zachovaných historických knižniciach alebo ich torzách. Nachádzajú sa medzi nimi cirkevné, osobné, šľachtické, školské či spolkové knižnice. Spomedzi šľachtických knižníc sa až dva príspevky venujú **ilešháziavskej knižnici**, jednej z najväčších a najznámejších šľachtických knižníc vybudovaných na našom území. Ako sa dozvedáme z príspevku I. Zmetáka, založená bola na prelome 16. a 17. storočia v Trenčíne a jej existenciu na tomto mieste dokumentujú archívne správy o jej fonde z 2. polovice 17. storočia. Od konca 17. storočia sa jej osudy spájajú s novým rodovým sídlom – kaštieľom v Dubnici nad Váhom, kde zažila najväčší rozmach. V roku 1835, keď celú rodovú knižnicu daroval Štefan Ilešházi (1762 – 1838) vtedy vznikajúcemu Národnému múzeu, predchodkyňi Krajinskej Széchényiho knižnici v Budapešti (Országos Széchényi Könyvtár) bola s fondom 6 000 diel v 8 000 zväzkoch jednou z najväčších súkromných zbierok darovaných tejto inštitúcii. Rozsah, obsahová skladba a jazykové zloženie tohto fondu sú známe len z dobových katalógov uložených rovnako, ako fond v Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti. Dobrou správou je, že prebiehajúce elektronické spracovanie uvádza aj provenienciu kníh, takže po dlhých storočiach bude možná identifikácia kníh a rekonštrukcia tejto známej knižnice.

Ďalšie štyri šľachtické knižnice uvedené v *Sprievodcovi* boli doteraz úplne neznáme, ich torzá objavili vo fondoch Slovenskej národnej knižnice (ďalej len SNK)

v Martine. Osudy **historickej knižnice z Lontova** zostávajú aj naďalej neznáme. Na jej budovaní sa podieľal šľachtický rod Rakovských a zrejme aj Sentivániovcov. V období najväčšieho rozmachu disponovala 8 000 zväzkami kníh, z ktorých bolo nateraz objavených 3 751 zväzkov. Ďalšou objavenou je **šľachtická knižnica rodiny Čákiovcov**, konkrétne jej iliašovsko-kluknavskej vetvy. Posledným majiteľom knižnice bola rodina Vidora Čákiho (1850 – 1935), ktorý v roku 1885 kúpil panstvo Spišský Hrhov, kde rodina žila až do roku 1944. Knižnica mala pôvodne okolo 5 000 zväzkov, ktoré spravovala manželka Vidora Čákiho, Anna. Z kníh tejto knižnice, označených heraldickým exlibrisom rodu, sa zachovalo 2 848 zväzkov. Sú medzi nimi aj knihy bijacovsko-hodkovskej vetvy tohto rodu v počte 587 zväzkov, pričom je predpoklad, že táto knižnica pôvodne existovala samostatne a mala tiež okolo 5 000 zväzkov kníh. Menším fondom, asi len okolo 2 511 zväzkov, disponovala **šľachtická knižnica rodu Šemšiovcov**. Tento rod bol na našom území známy už od 14. storočia, delil sa na viaceré vetvy, z ktorých slovenská vlastnila majetky v Šaci, Šemši, Malej Ide a Novácanoch. História knižnice nie je známa. Zachovalo sa len torzo knižnice v počte 1479 zväzkov kníh z 15. – 20. storočia, pričom vzhľadom na stále prebiehajúci prieskum, nie je tento počet konečný. Oveľa menšie torzo, len 46 zväzkov kníh objavených nateraz vo fonde SNK v Martine, je dôkazom existencie **knižnice grófkvy Marie Steiger-Zamoyskej (1861 – 1929)**, ktorá žila s rodinou v Hajnej Novej Vsi. Pôvodný rozsah rodinnej knižnice, ktorá obsahovala aj knihy jej manžela Alberta Emila von Steigera-Münsingena von Relle (1855 – 1918), sa odhaduje na niekoľko tisíc kníh (minimálne 1925 titulov). Identifikované boli podľa 3 typov exlibrisov, ktoré sa vyskytli aj v knihách vo fonde Univerzitetnej knižnice v Bratislave a v zbierkach Slovenskej národnej galérie v Bratislave. Svedčí to o rozptýlenosti fondu knižnice Steiger-Zamoyskej, ktorá je typická pre všetky skonfiškované šľachtické knižnice.

V tomto zväzku Sprievodcu sa predstavujú aj štyri osobné knižnice cirkevných predstaviteľov. Tri z nich objavili vo fondoch SNK v Martine, jednu pri pasportizácii historických knižničných fondov farských úradov Žilinskej diecézy. Ide o torzo knižnice patriacej významnému národovcovi a dlhoročnému farárovi v Pružine, **Štefanovi Závodníkovi (1813 – 1885)**. Jeho knižnica slúžila aj na vzdelávanie školo-povinných detí a ostatného obyvateľstva v Pružine i v okolí. Zachované knihy prevažne z 19. storočia v počte 454 zväzkov sú uložené v budove bývalej starej katolíckej školy v Pružine. Časť knižnice **Rudolfa Boboka (1859 – 1931)**, farára vo Valaskej, bola objavená v knižnej zbierke Antona Augustína Baníka v SNK v Martine. O blízkom osobnom vzťahu oboch svedčí aj bohatá korešpondencia v Archíve literatúry a umenia SNK v Martine. Zachovalo sa 37 zväzkov kníh z 18. – 19. storočia najmä v maďarskom jazyku, medzi nimi i knihy jeho otca, Michala. Existenciu knižnice cirkevného hodnostára a banskobystrického biskupa **Jozefa Belánskeho (1769 – 1843)** dokladá aj zachovaný katalóg. Z pôvodného rozsahu tejto knižnice (2 350 titulov v 2 400 zväzkoch) sa vo fondoch SNK zachovalo len 25 zväzkov, predpokladá sa, že hlavná časť tejto knižnice sa nachádza v Biskupskej knižnici Biskupského úradu v Banskej Bystrici. Ďalším cirkevným hodnostárom, ktorého knihy sú v SNK v Martine, je bardejovský rodák, biskup **Juraj Richvaldský (1720 – 1779)**. Z jeho osobnej

knižnice sa zachovalo 77 kníh zo 17. – 18. storočia, ale tento údaj by nemal byť konečný. Ako uvádza zostavovateľ Sprievodcu, Peter Sabov, fondy SNK v Martine ukrývajú časti knižníc ešte minimálne ďalších desiatich vysokých cirkevných hodnostárov. Z knižníc osobností svetského života sa v nich zachovalo torzo knižnice (39 titulov z 19. storočia) právnika a publicistu **Františka Kabinu (1844 – 1931)** a takmer celý fond knižnice (minimálne 6 000 titulov) literárneho historika a kritika, **Josefa Škultétyho (1853 – 1948)**. Presný rozsah tejto knižnice bude známy po ukončení elektronickej evidencie fondu a plánuje sa aj jej detailnejšia obsahová analýza. Knihy z knižnice **Jána Bradáča (1884 – 1977)**, zakladateľa a správcu Myjavského múzea, sú dnes uložené na štyroch rôznych miestach. Časť daroval ešte pred smrťou predchodcovi dnešného Krajanského múzea Matice slovenskej. Druhá časť sa nachádza v Múzeu Slovenských národných rád na Myjave. Časť bola v roku 2002 objavená v archíve ECAV na Myjave a časť (56 zväzkov) bola uložená v SNK v Martine.

Až päť príspevkov Sprievodcu sa zaoberá dejinami knižníc v Trenčíne. Patrí k nim aj príspevok o **knižnici benediktínskeho kláštora na Skalke pri Trenčíne**, kde bolo benediktínske opátstvo zriadené už v roku 1224. Údaje o existencii tejto knižnice sú veľmi skromné, knihy ani katalóg sa nezachovali, ale zachoval sa doklad o fungovaní skriptorskej dielne v tomto kláštore. Opustený kláštor aj s torzom knižnice sa stal v roku 1644 majetkom trenčianskych jezuitov, ale knižnica tohto kolégia je už predmetom ďalšieho príspevku. **Knižnica jezuitskeho kolégia v Trenčíne** bola založená v roku 1649, jej fond bol v roku 1671 doplnený darom od trenčianskeho a liptovského župana, Juraja Ilešháziho. O rozsahu knižnice informujú štyri súpisy, ktoré boli vytvorené po zrušení jezuitskeho rádu v roku 1773. Podľa nich v roku 1774 knižnica mala 1904 titulov, z ktorých po odvoze kníh vybraných pre Budínsku univerzitu zostalo 1039 titulov. Už v 16. storočí existovala v Trenčíne **knižnica mestského evanjelického gymnázia**. Dokladá to zachovaný rukopisný súpis 175 kníh, ktoré jej v roku 1588 daroval trenčiansky župan Imrich Forgáč. Viac o fonde a osudoch tejto knižnice nateraz nevieme. V 19. storočí pôsobilo v Trenčíne viacero mestských spolkov, z ktorých vynikalo mestské pánske kasíno s oficiálnym názvom **Trenčiansky spoločenský kruh**. Malo aj vlastnú knižnicu, ktorej fond v roku 1909 predstavovalo 2 491 kníh a 77 titulov periodík. Z nich sa zachovalo len cca 200 zväzkov kníh, uložených dnes v knižnici Trenčianskeho múzea v Trenčíne. V tomto múzeu je deponovaná aj **zbierka judaík** s titulmi najmä z 19. a 20. storočia. Táto zbierka nie je výsledkom cielenej zberateľskej činnosti, jej časť pochádza z trenčianskej židovskej náboženskej obce. V roku 1930 žilo v Trenčíne 1539 Židov, čo predstavovalo približne 16 % z celkového počtu obyvateľstva, preto tu pôsobilo viacero židovských spolkov.

Dejinami knižnej kultúry Nového Mesta nad Váhom sa zaoberajú dva príspevky. Jeden sa venuje **historickej knižnici Prepozitúry Panny Márie**, ktorej fond dnes obsahuje 1923 titulov z 15. až 20. storočia. Dejiny tejto knižnice, jedinej prepozitúry kanonikov sv. Augustína na území Slovenska, siahajú až do stredoveku (založená bola v roku 1414). Jej najstaršia kniha, rukopisný kódex „*Decretum Gratiani*“ z 13. storočia, ktorú v roku 1424 daroval prepozitúre hradný pán z Beckova – Stibor II., sa dnes nachádza v Archíve Pražského hradu. Ostatné knihy sú uložené na svo-

jom pôvodnom mieste. V Novom Meste nad Váhom pôsobila aj **zborová knižnica evanjelickej cirkvi a. v.**, ktorej zakladateľom bol evanjelický farár Ján Kvassay, pôsobiaci v Novom Meste nad Váhom v rokoch 1783 – 1804. Jeho knihy (44 zväzkov) tvoria najstaršiu časť tejto knižnice, z ktorej sa nám zachovalo 292 kníh z 18. – 20. storočia. Vlastníkom knižnice je cirkevný zbor ECAV v Novom Meste nad Váhom, elektronický katalóg knižnice je však k dispozícii aj v SNK v Martine.

Aj niektoré slovenské univerzity a ich knižnice vlastnia zaujímavé historické fondy. Tento zväzok Sprievodcu predstavuje **historickú knižnicu Univerzitetnej knižnice Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici** (zachovalo sa 266 zväzkov kníh z 18. až 20. storočia) a **historický knižničný fond Slovenskej lesníckej a drevárskej knižnice pri Technickej univerzite vo Zvolene** (692 titulov prevažne z 18. – 20. storočia). Druhá z uvedených je zaujímavá tým, že obsahuje aj knihy z osobnej knižnice Jána Čaploviča (1780 – 1847) i knihy iných osobností a inštitúcií z bansko-bystrického a košického regiónu. V Univerzitetnej knižnici v Bratislave sa zachovalo **torzo knižnice prvého evanjelického gymnázia v Bratislave**, pôsobiaceho v rokoch 1606 – 1672. Pôvodný fond tohto gymnázia (cca 9 500 zväzkov) bol v roku 1672 skonfiškovaný rádom jezuitov a začlenený do fondu bratislavskej jezuitskej knižnice. Posesorským výskumom tlačí zo 16. storočia bolo nateraz zistených 142 titulov v 88 zväzkoch, ktoré vlastnili pedagógovia gymnázia, evanjelickí kňazi pôsobiaci v Bratislave a iní členovia miestnej evanjelickej cirkvi. Keďže výskum stále prebieha, počet uvedených titulov nie je konečný.

Štvrtý zväzok Sprievodcu uzatvára príspevok Miriam Poriezovej venovaný dobovým informáciám o plánovaných knižniciach v zvolenskom regióne na konci 18. storočia. Opisuje postup ako mala byť zriadená seniorátna knižnica Zvolenskej stolice a uvádza stanovky Novej spoločnosti starej literatúry vo Zvolenskej stolici, uverejnené v prvých dvoch zväzkoch periodika „*Novi ecclesiastico-scholastici Annales*“ z roku 1793.

Okrem charakteristiky 23 zachovaných historických knižníc prináša 4. zväzok Sprievodcu aj doplnky k predchádzajúcim zväzkom, konkrétne k v 2. zväzku, uverejneným knižniciam biskupov Gabriela Zerdahelyiho, Karola Rimelyho a Františka Berchtolda. Stále prebiehajúce pasportizačné a rekonštrukčné aktivity totiž priniesli objavenie ďalších zväzkov kníh z týchto knižníc.

Štruktúra celej publikácie, ako aj jednotlivých príspevkov nadväzuje na predchádzajúce zväzky edície. V predošlých zväzkoch Sprievodcu sa informácie o súčasnom mieste uloženia či vlastníkoch fondu nachádzali v závere jednotlivých príspevkov. V recenzovanom zväzku zostavovateľa tento princíp zmenili a pristúpili k sumarizácii údajov v závere publikácie. Pôvodný prístup však považujem za prehľadnejší a pre používateľa komfortnejší. Estetickú stránku publikácie zvyšuje pestrosť a kvalita ilustračného materiálu, avšak bez popisov jednotlivých obrázkov, ktorých doplnenie odporúčam v budúcnosti zväziť.

Autorský a zostavovateľský kolektív aj v tomto prípade odviezol nesmierne záslužnú prácu, vďaka ktorej sa opäť rozšíril horizont nášho povedomia o vzácných historických knižničných fondoch na území Slovenska.

Knihy 2012 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry

Zost. M. Domová. Martin : Slovenská národná
knižnica, 2012. 408 s. ISBN 978-80-89301-96-6.

Barbora Skubachová

V dňoch 21. – 23. novembra 2011 sa v Bratislave uskutočnil odborný medzinárodný seminár pod názvom *Odras českých a slovenských vzťahov v staršej knižnej tvorbe*. Na organizácii sa podieľali Sekcia dejín knižnej kultúry Slovenskej národnej knižnice v Martine, Historický ústav SAV, Slovenská historická spoločnosť pri HÚ SAV – Sekcia pre dejiny knižnej kultúry, Spolok slovenských knihovníkov – Komisia pre historické knižné fondy a Bibliografická sekcia. Väčšinu prednesených referátov z tohto seminára v publikovanej podobe odbornej verejnosti predkladá zborník *Knihy 2012*, ktorý zostavila a redigovala Miroslava Domová. Vydala ho Slovenská národná knižnica v Martine. Jednotlivé príspevky prezentujú výsledky výskumu z oblasti knihovníctva, bibliografie, histórie, jazykovedy a literárnej histórie. Autori štúdií sú odborní a vedeckí pracovníci z knižníc, archívov, múzeí, vysokých škôl a ďalších inštitúcií zo Slovenska, Českej republiky a Maďarska.

Úvodná štúdia popredného historika dejín knižnej kultúry Petra Voita, ktorá odznela na Katedre knižničných a informačných štúdií Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, prezentuje súčasný stav a problémy vo výskume dejín knižnej kultúry v Čechách a na Slovensku. Autor sa zasadzuje za revitalizáciu doteraz nefunkčnej a nekonceptnej českej knihovedy. Zdôrazňuje medziodborovú orientáciu knihovedy, demonštruje to na niektorých konkrétnych príkladoch.

Časť štúdií a materiálov otvára príspevok Miroslava Lysého *Husitstvo na Slovensku a problematika česko-slovenských vzťahov*. Autor sa venuje husitstvu ako kľúčovej epoche českých dejín a jeho vplyvu na československé vzťahy. Opisuje základné udalosti, ktoré sa dotkli Čechov a Slovákov v danom období a zároveň hodnotí ich vplyv. Konštatuje, že husitské hnutie sa nestalo spojivom českého a slovenského povedomia, ani na konci stredoveku ani v súčasnosti. Oveľa intenzívnejšou periódou vzájomných slovensko-českých kontaktov predstavuje obdobie rokov 1440 – 1467, keď väčšinu územia ovládol Jan Jiskra z Brandýsa a zbehovia z jeho vojska bratříci. Tejto téme sa v ďalšom príspevku s názvom *Jiskrovcí a bratříci na Slovensku* venoval Ján Lukačka. V nasledujúcej štúdií *Tradícia husitov a bratříkov na Slovensku a jej odraz v slovenskej reformaçnej literatúre* sa Miloslava Bodnárová venovala otázke husitskej

tradície. Tá sa vyvíjala od konca 18. storočia na základe skomolených správ dejepiscov 17. a 18. storočia. Husitská tradícia dosiahla vrchol na začiatku 19. storočia. Autorka však zdôrazňuje, že na základe najmä tej skutočnosti, že sa neobjavujú prameňe, ktoré by dokázali náboženský či sociálny vplyv husitov na Slovensku, je neopodstatnené hovoriť o tradícii.

O dôvodoch a pôsobení českých stredovekých vzdelancov v bratislavskom exile informuje vo svojom príspevku ... „*Y uminil sem tuto sepsati niektera nauczenie...*“ *Českí stredovekí vzdelanci v bratislavskom exile* Miriam Hlavačková. Priblížila pomery v Bratislave v 30. rokoch 15. storočia so zreteľom na prenasledovanie českých exulantov, najmä prívržencov husitského hnutia. Bratislava sa stala miestom, kde sa ocitli v exile vysokí cirkevní hodnostári, farári, lekári a pod. Najviac českých duchovných sa koncentrovalo v Bratislavskej kapitule. Vďaka inventáru klenotnice a rukopisov Dómu sv. Martina sa dozvedáme aj o rukopisoch českého pôvodu z oblasti kanonického práva, medicíny, teológie atď. Autorka sa niektorým z nich bližšie v príspevku venuje.

V nasledujúcej štúdii s názvom *Stredoveké a ranonovoveké české literárne a jazykové pamiatky v zbierkach Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice* Lubomír Jankovič upozornil na zachovaný súbor českých literárnych a jazykových pamiatok v zbierkach Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine. Skúmané materiály sú významnými historickými prameňmi, ktoré dokumentujú komunikáciu a blízkosť našich národov v minulosti. Zároveň zachované pamiatky poukazujú na nové možnosti vzájomnej vedeckej a výskumnej práce a modernej dokumentačnej výmeny.

Príspevok *Mikuláš Bakalář jinak* je venovaný českému tlačiarovi slovenského pôvodu Mikulášovi Bakalárovi, ktorý pôsobil v 15. – 16. storočí v Plzni. Autor príspevku Petr Voit sa v úvode snaží o dokázanie slovenského pôvodu tohto tlačiaru. Následne sa venuje Bakalárovej tlačiarenskej činnosti po obsahovej i typologickej stránke jeho produktov. Neopomína ani žánrové spektrum a jazykovú kultúru jeho prác. Príspevok je doplnený o bibliografiu diel z Bakalárovej produkcie.

Kamila Fircáková sa v štúdii *Ján Silván – české a slovenské kontexty jeho diela* venuje tomuto slovenskému vzdelancovi 16. storočia, ktorý žil a tvoril v Čechách. Oboznamuje čitateľa so životom a prácou Jána Silvána na pozadí starších a novších literárnych zdrojov. Nezabúda ani na jeho literárnu tvorbu (duchovnú poéziu, žalmové parafrázy a duchovné piesne).

Vlasta Okoličányová v štúdii *Slováci ako autori pozdravných veršov, adresáti, predkladatelia a posesori českých postíl 16. storočia* upozornila najmä na dve české postily, ktoré reflektujú česko-slovenské vzťahy a vplyvy. Ide o postilu Martina Philadelphu Zámrského, ktorá bola určená pre veriacich augsburského vyznania a katolícku postilu Johanna Wilda z Mohuče (Ferusa). Aj vďaka ich vplyvu dochádzalo na slovenskom území k duchovnému, morálnemu a kultúrnemu napredovaniu.

V príspevku *Ondrej Rochotský a jeho literárna činnosť v kontexte knižnej tvorby slovenských humanistov v Čechách* sa Angela Škovierová bližšie venovala slovenskému

humanistickému básnikovi, Ondrejovi Rochotskému. Jeho život a tvorbu zaraduje do kontextu knižnej tvorby veľkej skupiny protestantov slovenského pôvodu pôsobiacich na Morave a v Čechách (ako napríklad Pavel Kyrmezer, Daniel Basilius, Peter Fradelius a iní). Aj Rochotský svojou tvorbou dokumentuje účasť slovenských protestantských vzdelancov na formovaní českého kultúrneho a literárneho života v období humanizmu.

Sondu poukazujúcu na vnímanie mesta humanistami prináša príspevok Evy Frimmovej s názvom *Mestá a ich atribúty očami humanistov*. Prezentuje spôsob odrazu renesančnej záľuby po poznávaní, ako aj snahu podeliť sa o vlastné poznatky i o obdiv k mestu, jeho prírodným podmienkam, stavbám, spôsobu života jeho obyvateľov, lásku k rodnému mestu. Častokrát zápisy z ciest mali popri dokumentárnom a historiografickom význame aj vysokú literárno-estetickú hodnotu. Boli zapisované v podobe cestopisov a ich príručiek, itinerárov, denníkov, máp, ale aj vedút.

Českým exulantom pôsobiacim vo východoslovenských mestách – Prešov, Bardejov, Levoča, Košice v období 17. storočia sa venoval príspevok *K náboženským exulantům z českých zemí v 17. století* od Marie Marečkovéj. Autorka poukázala na dôvody náboženskej emigrácie osôb z Čiech a Moravy do slovenských miest. Zhodnotila ich prítomnosť predovšetkým vplyvom na rozvoj slovenského národného vedomia a prehlbovanie idey slovanstva.

Pôsobenie žien v dejinách slovenského kníhtlačiarstva: vdovy po českých exulantských tlačiaroch Dorota Vokálová a Alžbeta Dadanová je názov spoločného príspevku Marty Špániovej a Soni Kováčikovej. Prináša pohľad do dejín knižnej kultúry z aspektu pôsobenia a vplyvu žien. Autorky na pozadí hospodárskych a politických pomerov na Slovensku objasnili postavenie ženy v spoločnosti. Predstavili ženu v dejinách slovenského kníhtlačiarstva, a to konkrétne Dorotu Vokálovú (Trenčín) a Alžbetu Dadanovú (Žilina), vdovy po českých exulantských tlačiaroch pôsobiacich na Slovensku. Príspevok je doplnený o prehľad majiteľiek tlačiarňí a tlačiarok v dejinách knižnej kultúry na Slovensku do roku 1949.

V nasledujúcom príspevku *Levočské drevorezy Jonáša Bubenku k Orbis pictus Jana Amosa Komenského* sa Katarína Zavadová venovala drevorezom levočského vydania Komenského *Orbis pictus*, ktorých autorom bol Jonáš Bubenka. V tomto diele 152 Bubenkových ilustrácií predstavuje prvú slovenskú ilustrovanú učebnicu a súčasne prvé grafické dielo domáceho autora – Slováka.

Spoločný príspevok Kláry Komorovej a Heleny Saktorovej *Autori a adresáti dedikácií v tlačiarňach Vokálovej tlačiarne* sa sústreďuje na analýzu produkcie tlačiarenskej oficíny Václava a Doroty Vokálovcov so zreteľom na autorov a adresátov dedikácií. Zároveň príspevok načrtáva rozmanitosť žánrového zamerania produkcie tejto tlačiarne.

Jaroslava Kašparová v príspevku *K niekoľika zaujímavým slovacikům ve fondu starých tisků Knihovny Národního muzea v Praze* poukazuje na prítomnosť slovacikálnych tlačí vo fonde starých tlačí knižnice Národného múzea v Prahe. Autorka sa venuje

najmä dvom typom slovacík – slovacikálnym tlačiam cudzojazyčnej produkcie, ktoré sa týkali Slovenska a tlačiam, ktoré sú slovacikálne vlastníckou provenienciou.

Evanjelický kancionál – *Cithara sanctorum*, sa stal predmetom príspevku *Duchovné piesne českých autorov v Cithare sanctorum* autorky Evy Augustínovej. Upozornila na špeciálnu bibliografiu, v ktorej sú spísané jednotlivé vydania tohto kancionála, ktorá vyšla v roku 2011 pod názvom *Cithara sanctorum*. V tejto štúdiu sa konkrétne sústreďuje na 25 českých autorov so stručnými biografickými portrétmi a názvami duchovných piesní, ktorými prispeli do kancionála.

Eszter Kovács z Országos Széchényi Könyvtár v štúdiu *Četba české historiografické literatury jako pramen v díle historika Samuela Timona* poukazuje na využívanie historických spisov českých historikov, a to od najstarších dejepisov až po Timonových súčasníkov, pri koncipovaní jeho diel, s dôrazom na historické práce *Imago antiquae Hungariae* a *Epitome Chronologica rerum Hungarorum et Transylvanicarum*.

K problematike exulantských tlačiarňí na Slovensku sa v príspevku *Príležitostné vydania exulantských kníhtlačiarňí na Považí v 18. storočí* venuje Agáta Klimeková. Zameriava sa na príležitostné vydania kázní, rečí, básní v Dadanovskej kníhtlačiarňi v Žiline a v tlačiarňi Daniela Chrastinu v Púchove.

Miroslav Kamenický v štúdiu *Slovensko, Čechy a Morava v cestopisoch druhej polovice 18. storočia* predstavuje tri cestopisy od laického pisateľa Gottfrieda Stegmüllera, lekárnik z Bratislavy, používajúceho pseudonym Gottfried Edler von Rotenstein.

V nasledujúcej štúdiu *Vplyv českého prostredia na formovanie literárnych názorov Bohuslava Tablica* sa autorka Lenka Rišková pokúsila identifikovať vplyv českého prostredia na formovanie Tablicových literárnych názorov, pričom za najvýraznejší vplyv možno označiť jeho rozhodnutie pre češtinu ako literárny jazyk.

Ján Pišna v štúdiu *Počátky literární činnosti Michala Semiana* venoval priestor slovenskému literátovi Michalovi Semianovi. Predstavil počiatky jeho literárnej činnosti a analýzu jeho prác.

Jana Skladaná v príspevku *Čeština v slovenských predpisovných kultúrnych útvaroch* informovala o vplyve češtiny na rôzne druhy písomností vznikajúcich na Slovensku v období 16. – 18. storočia. Autorka priniesla stručný prehľad o vývoji jazyka a nárečí na Slovensku, o formovaní kultúrnej slovenčiny i o používaní češtiny v slovenskom prostredí.

O jazyku tlačených publikácií z bratislavskej tlačiarne Františka Augustína Packa v 18. storočí je názov štúdie Eleny Krasnovskej, v ktorej sa venuje tlačiarenskej tvorbe Františka Augustína Packu a jej jazykovým praktikám medzi rokmi 1772 – 1784 na základe monografickej publikácie Vojtecha Brezu *Tlačiarne na Slovensku*. Išlo o „slovenský jazyk“ známy z prekladov diel, ktoré vyšli na území Slovenska. Autori prekladov nazývali tento druh slovenčiny „slovenský/slovanský jazyk,“ ktorý sa znakmi približoval českému jazyku.

Do zborníka boli zaradené aj dva príspevky, ktoré odzneli na spomienkovom stretnutí k 100. výročiu úmrtia Jána Mocka a 105. výročiu úmrtia Ladislava Paulinyho.

V príspevku *Ján Mocko a Tranovského knižnica – dejiny, súčasný stav a perspektívy* sa autorka Eva Augustínová venuje cirkevnému a literárnemu historikovi Jánovi Mockovi, pričom zdôrazňuje jeho činnosť súvisiacu so založením Tranovského knižnice. Biografické informácie a pôsobenie kňaza, spisovateľa, historika Ladislava Paulinyho v príspevku *Štúrovský dejateľ, spisovateľ a historik Ladislav Pauliny* opisuje Pavol Parenička.

V nasledujúcej rubrike *Miscellanea* boli uverejnené príspevky Ediny Zvara *Dejiny skalickej františkánskej knižnice*, Václava Pumprla *Knihopisný slovník, českých, slovenských a cizích autorů 16. – 18. století* a príspevok Gabriely Hamranovej *Vydavateľské aktivity Slovákov v Prahe po roku 1993*.

V poslednej časti zborníka sa nachádzajú štyri recenzie knižných novínok z oblasti dejín knižnej kultúry domácej i zahraničnej produkcie. Alena Prokopová analyzovala každoročne vychádzajúci zborník Univerzitetnej knižnice v Bratislave – *Studia Bibliographica Posoniensia 2011*. Helena Saktorová prispela sondou do štúdií publikovaných v troch číslach odborného periodika *Magyar Könyvszemle. Könyv- és sajtótörténeti folyóirat. Revue Pour l'histoire du livre et de la presse*, ktoré vyšli v roku 2011. Lívia Fábryová zhodnotila monografiu *Les bibliothèques et la lecture dans le bassin des Carpates, 1526 – 1750* od autora Istvána Monoka. Ide o štvrtý zväzok edície kolekcie štúdií o strednej Európe, ktorá vychádza pod vedením Daniela Tolleta v Paríži. Eva Frimová uviedla do povedomia hodnotnú publikáciu, ktorú autorsky pripravili pracovníci Národnej knižnice ČR v Prahe a je venovaná rekonštrukcii knižnice jedného z najväčších humanistov svojej doby Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic – *Rekonstrukce knihovny Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic*.

Zborník *Knihy 2012* prináša pestrú paletu odborných príspevkov, ktoré tematicky obohacujú oblasť dejín knižnej kultúry. Príspevky sú prepojené ústrednou témou, ktorou sú v tomto prípade vzťahy českého a slovenského národa v minulosti a ich odraz v literatúre, kultúre a histórii. Na rýchlu orientáciu v texte čitateľovi poslúži menný register. Stručný obsah každého príspevku je prezentovaný v podobe anglického a nemeckého resumé. Kvalita jednotlivých štúdií sa odráža aj v bohatom poznámkovom aparáte a početných bibliografických odkazoch. Zborník vďaka rozmanitosti a bohatosti informácií možno zaradiť k hodnotným zdrojom poznatkov z oblasti dejín knižnej kultúry.

Zoznam autorov

Mgr. Katarína BOKROSOVÁ
Slovenská pedagogická knižnica, Bratislava

Mgr. Kamila FIRČÁKOVÁ
*SNM – Múzeum židovskej kultúry,
Bratislava*

Mgr. Karol HOLLÝ, PhD.
*Historický ústav Slovenskej akadémie vied
v Bratislave*

Mgr. Dana HUČKOVÁ, CSc.
*Ústav slovenskej literatúry Slovenskej
akadémie vied v Bratislave*

Doc. Ivona KOLLÁROVÁ, PhD.
*Lyceálna knižnica – Ústredná knižnica
Slovenskej akadémie vied v Bratislave*

Mgr. Lívia KURUCOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Lucia LICHNEROVÁ, PhD.
*Katedra knižničnej a informačnej vedy,
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave*

Katarína PEKAŘOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Zita PERLECZKÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Jan PIŠNA
*Strahovská knihovna, Praha
(Česká republika)*

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Peter SABOV, PhD.
Slovenská národná knižnica, Martin

Mgr. Michaela SIBYLOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Barbora SKUBACHOVÁ
Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

Mgr. Marta ŠPÁNIOVÁ, PhD.
*Katedra knižničnej a informačnej vedy,
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave*

Prof. PhDr. Jiří TRÁVNIČEK, M.A.
*Ústav pro českou literaturu Akademie věd
ČR, Praha (Česká republika)*

Doc. Gabriela ŽIBRITOVÁ, PhD.

STUDIA
BIBLIOGRAPHICA
POSONIENSIA
2013

Vydala Univerzitná knižnica v Bratislave
Prvé vydanie. Počet strán 192.

Sadzba: Roman Piffel – Global.sk, s.r.o.
Tlač: EXPRESPRINT, s.r.o.

ISBN 978-80-89303-40-3
ISSN 1337-0723